

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИ КОЧАН
ЗДА

РІЧНИК VI.

— Львів —

ТОМ XXIII.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

КНИЖКА VII.

— 1903 р. —

ЗА ЛИПЕНЬ.

ЗМІСТ КНИЖКИ СЕМОЇ ЗА ЛИПЕНЬ.

	СТОР.
Із поезій М. П. Старицького: I—IV	1—4
Ів. Франко: Із циклю „Злоба дня“: О. Люнатикови	5—6
Я. Жарко: Андрійко, оповіданє	7—14
А. Чайківський: Ні разу не вдарив, образок із су- дової саді	15—27
Пеня: Сердечна опіка, згадки	28—46
Знайда: Дебют, нарис	47—52
П. Барвінський: Співачка Варка (кінець буде)	53—64
Зельма Лягерлеф: Скарбничка пісареві, легенда, пер. І. Франка	65—72
Семен Земляк: Савка Дудар, новеля, переклад Ів. Франка (кінець буде)	73—80
=====	
О. Терлецький: Гал.-руське письменство 1848— 1865 р. Уваги й спомини	1—20
Вільхівський: Педагогічне крутіїство	21—27
Із чужих літератур: Французькі повісти Семена Земляка, І. Франка	28—38
Дискусії:	
VIII. З приводу уваг д. Єфремова, І. Стешенка	39—51
IX. Право критики і символізм, дра І. Копача	51—52
Перший в'їзд російських фільмоліогів:	
I. Статя проф. В. Ягіча	53—61
II. Доповненє, В.	61—65
Хроніка і бібліографія	66—76

Літературно-науковий

В І С Т У Ж И К.

ВИДАЄ

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

Редакційний комітет:

**Володимир Гнатюк, Михайло Грушевський,
др. Іван Франко.**

За редакцію відповідає: **Володимир Гнатюк.**

РІЧНИК VI. ТОМ XXIII.

У ЛЬВОВІ, 1903.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

891.7905
LIN
v. 6
no. 7-7

ЗМІСТ ДВАЦЯТЬ ТРЕТЬОГО ТОМУ.

	стор.
Із поезій М. П. Старицького, I—IV	1—4
Ів. Франко, Із циклю „Злоба дня“: О. Люнатикови	5—6
Я. Жарко, Андрійко, оповідане	7—14
А. Чайківський, Ні разу не вдарив, образок із су- дової салі	15—27
Пеня, Сердечна опіка, згадки	28—46
Знайда, Дебют, нарис	47—52
П. Барвінський, Співачка Варка 53 - 64,	131—144
Зельма Лягерлеф, Скарбничка цїсаревой, легенда, пер. І. Франка	65 - 72
Семен Земляк, Савка Дудар, повіля, переклад Ів. Франка 73—80,	158—165
Із поезій Бориса Грінченка, I—V	81—84
Із поетичної спадщини Ол. Ковловського I—III	84—86
Іван Липа, Живі свідки	87—91
Марія Слобода-Крушельницька, Також го- лова родини, нарис	92—98
В. Левенко, Абдул-Газіс, істор. фантазія, 99—125,	182—216
Із оповідань А. Крушельницького:	
I. Михась і Ганна	126—128
II. Докія	128—130
Максим Горький, Двацять шість і одна, поема, в російського переклав М. Лозинський	145—157
Із поезій Й. В. Гете, III. Баляда про князя- старця; переклад П. О. Куліша.	166—168
Із поезій Степана Чарнецького, I—VII	168—172
Із поезій М. Вороного, Молодий патріот	172—173
Орищин, Тяжка заповідь, фантазія	174—181
Із нарисів Калини:	
I. Лікарка	217—219
II. В поchtовім бюрі	219—222
III. Каліка	222—224
IV. Огонь	224—227

	стор.
Гр. Квасницький, Нечистий карбованець . . .	228—232
Юзюк, Бурсацькі гаразди:	
I. Бурсацький обід	233—234
II. З седмицею	234—236
III. Ошуканець	236—237
Із поезій Г. Гайнє, I—X, пер. Л. Старицька .	238—240
Еліот Флявер, Шифровані телеграми, оповіданє .	241—248

О. Терлецький, Гал.-руське письменство 1848—	
1865 р. Уваги й спомини, 1—20, 77—110,	149—162
Вільхівський: Педагогічне крутіство	21—27
Із чужих літератур: Французькі повісти Семена	
Земляка, I. Франка	28—38
Дискусії:	
VIII. З приводу уваг д. Бфремова, I. Стешенка .	39—51
IX. Право критики і символізм, дра I. Копача .	51—52
Перший з'їзд російських фільольогів:	
I. Статя проф. В. Ягіча	53—61
II. Доповненє, В.	61—65
Іван Франко, Іван Гушалевич, студія I, II. 111—128,	163—187
Сучасні уваги:	
I. Скільки в Петербурзі Українців, Українця .	129—131
II. Зжидоватілість мадярської преси, В.	131—135
III. Із народньої лектури, I. Личка	214—217
В. Лаврівський, Боротьба з алькоголізмом	188—213
Корнило Устиянович, некрольоґ, В. і Ів. Тр.	218—222
Хроніка і бібліоґрафія, 66—76, 136—148, 223—232	

ІЗ ПОЕЗІЙ М. П. СТАРИЦЬКОГО.

І. Зустріч.

В снігах несходимих Сибірі,
Де темні бори лише мрілись,
В тайзі, на етапнім привалі,
Вони несподівано стрілись.

Крізь млу ледви сонце шаріло,
Бурульки искрились на хаті...
Він був у казюонних кайданах,
Вона — у казюоннім халаті.

Покрикнули з диву спянілі,
Обличчя спалахнули жаром:
І всяк постеріг би одразу,
Що те палахтіння не даром...

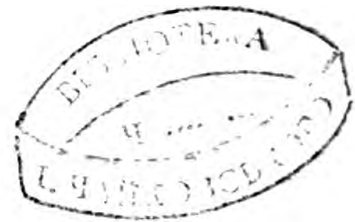
І час, і нудьга й вязниця
Поклали на бранців ознаки,
Про те у їх очах горіли
Й тепер поривання однакі.

Зірвалось огнистее слово,
Сплелись переможені руки...
Була в тім нервовім стисканні
Безодня і щастя і муки.

Крюки аж чорніли на вітях,
Присипаних снігом, ялових,
І карканнем крили розмову
Від пильних ворожих вартових.

А мова лила ся, кипіла,
Як поводи по гатях весною:
Про злі у розлуці пригоди,
Про skutки нерівного бою...

„Ми дружне за правду боролись,
Не сплямили зрадою броні,
І чесно, — промовив він стиха, —
Тепер опинились в полоні.

„Нехай ще шаліють сіпаки,
Поки не збентеживсь нетяга,
Нехай нас катують в неволі,
А все-ж пак за нами звитяга!

„Кати на знущання скували
Залізом тяжким наше тіло...
Душі-ж їм і дум не скувати —
Буяти-муть скрізь вони сьміло...

„Чим більше пролеть ся за брата
Навкруг неповинної крові,
Тим швидче по сьвіту настане
Ясне панування любови“.

„Тим швидче — хтось крикнув — в дорогу!“
І впала хвилинка розстання...
У неї пробилась сльовина,
У його вірвалось вітхання...

Від брязку заліза шумливо
Зняло ся з ялини гайвороння,
А сонце червонистим оком
Дивилось, немов би з просоння...

II.

Коли ми у-перве кохались
У ранці життя на весні,
До нас ясні зорі зближались
І чулись небесні пісні.
Здіймались в душі поривання,
Як мрія сьвята, дорога:
І гинули в шасті жадання,
І гасла у раї жага...

Злетіло і друге кохання
Над південь, у спеки розгар:
Квітки здурманили жадання,
А ночі навіяли чар...
Спалахнуло серце жагою,
Скипілись в цілунку уста, —
І в п'янім, солодкім напою
Захмарилась цнота сьвята!

Ну, потім кохання змінилось
Задушливим чадом загар:
Вже кволону серцю й не снилось
Ні раю, ні соняшних чар...
Високі, сьвяті поривання
Горіли у п'янім огні,
І тліли небесні надання,
І марно псували ся дні...

А ось непомітно підкрив ся
 І захід вечірніх хвилин:
 Про любовці й втіхи зостав ся
 Безсилий-но спогад один...
 Тріпочеть ся серце від жалю,
 Що годі вернути назад —
 І згублену ясність кришталю
 І рій сьвятобливих понад...
 Кінець би — так повні докору
 За днями дні тягнуть ся знов,
 Смутні, як одгомони бору,
 Журливі, як шепіт дібров!...

III.

Не спить ся... Знов чорнії думи
 Обсіли, мов галіч, мене;
 Знов постать бліда серед стуми
 Сон в вій моїх млявих жене:
 Та постать, немов би знайома,
 Зринає із мрійної мли —
 В обличчі і смуток і втома
 Тяжкими знаками лягли...
 І погляд, повитий сльозою,
 Питливо на мене схила,
 Й на серце, пошарпане в бою,
 Мов ложить цілюще зілля...
 Я чую — поржавлені струни
 Щось давнє, забуте бринять.
 Старі відчиняють ся труни
 І мертвих здіймаєть ся рать...
 Їх образи віють ся колом
 Над ліжком, над темним столом...
 І чуєть ся в тиші покволою
 Немов похоронний псалом:
 „Безщасне житейськеє море,
 Негод воно повне та бур,
 Як мира незважене горе...
 Не жур його, нене, не жур!
 „Багато і хиб і знесилля
 Він мав на своїому шляху, —
 Бо з рана приборкано крилля
 Йому у годину лиху;
 Багато він знівечив крови
 На марну щоденну бридню, —
 За теж і дізнав ся любови
 Та спалу сьвятого вогню;

„За те він довідав ся й муки,
 Напив ся докірливих слів...
 Пора-ж і зложить йому руки:
 Тягар свій уже він довіз...
 Поглянь — його серце холоне,
 Спинити ся може що мить...
 Прийми-ж свого сина на лоно
 І будеш Владику молити:
 „Пробач, Христе Боже, рабови
 І вільні й невольні вини,
 Та з ласки, з сьвятої любови
 Прийми у оселі ясні,
 Спокой його душу у щасті
 Нового з сьвятими буття,
 Де ність ні страждань, ні напасті,
 А єсть бевконечне життя!“
 Знов тиша, і стума і мука...
 Заснути — ніяк не засну...
 А серце так болісно стука,
 Немов забивають труну...

IV. Молитва.

О, Господи! Пробач мої благання!
 Не раю я в Предвічного молю —
 Безжурного, сьвятого істнування,
 Прозорого спокою кристалю...
 За сяйвом зір, в байдужому безмірі,
 У тихому пристанищу райським,
 Душа живе у непорушнім мирі,
 В самодовлінні сьвятковім.
 Турботою там серце не сповите,
 Йому чужі скорботи і жалі:
 Життя людське від його сяйвом скрите,
 Дасть Біг йому печалі до землі...
 Не має струн петліне на відгомін
 До земної утіхи і злости,
 До тих країн, де не втихає стогін,
 До сліз людських, до крові й боротьби...
 Не рви-ж, молю, струн серця задля раю,
 Хоч пекло дай, а мук не одбирай:
 Я мир люблю, ним вік болить жадаю,
 В його добрі чувати серцем рай!

ІЗ ЦИКЛЮ „ЗЛОБА ДНЯ“.

О. Люнатикови.

Квильить поезія німа, безрука:
 »Не геній ти, а взір лиш продуцента!«
 Глум і безсиле — труду мого рента, —
 Всьо рветь ся, гасне. Ох, тяжка розлука!

»Без маски«, стор. 6.

Я не геній, синку милий,
 Тим ніколи й не хваливсь;
 Працював, що було сили,
 Перед сильним не хиливсь;
 Фарисейству й лицемірству
 Я концесій не робив;
 Людській кривді, злости й звірству
 Я ні раз не підхлібив;
 В долі добрій чи злиденній
 Чесно, просто йшов весь вік,
 І йду доси. Я не геній,
 Я звичайний чоловік.

Я для геніїв грядущих
 Поле дикее орав,
 Шлях серед хащів найпущих
 Просікав і протирав;
 Для голодних шк сквапливо
 Разовий, не панський хліб,
 І ставав на всяке жниво
 І вязав свій скромний сніп.
 В сніговійниці студеній
 Рук не закладав назад.
 Я не плачу, що не геній,
 Та чом ти так сьому рад?

А що часом стогну з болю
 І в зневірі сльози люю,
 Се тому, що скрізь по полю
 Так багато кукілю,

Що царює баба Бляга,
 Так що й краю їй не знать,
 І не має ліски маґа,
 Щоб потвору сю прогнать;
 Що характери й сумління
 Підгриза якийсь червяк;
 Що молодші покоління
 Схнуть і вянуть вчасно так.

Правда, синку, я не геній...
 Ех, як би я геній був!
 З тих істерій, неврастеній
 Я-б вас чаром слів добув;
 Я-б мов вихор вас з собою
 Рвав до ясних, світлих мет,
 І до жертви і до бою
 Вів би ваш я смілий лет!
 Я-б вам душі переродив,
 Я-б вам випрямив хребти,
 Я-б мужів з вас повиводив —
 Навіть з мали таких, як ти!

Іван Франко.

Я. ЖАРКО.

АНДРІЙКО.

ОПОВІДАННЯ.

Кінчав ся лютий. Що не день, то сонце вище тай вище підбивало ся в гору, борюкаючись своїм теплим промінням з холодним вітром, що гнав по небови сиві, холодні хмари. Коли-ж йому, ясному та теплому, випадало глянути з-за хмари на землю, покриту снігом, то від разу було чути його теплі, животворні проміння. Минув тиждень, другий... Повіяв теплий та дужий вітер, і чорні, дощові хмари насунули з південної сторони... Почорніли боки косягорів, побігли в балки по-під снігом чисті струмочки малої води... Сипнув дощ... Наліг туман... Підняв ся той туман у гору купою хмар... Розвіяв ті хмари буйний вітер... Блиснуло сонце і в мент розтопило білий килим, у який обгорнула землю холодна та люта зима. Розбила річка ледові кайдани, вирвала ся з тісних берегів, розлила ся каламутною водою по луках широких, закрутила ся виріями і ревучи та пінуючись понесла цілуючи скаженими хвилями останні шматки криги, останні шматки своїх тяжких кайданів, далеко-далеко, у безкрає, синє море. Ось з веселим криком пронесли ся низько над водою сріблясті чайки-риболови... Високо, у синьому небі пролетіли ключами журавлі... Зашуміла осока, щось розмовляючи з вітром тепленьким... Задзвеніла у прозорій високости синього неба жайворонкова пісня... Потягли ся у степ плугатарі з плугами... Заспівали дівчата веснянки... Покрила ся земля зеленою травою... Защебетали ластівки... Зацвили квітки... Весна! Весна!... В віночку з золота, заквітчала квітками, прилинула весна, повпла пишною красою землю, синім небом обгорнула її, мов мати

свою дитину, гарячим промінням сонця загріла її груди, а теплим вітром сушила її вохке тіло. Зацвили садки... Закувала возуля... а теплої ночі, краса весни, маленький соловейко невпинно щебетав чудовії пісні. Гарно! Боже, як гарно було в природі! Усе раділо, усе жило...

Отже в хаті, що стоїть на пригорку саме над річкою, де вона повертає від села трохи у бік, сум звив собі добре кубло і Олексій з Одаркою, господарі хатини, не раділи весні, а за сльозами та за горем і сьвіта, як кажуть, божого не бачили. Через віщо-ж вони сумували?... А через те, що єдина їх утіха, єдина їх дитина, хлопчик років п'яти, Андрійко, два тижні вже як хворий лежить нерухомо на полу. Ранок, після дощу, був дуже холодний, а він, Андрійко, схопився з теплої печі, де спав, і в одній сорочці, босоніж вискочив на двір.

— Куди це ти так біжиш в одній сорочці? — гримнула на хлопця його мати. — Верни ся мені зараз!

Андрійко вже був за дверима і не чув материних слів.

Вискочивши з хати він прямо чкурнув під комору, де вчора грався з сусідською дівчиною в хатки. Андрійкови схотіло ся довідатись, чи не розкидав хто їх хаток. Під коморою було вохко, холодно, проймав вітер; а хлопя не дивлячись на це, сіло собі на сиру землю і давай гратись... І поки мати трохи упоравшись біля печі загнала свого малого в хату, холодний вітер обвіяв розігріте на печі Андрійкове тіло, і він ідучи за матусею в хату так трусився, що аж зубами цокотів.

Минув день, минув другий, а на третій Андрійко почав кашляти... І батько і мати гадали, що він перекашля, та на тому й окошиться; аж стало ся не так: хвороба видно добре вцепила ся за малого і на шостий день Андрійко не здолав уже встати і лежав на печі. Одарка побігла до фершала. Фершал саме спав по обіді і їй добрих дві години довело ся ждати, поки він устав. Фершал був завжди чогось сердитий, а найпаче тоді, коли до нього приходили хворі. Він був широкоплечий, з здоровою головою і завжди розкуйовденим волоссям, червоний на виду, з широким, плоскуватим, трохи не на все обличчя носом, з рудою борідкою і такого-ж кольору вусами, та з маленькими, заспаними очима, з яких одно було кісе. Він був непривітний і грубий з хворими; а діти лякали ся його і піднімали плач, коли їх приносили до фершала.

Фершал вийшов до Одарки і грубо спитав :

— Чого тобі ?

— До вашої милости.

— Чого ?

— Дитина хвора...

— Що в неї ?

— Бухика їй дихати не дає.

— Скільки років ?

— Кому, мені ?

— Дурна ! Дитині ?

— Пять... шостий.

— Чом не привезла до мене ?

— Коня у нас немає...

— Наняла-б...

— Немає за що...

— Випросила-б у кого небудь...

— Тепер саме орють — скотина у роботі в степу... Нема в кого їй випросити...

— Базікай !

— Чи не пішли-б ви до нас пішки, зділайте милость ? — уклонившись сказала Одарка.

— Де живеш ?

— Та ви певно знаєте мого чоловіка Олексія Гарбуза ? Наша хата саме над річкою, де вона повертає ближче до гори.

— А чорт його знає, де вона !

— Зділайте милость ! — кривь сльози уже благала Одарка земського фершала. — Прийдіть, порятуйте мою дитину !

— Нехай же, я прийду...

— Зділайте милость !

— Сказав, що прийду... Ось тільки стакан чаю випю...

Після цих слів фершал повернув ся і пішов у кімнату, а Одарка восталась сама. Вона мислила : певно не хоче йти, бо я нічого йому не принесла... І думала-ж була взяти курча, або десяток крашанок...

Двері в кімнати відчинили ся і знов у сїни вийшов фершал.

— На тобі оці „порошки“, — проказав він, — давати-меш дитині тричі в день з водою... Розумієш ?

— З водою ? — не звать задля чого перепитала Одарка.

— Ну, да...

Одарка взяла „порошки“, низенько уклонила ся фершалу і швиденько побігла до дому. Повернувшись молодиця застала у хатині свою тітку і иньших. Тітка сиділа на полу і пильно дивила ся на хворого Андрійка.

— Це йому з очий! - - рішуче проказала тітка.

Одарка похвалила ся тітці, що була у фершала і що фершал дав їй ліків задля Андрійка. Одарчина тітка бабувала на селі і її знали за таку жінку, що допомагає і від пристріту, знає і від очий... Та від чого тільки вона не знала! Від чого тільки не допомагала! Тітка одмовила Одарці:

— Та кинь, дочко моя, те, що він тобі дав, у помийницю! Хиба вони що знають, оті лікарі? Я пошепчу, це йому з очий, і як рукою зніме!

Тітка сказала Одарці, щоб дала їй ніж. Перехрестившись баба почала щось шептати і прикладати ніж, що держала у руці, Андрійкови і до лоба, і до щічок, і до ручок, і до ніг. . Потім тричі сплюнула на лівий бік через плече, знов перехрестила ся і промовила до Одарки:

— Не сумуй тепер, моя дитино, він заспокоїть ся, засне, а на ранок, вір мені, усе як рукою зніме: піде Андрійкова хвороба на очерета та на сухі болота...

— Спасибі вам, тіточко! — веселенько казала Одарка. — Пошли вам Боже усе те, чого бажає ваша душенька!

— Богови дякуй...

— Богови тай вам. .

Одарка була певна, що після шептання Андрійкови буде лекше; вірила, що хвороба у Андрійка з очий... і що він на завтра очунає.

— Не сумуй, Одарко, то й йому буде лекше, як ти не будеш сумувати! — прощаючись із молодницею казала бабуся. — Бач, він уже й заспокоїв ся... А Олексій у степу?

— У степу — оре! Як поїхав у неділю панич, то казав, що вернеть ся у суботу!

— А де оре?

— На панському.

Тітка пішла. Почало сутеніти. Ніч спускала ся на землю і лізла у кожне віконце вбогої хатини і мороком укривала і білі стіни, і піл, де лежав заспокоївшись Андрійко. Одарка випровадивши тітку, увійшла у хату. Тиша у хаті була така, що зда-

вало ся, було чути, коли-б муха пролетіла. Андрійко лежав на спині і заледви було чути його дихання. Одарка сіла на полу біля дитини і вкрила свого любого Андрійка ряденцем. Довго сиділа мати над хворою дитиною, отже й її сон почав розбирати, і вона схилившись лягла біля Андрійкових ніг. Та не довго довело ся матусі спочити біля своєї дитини: Андрійко почав кашляти і ніяк не здолав вихаркатись...

— Мамо! — простогнав хворий.

Одарка схопила ся і взявши синочка на руки, посадила його собі на коліна.

— На́ водички...

— Не хочу... — плачучи одмовив Андрійко.

— Що в тебе болить, мій голубчику? Де в тебе болить, скажи мені? — допитувалась мати.

— Отут болить... Отут пече... — промовив хлопчик, показуючи рукою на груди.

— І головонька гаряча... і сам гориш, як у вогні... Що в тобою, моя дитино?

Одарка поклала синочка на руки, пригорнула до грудий і мов немовлятко почала його колихати на руках. Цілу ніч колихала молодиця свого сина, бо помітила, що як держить вона Андрійка на руках, дитина спить спокійніше; а як покладе на під, він кидаєть ся і кашлає, і плаче.

Сумно минали дні... і з кожним днем дитині ставало все гірше тай гірше; а за ночі, то нема чого про них і балакати: Андрійкови так ставало, що бідна мати не раз гадала, що він ось-ось кінчить ся. Очи бідної жінки не висихали від сліз. Олексій у суботу повернув ся в степу і довідав ся, що Андрійко заледви живий.

— Я вже й до фершала ходила... — хвалила ся Одарка чоловікови.

— Щож він?

— Та йти не схотів, а дав якихсь ліків у папери...

— Ти-ж давала?

— Ні!

— Чом?

— Тітка казали: „Кинь їх у помийницю!“ А я поклала на вікно, так вони й досі там лежать.

Олексій узяв „порошки“ і один із них розгорнув.

— Як же його давати? У рот висипати?

— Казав з водою...

— Бодай йому-б чорти давали такі ліки! Як же їх дитина випє?

І Олексій зімнявши у жмені „порошки“, з серця кинув їх під піл...

— Поїду по лікаря! Випрошу завтра у дядька Кіндрата конячку тай поїду, бо наш фершал тільки й знає кружляти горілку з волосним...

Лікар жив за вісімнадцять верстов, і Олексій виїхавши з дому після служби божої, приїхав до лікаря ген після обід.

— Чого тобі? — спитала придзигльована покоївка лікаря, вийшовши на ганок.

— До пана...

— Чого?

— Дитина хвора...

— Вони до тебе не вийдуть...

— Чом?

— Бо вони до обіду тільки допускають до себе хворих.

— Та я-ж здалека і не знав цього!

— То що?

— Хай вийдуть! Зділайте милость, скажіть, щоб вийшли на часину!

— Не вийдуть, бо у них зараз гості — в карти гуляють.

— То виходить, хай дитина вмирає, а вони будуть у карти гуляти? Викличте, я вас прошю! — збентежено казав Олексій.

Покоївка пішла у горниці, а Олексій стоячи без шапки на ганку ждав лікаря. Не швидко знов вийшла покоївка і промовила:

— Казали, щоб спитати, де ти живеш і як прозиваєш ся?

— На віщо це їм?

— Може до тебе завтра приїдуть!

— Та до завтрього може й дитина вмре...

Двері відчинили ся і на порозі з'явив ся земський лікар. Він був сухий, високого росту чоловік, з на-пів сивою головою; невеличка, чепурно прибрана борода з вусами вкривали його довге обличчя; сердиті очі злісно дивили ся з під широкого лоба, а кріпко стулені, тонкі губи і сухий, довгий ніс додавали ще більше злости його суворому обличчю.

— Чого тобі? — сердито спитав Олексія лікар.

— До вашої милости! — низько вклонившись казав Олексій. — Дитина вмирає...

— То щож я зроблю, коли вона вмирає?

— Може допоможете?

— Вмерти?

— Ні, одужати! Зділайте милость, порятуйте мою єдину дитину!

— Завтра приїду...

— До завтрього може вона й умре...

— Не буду-ж я до тебе зараз бігти!

— Чом?

— Діло є!

— А хіба як дитина вмирає, то то задля вас не діло? Лікар замняв ся і не знав, що одмовити, а Олексій казав:

— На те-ж ви й лікар у нас, щоб їздити до хворих!

— Ти з ким це так розп'ятав ся? Геть!

— Хіба я собака?

— Геть! — як скажений закричав знову лікар затупавши ногами.

— Так тільки собаку женуть, а не чоловіка! — прокавав у слід лікарєви Олексій, бо лікар грюкнувши дверима сховав ся у кімнатах.

— Тьфу! — сплюнув Олексій. — Чи він божевільний? Чи він скажений? — промовив до себе бідний чоловік і пішов похилившись до конячки. Він сів на воза і потюпав до дому. Дорогою Олексій думав: — Певно ці лікарі не задля нас.. Певно їх постановлено тільки задля того, щоб гроші брати, а не допомагати хворим. О, моя бідна дитино! Лежиш ти хвора і нікому тобі допомогти... Тільки надія на Бога, що Він милосерний силою своєю не вкоротить твого дитячого віку, а зоставить тебе рости на радість батькови та матусі! Приїду до дому, зараз покличу батюшку. Сьвяте причастя та молитва скорійше допоможуть, а ніж ті лікарі.

Конячка поспішала і над вечір Олексій був дома. Пораївшись із жінкою, він пішов до батюшки. Сивий, старенький батюшка зараз пішов зі сьвятими дарами до Олексія. „Ось де наша утіха! Ось де наша надія! Ось де наше життя!“ — йдучи за батюшкою думав Олексій.

Андрій наче мертвий лежав на полу: личко його було жовте, мов воскове, губи посиніли... Здавало ся, що вже душа покинула маленьке тільце, адже дихання ще було... ще не покинула душа

слабого... Він жив. Одарка перед образами засьвітла страсну сьвічку і ждала батюшку. Батюшка не забарився надійти. Увійшовши в хату батюшка перехрестився до образів і поблагословив Одарку; потім сів на лаві і ласкавим голосом промовив до молодниці:

— Не плач! Господь і мертвих воскреша! Молись Йому! Кріпися! Не нарікай! Так видно Богови завгодно, коли до себе Він його покликає хоче! Господь нам дав життя — у волі Його й смерть...

Батюшка підійшов до хворого, перехрестив його і почав нишком читати молитву. Потім він торкнувся уст дитячих „лжидцею“ з сьвятими дарами, знов перехрестив дитину і тихо вийшов з хати... За батюшкою вийшов Олексій.

В хаті стало тихо, видно янголи прилетіли з неба за сьвятою душею Андрійка. Одарка нерухомо стояла серед хаги. Сьвітло від воскової сьвічки ледви розливалось по хатині і ясно освічувало образ Цариці небесної. Одарка глянула на образи. Цариця небесна лагідно дивилася на неї. Молодиця впала навколішки і гаряче молилася промовляючи:

— Боже! Боже великий, Боже праведний! Царице небесна, заступнице наша, мати Господа сьвятого, не віднімайте від мене моєї радості, моєї єдиної утіхи, мого Андрійка! Боже, у волі твоїй не відбирати життя, а зоставити душу в тілові слабому і вернути сили життя усім, кому Ти схочеш, Боже! Верни-ж мені мого Андрійка!

Андрійко застогнав... Мати кинулася до сина.. Ухмілка грала на устах дитини... Спокійно та рівно дихав хворий...

Увійшов Олексій. Батько й мати сіли на полу біля ніг дитини... Радість і надія мелькнули в їх думках...

Ранком Андрійко розплющив очі... В очах дитини грало життя... Сили верталися до нього і хворий промовив: „Мамо!“

Минув тиждень, другий і дзвінкий голосок Андрійка весело лунав по хаті і веселив душі батька та матусі...

Тепер тільки Одарка побачила, що прийшла весна красна; тепер тільки вона вчула, як чудово співав соловейко у вишневому садочку, бо у хаті весело щибетала її єдина утіха, її єдина надія — Андрійко.

Андрій Чайківський.

Ні разу не вдарив...

Образок із судової салі.

Присвята

Дру Євгенови Єлесницькому.

Президент суду подзвонив і велів возьному прикликати обжалуваного Грицька Чепігу. Грицько Чепіга, мужик середних літ, в подертій свитині, в позагинаними в кишеню полами і в заболочених чоботах. Війшовши на салю він поставив палицю і полуденок у хустині в кут біля дверей, витер ніс, поправив розчіхране волосє на голові і держачи перед собою в правій руці виполовілу велику кучму став поволи приступати до стола. На такім суді він ще не був ніколи. Раз позивав ся з Мариською Синницею за ганьбу, але то було в малім суді, там сидить лиш один „сендзя“, що заєдно носом форкає — а тут суд великий.. За столом сидять чотири „сендзі“ в довгих халатах, наче рабіни, тай у шапочках, наче в берлитках, дальше якийсь панич за паперами, потому якийсь пан в окулярах з червоним ковніром.. Грицька напав страх... Нікого тут знайомого...

Ага! Там сидить „вобронца“. Він щось балакає з тим червоним паном. Певно на нього змовляють ся... Отто правда на сьвітї! Взяв вісім срібних, та коби хоч словечко сказав, обізвав ся... Не дармо він казав, що Грицька мусять засудити, а коби хоч не дали великої карі.. За те він і вісім срібних узяв... За щож кара, коли він нічого не винен, бо не вдарив ні разу?

Грицькови зробило ся жаль: всі його кривдять... по що його тягають по протоколах?... Нині втратив дичу, тай не знати, чи

заплатять... бо від Варварки нічого не візьме... то жебруча баба... А найгірший жаль до „вобронца“... взяв гроші і навіть губи не отворить...

Ті думки перебив йому президент і прикликав його ближше. Грицько приступив і аж тепер завважав на столі розп'яте, перехрестився і поцілував хрест. Йому стало відраднійше на серцю... ще є якась правда на світі — „вобронца“ бреше, що мене засудять.

— Як називаєшся?

— Та Грицько...

— А ще як?

— Більше ніяк...

Президент нетерпливиться.

— Кождий чоловік має ім'я і назвисько...

— Я не маю ніякого назвиська... що мене має хто називати!

Один член суду кинув питане:

— А як пишешся?

— Чепіга пишуся...

— От видиш! Кілько тобі років?

— Або я знаю... Може буде сорок без двох, а може й то ні...

— Ну, ми тут маємо твою метрику...

Стали питати за місце уродження. Грицько обставав при тім, що вродився в „нашім селі“, та по довгих питаннях сказав, що всі люди знають, як їх село називаєся...

Молодий панич прочитав акт обжалування. Грицько розумів лише, що то про нього бесіда, бо згадується і його батька і маму і Варварку — ту шельму, що через неї терпить, а більше нічого. Читали по панськи... тому він решти не розумів. Підчас читання дав волю думкам. Нагадав собі, що треба було ще раз повкрити ліпше стіжки, а то всьо замокне заки з ним зроблять ту „комендію“ і пустять до дому...

— Чи ти розумів, що тут читали?

— А-я...

— Почуваєш себе винуватим?

— А-во! Я нічого не винен!

— Таж Варварка лежала два місяці в шпитали...

— Та най лежить і три... Щож така жебрачка має більше робити, як лежати, аби йно їсти дали... Або вона журить ся за господарство, чи що? От дармоїд...

- Але вона була хора — так казали доктори, ти її побив...
- Або доктори виділи? Я присягну сто раз, не раз, що її ні разу не вдарив... А бігше!
- Вона каже, що ти крутив її руки патиком...
- Та най каже! Най не краде! Я її лише пострашив, аби сорочку віддала — але я її не бив...
- Чи так було, як тут написано?
- Або я знаю! От понабріхували на мене, що хотіли!
- Хто понабріхував?
- Та вже не хто, а той, що писав!
- Усі засьміялись.
- Ну, оповідай, як то було?
- Та як було... Моя жінка — шануючи день сьвятий і сонце і високий найяснійший кримінал — понавішувала на плоті шмате... То було ще зза літа, погода була, не така плюта, як би от нині, пхі! (Він витер ніс і обтер пальці до заболоченої холяви). Мене не було дома, ходив до двора, бо ялівка зірвала ся... Маю, Богу дякувати, свою худобу, дві корові, аби здорові були, і ялівку трилітку. Над нею то моя баба розпадає ся як над дитиною, звичайне, своє ховань...
- Не плети мені дурниць за ялівку, лише кажи, як ти Варварку побив?
- А Бог би її побив і сьвятий Антоній Берладинський... Я її ні разу не вдарив!
- Та як то було з тою сорочкою?
- Ото-то-то, добре пан кажуть... Та я мушу говорити з кінця: я був у дворі з ялівкою...
- Чи ти цілий вік просидів у дворі? Кажи, як ти вернув?
- Як я вернув, то сорочки вже не було! Жінка наробила крику! Я пустив ялівку і побіг за нею...
- За ким, за сорочкою, чи за жінкою?
- Та чо' я би біг за жінкою, а-во, за Варваркою! Жінка каже, що вона йно що вийшла з обістя і потягла з плота сорочку...
- А жінка виділа?
- Я там знаю, чи виділа!
- Ну, і щож?
- Та що! Я здогонив бабу: віддай, кажу, сорочку, — а вона присягає ся, каже, що ні тай ні! Ходи, кажу, сюда; взяв її за руку тай затягнув на обісте: що, гадаю, буду публічити ся з та-

кою на вулиці... Шукаю, шукаю, обшукую — як у воду вкинув — нема...

— Бо вона певно не брала, коли ти не знайшов...

— Ага, не брала, а хтож узяв? Вона лише сховала, що лихий знайде — вона чарівниця, все село знає — з чортами кумає ся.

— Не плети дурниць!

— Ціле село то пошлюбує... Я затагнув її до комори, тай прошу тай молю: віддай, кажу, нічого тобі не буде — ні тай ні; як затяла ся, то як той пень!

— Ну, і щож далі?

— Та більше нічого не знаю...

— То я тобі доповім. Ти взяв два патики, вложив між них бабину руку одну й другу, звязав шнурком і скручував так, що баба аж зімліла з болю...

— Або то хто видів? Чи має вона хоч одного сьвідка? От, пострашив її троха тай годі...

— То вона зі страху хіба вилежала два місяці в шпитали?

— Ото раз, а щож такій нездарі й робити більше на сьвітї, як не лежати! Вона була-б там цілий свій вік пролежала, як би були пани не вигнали неробу...

— Мудруй не мудруй, а таки ти її так справив, що аж відлежала! Пани доктори казали, що вона була з того хора більше, як трицять днів — ось почувеш зараз!

Чепіга не казав більше нічого. Він мняв свою стару кучму в руці...

— Не маєш нічого більше на свою оборону сказати?

— Певно, що маю „вобронца“, вісім срібла дав, а-я! Я ще в праві не був ніколи!

— Отже скажи: почуваш себе винуватим?

— Ні, бігме Боже, сто раз присягну, а не раз, що її ні разу не вдарив!

Чепіга складає пальці на-вхрест і йде до хреста.

— Чекай! Іди й сідай собі там на лавці, почувеш, що сьвідки говорити-муть!

Чепіга плюнув крізь зуби. Обернув ся і йде до лавки. По дорозі до адвоката півголосом:

— Чому пан за мене не обізвуть ся? — А в душі подумав: — Аби тобі мої вісім срібла боком вилізли! Як я маю сам за себе робити „тлумаченє“, то на дідька мені тебе було!

Він сідає на лавці і розглядає ся по салі. Вдивив ся в портрет цісарський.

— Овв! — думає — що се? Хйба-ж не найяснійший пан! Ото раз! З роду не бачив! Дай му Боже пановане, аби я лише в тої біди вибрав ся...

Його думки перервало що иньше. До салі ввійшла стара Варварка, пошкодована. Була се бабуся більше шістьдесяти літ. Стара, в поморщеним лицем, наче-б хто шкіру ниткою постягав. З під брудної шмати, що нею завинула голову, вилазять космики сивого волося. Свитина на ній обідрана, стареча. Вона підпирає ся костуром і трясе ся цілим тілом. На салю входить з острахом. У неї дροжать губи, які старає ся вдержати при купі. Ніс кривий, звисає геть понад горішню губу.

— Приступи близше!

Варварка приходить до стола. Одною рукою опирає ся на костурі, другою держить ся стола, аби не впасти.

— Тебе зовуть Варварою Пастернаковою?

— Так, а-я!

— Що, не можеш стояти?

— На силу стою, та не вистою!

— Возьний! Подати бабі столець!

Варвара сідає поволи опираючись поза себе до стільця рукою.

— Кілько тобі літ?

— Буде ось на Різдво 50 літ!

— Ов! так мало? Ти визираєш висше як на шістьдесять...

— Злидні побили, злидні, біда присіла... Було і в мене не те! Був чоловік, хата, землі троха, були діти, все минуло ся. Дітий поховала, чоловік розп'ячив ся з туги, всьо прогайнував, та його на останку дерево в лісі убило... Всьо пішло марно, не годна була ні хати вратувати, ні ґрунту... Я опинила ся під плотом. З початку поки була сила, я працювала, а відтак сила, що чоловік не вибив, лишила ся на людських загонах, а я пішла з торбою... І собаки беззубої ніхто не хоче держати. Тепер і хліба, що випрошу, не годна вкусити...

Стара махнула дрожачою рукою і втерла сльози з очий...

— З чого-ж живеш?

— З прошеного...

— І з того, що вкраде! — відзиває ся Грицько з лавки.

— Мовчати! — гримнув президент, — а то зараз кажу замкнути!

— Бог мене за те не скарає, щоб я чуже рушила! На мині нема чужої волосинки!

— Ти не слухай, що він буркоче, а вважай, що я тебе питати-му! Ти знаєш отсього чоловіка, що там сидить?

Бабуся оглядає ся.

— Знаю, від дитини його знаю, та най йому Бог того не тямить, як він мене скарав!

— Він тобі який родич?

— Та де, то богач, а я жебрачка!

— Не маєш до нього якої злости, так щоби ти аж неправду могла сказати?

— Най йому Бог простить, як я йому простила! Я буду казати щирю правду, так як на сповіді! Не довго мені вже гарздувати! Треба буде Богу вирахувати ся з кожного кроку!

— Ну, то будеш присягати! Стань перед хрестом і піднеси три пальці в гору та говори за мною!

Грицько схопує ся з лавки і біжить до стола.

— Я прошу цісарського тай панського „паліграфу“ не дати їй присягати!

— Чому?

— Бо вона чарівниця, вона відьма... З чортяками знає ся, в Бога не вірує... Вона молоко коровам людським відбирає...

— Мовчи, дурню!

Грицько вертаючи до лавки бє себе руками об поли.

— Ото раз! Ото правда! Гей, гей!

Президент до Варвари, що не може дати собі ради з пальцями і на силу придержує лівою рукою пальці правої:

— Я...

Варвара мовчить.

— Ну, говори-ж! Я...

— Ну, ну, я...

— Присягаю...

— Сто раз, не то раз...

— При-ся-гаю... Повтори кожде слово за мною!

— Ну, присягаю...

— Господу Богу...

— Господу Богу, а кому-ж би иньшому, таж без Його волі сьвятої...

Президент нетерпильвить ся і стукає ногою об поміст.

- Всемогучому...
- Так, так... — повтаряє Варвара хитаючи головою.
- І всевидючому...
- І всеїдущому...
- Чисту присягу...
- Чисто присяду...
- Що о що в суді...
- Що о що в суді...
- Питана буду...

— Пити не буду... Де, де, де, мені аби на кавальчик хлібця, а не то на горівку! Куди мені, аби я її не виділа, най її не той, що на світ не може...

Президент стукотить ногами з нетерплячки.

- Скажу щирю правду!
- Я все казала правду, побий мене Бог, коли я одно словечко збрехала!
- Скажу щирю правду!
- Скажу щирю правду!
- І нічого більше, лиш тільки правду!

Варвара мовчить.

- Ну, повтори... І нічого більше, лиш тільки правду...
- Нічого, лиш правду...
- Так мені Господи Боже помагай!
- Най йому Бог не памятає мої кривди!

Президент і Варварка сідають знеможені на свої місця.

- Тепер скажи нам під тою присягою, як то було?
- Коли?
- Та коли! Тоді, як тебе до комори брав!
- Та як було! Я прийшла за прошенням хлібом на його... вобістє. Бодай мені було ноги покрутило, заки я там ступила. Та чи я сподівала ся такої напасти? Його лихий напутив, не инакше! Його молодиця дала мені шматок хліба, я подякувала, змовила молитву, як водить ся, тай іду дальше! Йно я за ворота, а він... во, летить за мною, як опир...

— Ти з ними добре знаєш ся, а що, я не казав? — каже Грицько. Він дивить ся на свого адвоката розрадуваний. Ось піймав стару на брехні! Присягала ся, що не чарівниця, не відьма, а сама каже, що з опирами знає ся! Та чому той бісів адукат і рота не відчинить? Заложив якусь кульбаку на ніс тай бавить ся

якимсь патичком, а ногами заєдно витягує попід стіл як ткач. Не вже-ж так боронить ся людей? Ото мені нараяли „вобронца“!

— Прибіг тай як наскочить на мене: „Давай, відьмо, сорочку?“ — „Яку сорочку? — кажу — Бог з вами!“ — „Ти на Бога — каже — не покликай ся, бо тобі чортяка татом!“ — А-я! тими словами, во! Я складаю руки, хрест цілую, а він мене за локоть, та так мною, чуєте, телепає, як грушкою! „Віддай, каже, та віддай по доброму!“ Тай відтак затагнув мене на обісте тай до сінній, тай до комори.. А я так і задеревіла, що ні крикнути, ні заплакати не могу. Страх, налякала ся такого звіря! Він замкнув двері, а я вже нежива стала. Ось буде мені конець... та без сповіди сьвятої, без покаяня. Господи, ратуї, кажу. Я так Господонька все просила, аби без покаяня не вмерти, а от нічого з того, не заслужила собі тої ласки... Господи, прийми мою бідну душу, та най там, аби лиш не довго мучити ся... А він, нелюд, безсоромник: „Роздягай ся, бабо!“ — тай дре в мене усі лахи.. Роздяг мене, шануючи ваші панські голови і день ясний, геть до чиста, а відтак: „Де сховала сорочку, кажи! а то тобі амінь зроблю!“ А я така налякана, горло мені так засохло, що слова не вимовлю... А він пошпортав щось у куті, виймив мотузок і кусень кимаки, звязав мені руки... Я не бороню ся ніщо, лиш Бога молю за гріхи свої... А він як закрутить раз і другий — Господи! І я тоді крикнула раз, а-я, крикнула, пищала не своїм голосом, що правда — ще раз присягну... „Признавай ся, каже, де діла сорочку?“ — „Не губи душу!“ кажу, і прошу ся. Чую, як його молодиця калатає до дверей: „Пусти, каже, Грицю, бабу!“ А він ще гірше розлютив ся, та знову як покрутить, а я обімліла ціла — вмерла геть і вже нічого не знаю більше...

— І щож далі?

— Як я прокинулась, то була на дворі. Мене зливали водою. Наді мною стояв пан начальник і декілька господарів... Я вже не мала сили встати. Війт заказали фіру і повезли мене до шпиталю.

— І довго ти була в шпиталі?

— Та два місяці!

— Кілько собі рахуєш за днину, як би ти заробляла?

— Та що я вже зароблю! Я немічна, сили в мене за шеляг вломаний!

— Отже не рахуєш нічого? А за те, що тебе боліло?

— Що ласкаві панове всудять, я нічого не знаю!

— Коли не скажеш сама кілько, то суд нічого не присудить! Отже кажи: сотку, дві, а може десятку?

— Та най буде п'ятку!

— Ти виділа коли п'ятку? — гукає Грицько.

— Щож ти маєш на се сказати, Грицю?

— А що я маю казати?

— Вона правду говорила?

— Правду, сьвяту, що до слова! — запевнює Варвара.

— Не до тебе тепер бесіда! Ну, Грицю!

— Та де правду! То ти кажеш, що я тебе бив? Ось брешеш зараз, а присягала! Така твоя присяга!

— Ти, небоже, не крути, як швець шкірою, бо нам баків не забеш! Вона не казала того, що ти її бив, лише, що ти її крутив руки мотузком. Правда то?

Грицько дивить ся в землю, обертає кучму в руках і мовчить.

— Ну, щож?

— От, пострашив її трохи...

— Пожди, пострашимо й ми тебе трохи...

Прикликали ще одного сьвідка. Се був начальник громади. Чоловік плечистий, з чорним, грубим вусом, гарно підкрученим у гору. Він був у кожусі. Через груди перевісив торбу з бляхою, відзнакою свого уряду. Начальник видно військовий чоловік, бо випрямив ся в струну і ноги поставив по припису.

— Ви Петро Перепічка, начальник?

— Гир! — гримнув віт і поправив вуса.

Він присягнув і оповідав, що йдучи по-при Грицькову хату почув у коморі якийсь бабський писк. Зайшов на подвірє і від Грицихи довідав ся, що Грицько тлумить стару в коморі. Казав в імени права відчинити двері і загрозив, що їх висадить. Тоді Грицько відчинив. На землі лежала зомліла Варвара, цілком, шануючи день сьвятий і цїсарського „сонду“, гола... Зійшли ся люди і я казав її винести на двір. Зливали стару водою, заки опам'яталась...

— Чи руки мала покалічені?

— Зразу не було видно! Аж як я розв'язав мотуз, тоді показала ся поздирана шкіра до крові, аж живе мясо визирало...

— То ви ще мотузок бачили?

— Я-ж його своїм руками розв'язав...

— Щож ти, Грицю, на те скажеш?

— Я її ні разу не вдарив, присяй Богу!

— Ти все своє... Щож ви далі робили?

— Велів бабам надягнути на неї сорочку і спідничину, бо сором було перед сонцем сьвятим, закавав форшпан тай до шпиталю...

— А не знаєте ви, як та стара поводила ся? Чи була чутка за неї, що любить рушити?

— Хрань, Боже! Ніколи! Я вже пять літ вїтую, то щоби за макове зерно яка жалоба за неї, або що! От бідна, бо бідна, тай за прошеним хлібом ходить, або під церквою руку простягає...

— А Грицько каже, що вона відьма...

— Ей Грицю, — каже начальник звертаючись до обжалуваного, — не бреш! То, прошу панів, добра „кобіта“, хоч бідна. Давнійше то заробляла уцтиво: пряла, шила, то що, звичайно як у господарстві. Кілько вона лише в мене наробила ся — ну, а прийшла старість...

— Та скажіть, начальнику, де подїла ся Грицева сорочка?

— Та де подїла ся! Йду я з обістя, вже як бабу до шпиталю повезли, дивлюсь, а під плотом між кропивою щось біліє... Я штурк палицею — тай витягнув сорочку... Може неправда, куме Грицю?

Гриць устає з лави, йде повагом до стола.

— То бо й є... що вона сама... он то во... підкинула, та людям тумана пустила, що буцїм то сорочка в кропиву впала... Вона-ж на всьо має способи...

Вїйт здвигає плечима, плює на землю і каже:

— Е! по що таке говорити? Я й при війську служив і на вїйні був, а про чарівниць не чув нічого...

— А у Парашки Грицишиної не відібрала в корови молоко? Цїле село посьвідчить!

— Та бо ви, куме Грицю, „з шепрошенєм вашого онору“, дурень, що ви панам голови морочите! Хиба вони такі дурні, як вам здає ся, щоби в те повірили! От ліпше признайте ся красно, то меншу кару дістанете...

— Хиба-ж мене мають карати? За що? Я її ні разу не вдарив, за щож карати? За таке опудало старе — го-го-го! Ще є на сьвітї якесь цїсарське право, що як не вдарив, то таки не не вдарив, а карати за дурно не вольно!

— А який він чоловік? — запитав президент.

— Та чому, добрий, господарний, спокійний, не не, лише тоді не знаю, що йому стало ся — роз'їв ся як собака...

Війта відправили.

Стали ще щось читати, чого Грицько не розумів, а відтак устав той пан з червоною обшивкою і щось балакав, балакав, показуючи рукою на Грицька. Грицько хотів уже етекти. Чого він від нього хоче? Перший раз в житю його бачить, а так напосів ся. — Бігме! які то люди на сьвіті бувають... Ні коня я йому не вкрав, ні межі не переорав, ні шкоди в поли не зробив, а он як „дзєпає“! Ну, і йому вільно всьо, а христїнин коли йно рота отворив, то зараз мовчи, бо до арешту! А мій „вобронца“ то сидить як намальований, бодай його малювало...

Ось прокуратор скінчив балакати. — Ну, слава Богу! — Грицько відітхнув тяженько і перехрестив ся. — А що тепер буде? Ади! ади! і мій „вобронца“ встає. Ну, прецінь нагадав собі... То не міг ти трохи скорше, чим тепер? Мене тут розпинали, а він іно ногами під столом вимахував як ткач... Ну, балакає, бо балакає, та чорт його зрозуміє... — Грицько й не слухав. — От шкода й слухати... — Він задумав ся важко над тим, що тут робило ся... Тай не дійшов до жадної конклюдзїї, як „вобронца“ скінчив. .

— Овва! От, небоже, знеміг ся! І то має бути за вісім срібних! Боже! Боже! Я моїй сусїдї Фесьцї як би дав пять шїсток, то би цілу днину перебалакала, молола би язиком як вітрак. Тай як вона балакає! Ніхто в селї не здержить її на язик! Тамтїй то заплатили би, аби не балакала. Її сам чоловік дав би за те богато, аби йому не тарахкотїла над головою, а тут плати кєрвавицю за те, аби говорив десять слів... То всьо ті пани повигадували і тих „вобронців“ і ті суди ніби то цїсарські, бодай так! Та аби то хоч сказати вмїв до ладу, а то балакає всьо, лише не те, що треба. А чому він не сказав, що вона чарівниця, відьма, що вона дійсне вкрала сорочку, та лише підкинула? Ну, і за таку має бути кара? Я розумію: кара за побитє, ну, то розумію; а я би й малої дитини не вдарив... та я й її ні разу не вдарив, скарай мене Боже, але пострашити, то й того не можна? Ов, а то як? Та за своєю працею то ні упїмнути ся, ві пошукати не можна? То хїба роздати всьо дідам он таким, а самому піти з торбою тай людські сорочки красти? Та як би я мав іти за прошенням хлїбом, то на що менї було працювати, гарувати, край-

цар до крайцара складати... податки платити, ліпше було відразу... Ось сего року то я податок заплатив геть до чиста. На податок бика продав. Та що мені з того прийшло? Та правда, купив пару чобіт до хати і козушину, але таки за податком пішло більше, як пів бика... Та то шістьдесять срібла, як влото взяв... А можна було й більше взяти. Добре мені жінка говорила, аби притримати ще до ярмарку Покрівського. Був би певно взяв більше, бо товар пішов страх у гору; я бояв ся, аби відтак ярмарки не позамикали (то також панська напасть з тим „контрамасом“). Каже, худоба гине... А тобі зась, най кожний пильнує свого... Як би я був перечекав до ярмарку, був би взяв що найменче вісімдесять, та ще з докладом... Не шкода то двацять срібла? Було-б „акурат“ за що поставити шіпчину... Шіпки мені коньче треба... З шопи зроблю ставнку, бо сего року сподіваю ся під Великдень двоє телят. Ей коби то бички Бог дав... Не продам за жадні гроші, мушу вигодувати на волн, будуть ладні гроші. За три роки, дасть Бог здоровля, буде можна взяти двіста як дріт... то зараз куплю ниву... отта, що в межу під лисою горою у Івана, тож то би придала ся, аж просить ся до мові. От би спарувати... З Іваном щось не конче добре... щось дуже з нашим Іцком покумав ся...

Грицько став усьміхати ся сам до себе...

— Ті дві верби, що на межи, зараз вирубаю... то ні на що! Там лише воробії гніздять ся та ячмінь випивають... Як би Іван добрий газда, то був би їх давно вирубав... Та чи він то розуміє?

Грицько так заглибив ся в своїх господарських міркуваннях, що забув і про Варвару і про розправу і місце, де він є... Він бачив себе радше на стіжку, що його треба було конечно лінше вкрити, чим на лаві обжалуваних... Аж відчинили ся двері і вийшли ті самі пани з другої кімнати. Вони позакладали берлитки на голови, а один із них, той, що найбільше Грицька допитував ся, сказав:

— Послухай вироку!

Всі, що тут були, повставали. Встав і Грицько.

— То вже відай буде кінець! Треба їхати чим скорше до дому, бо як стіжки позамакають, то тоді буде празник!

Грицько знов був при стіжках і не слухав, що балакали.

— Розумів ти?

— Певно, що розумів...

— Отже маєш три місяці криміналу за побите Варвари..

Три місяці криміналу за побитє? Я-ж її ні разу не вдарив, вона бреше всьо... Прошу пановів, я, бігме, от пай пан „вуйце“ скажуть: ще моєї жінки не вдарив від шлюбу, не то що... За щож мене за побитє до криміналу? Ото правда! Гей, гей!

— Чуєш, Грицю, ти міг дістати більше як рік, бо за таке побитє цісарська кара від року до пять, розумієш? Та ми мали над тобою змилуванє, що ти... дурний, розумієш? Ну, щож, приймаєш кару?

— Як я можу приймати, коли я її ні разу не вдарив — я завдаю ся на рекурсе...

— Нема рекурсу, бо ми тобі дали менше, як найменша кара... розумів?

— Ото правда! То вже бідному чоловікови і рекурсу нема?

— Нема, нема! — обзиває ся „вобронца“.

Грицько подивив ся на нього і страшенно розлютив ся. От, дивіть, і той, що повинен за ним постояти, і той каже, що рекурсу нема...

— Ну, Грицю, — каже президент, — кажи, як, бо нема часу даремне балакати... Приймаєш, чи завдаєш ся до Відня?

— Нема причини йти до Відня, — каже „вобронца“, що тепер прийшов до Грицька на середину салі. — Приймай, Грицю, кажу, бо як он тамтой пан зробить рекурсе, то тобі ще більше вліцлять...

— Ну, Грицю? — питає президент.

— Та вже приймаю, коли така кара божа на мене, то може би трохи менше...

— Не можна менше... Підеш зараз на кару...

— Та може би аж по жнивах?

— Ого, та до жнив ще більше як вісім місяців... Підеш сидіти зараз... Возьний!

Возьний бере Грицька і веде за двері.

— Ото справедливість! Гей, гей, три місяці за такого дідовада, за жебрачку... І вісім срібла стратив! Тай ще аби її був хоч раз ударив, то би мені жалю не було!

Бережани 24 марта 1903.

Сердечна опіка.

Згадки Пені.

Се було досить давненько вже. Я був ще тоді жовторотим, молодесеньким студентом I-ого курсу. Тільки що вибрався з мряки й болота середньої школи, в переді бачилися всяких колірив надії, і весь великий мир ставав передо мною в якомусь особно прекрасному освітленю. Сьмішно якось тепер стає, як згадаєш сі роки. Ну, нічого не розумілося тоді: що за місце занімаєш у широкому сьвітї, що таке твоє окруженє, що маєш право назвати своїми переконаннями, своєю повинністю — все було в туманї якомусь неясному. Від поганого одверталося не через знанє і дійсну вартість сього поганого, а просто якимсь чуттєм і нюхом, і тим же приверталося до сьвітлого. Блискуча ідея, форма могли захоплювати до ентузіязму і фанатизму — і багато треба було сторонніх, критичних впливів, щоб хоч сьак-так показати і задню сторону, щоб наштотхнути на істинний змісл. От тепер придивляюся я до сучасної молодї: як багато вона тверезїйша і просто розумїйша від нас. Ще у школї, тоді як ми знали тільки у бабок гратись та обливати чорнилом стільці учителїв, теперїшня молодь уже обсуджує, хоч і криво й косо, а всеж обмірковує своєю головою всі питання, навіть більші її зросту — і таким робом проходить велику школу недовірства формї. Тепер в університетї лише безнадїйного дурника, маминого мауунчика та повного сквернавця обдурить шумовина фраз, а більшість то вже строго, критично віднесеться до тих або иньших ідей, не піде стрімголов за першим грїмким покликком, а зажадає від тезїса задоволення багатьом умовам. А в мїй час навіть і гарні і чесні люди часто ставали в рядки адептїв та поборникїв „самодержавїя, православїя

і народности⁴, і знов кажу, багато треба було иноді потратити слів, щоб показати иньшому бичку, що не туди він попав зі своїм чесним напрямом.

От і тут я хочу розказати вам сумну історію однієї з моїх ідейних плутанин.

Жив я в час мого студентства, як водить ся, на окраїні, і як більшість моїх товаришів, перебивав ся, мовляв, з хліба на квас. Завжди нудьгуєш, було, за насущними лекціями, береш пів обіду у господині, ходиш під традиційним, студентським пледом... І тепер, тільки тепер, коли все минуле покрило ся ледви прозорчистим туманом далечини, коли пожило ся вже і пооббило тобі життє всі вугли й стірчаки — тепер тільки всією душею розумію я, скільки смутку якогось гарного лежить у тій печалі за молодість, про яку так часто і чуєш і читаєш. Як чисто тоді все було! Як гарно, як чесно... Ех! І що то за демон, що то за янгол-стребитель такий — життє, що воно так нівечить і калічить наші душі, і в яку се прірву бездонну улітає все те, над чим плакалось так безсонними, молодими ночами в самотині...? Прийдеш було пізно у почи зморений, висилений... запалиш сьвітло, книжку візьмеш і... ні... краще буду розказувати далі...

Добув я раз собі лекцію в бідній єврейській родині. Лекція була, як у нас говорить ся, дуже „поважна“, щось, здасть ся, чи чотири чи п'ять рублів на місяць, але у мене саме тоді підійшов час кризи і треба було згожуватись на всякі умови. Я згодив ся і почав свої ходження.

Родина ся була з бідних Євреїв-торговельників: батько держав маленьку бакалію, жінка йому допомагала, старший син Абрум служив на одному з місцевих заводів, а мені треба було готувити до першої класи молодшого і останнього сина Хаїма, хлопчика років дванадцяти-тринадцяти. Коли я прийшов сюди у-перше, треба признати ся, вражінє було не дуже гарне. В хаті, правда, було чисто, але при одній гадці, що мої роботоподателі — Євреї, так уже й здавала ся брудота там, де її й зовсім не було, і ніби чув ся якийсь специфічний запах. Старий Йосель — я бачив його ранійше, бо мав з ним договір у одного свого приятеля — усьміхаючись, бо се була його звичка, коли балакав з ким небудь, підвів до мене хлопчика і висовуючи його на перед промовив:

— А ось вам і ваш будущий учень!

Я простяг учневи руку, той несміливо подав свою. Се було худе-худе, бліденьке хлопця, з великим ротом, з ще більшими вухами і з щетинкою якоюсь на голові. Але що в ньому більше усього дивувало, так се очі: вони були такої незвичайної величини і так висовували ся на перед, що мимоволі приходило у голову, ніби вони не частина організму, а щось зовнішнє, приліплене або привішене під лобом. Здорові, випуклі вони брали під себе, здавало ся, все обличчє і навіть величезні вуха і такий же рот ставали маленькими перед сими дивовижними, надзвичайними очима. І де вже там було при такій величині добачити в них що небудь, а особливо в перший же раз: я просто зупинив ся перед ними, як зупиняють ся перед велетнем, дивуючись йому і оглядаючи з усіх боків, і тільки згодом уже приходить у голову глядачеви, що і у велетня того дивовижного є й душа, і хотіння і болі...

— Добре, — сказав я чомусь, аби перервати своє задивуванє. — От і будемо підготовляти ся!

— Власне він уже підготовлений, — говорив усе всміхаючись старий Йосель, — він уже два роки як підготовлений, бо два роки держить у гімназію!

— І не попадав? Ну, то ми підготовимо ся краще!

— Ні, він не через те не попадав, що погано вчив ся...

— А чому-ж?

Йосель ще ширше усміхнув ся.

— Ніби ви не знаєте! В нашій гімназії тільки 5%!

Я, признаю ся, хоч і чував щось за своєю гімназіальною лавкою про якісь відсотки чи ще там про щось то, але не дуже добре знав ся на всій тій самодержавній махінації і вовсім наївно спитав:

— Ну, то щож з того?

— А от він через се і не понав! — сказав Йосель і зовсім весь розплив ся в усмішку. Я глянув на Хаїма: він змучено якось дивив ся своїми воловими очима і теж кривив в усмішку рота... Як я потім побачив, се був істинний l' homme, qui rit, бо в хвилині найбільшої розпуки і душевних мук варт було загомоніти кому небудь до нього — і уста Хаїма самі розпливали ся в плакучу, безсилу якусь ухмілку. Але се я узнав потім.. і як багато ще дечого узнав я потім — а тепер поки що сї батько з сином, що безперестанно сьміялись, робили на мене не дуже приємне вражінє і я поспішив скорійше почати лекцію. Але досить було мені

дати дві-три лекції, і я запевнив ся, що мій учень знає по програмі далеко більше самого мене. Все те, що було неясним, в тільки що закинutoї гімназіяльної науки, всі математичні завдання, над якими я повинен був задумуватись, аби їх розрішити — всього того не існувало для Хаїма. Завдання він рішав в одну мить, заплутаних місць у нього не було, бо вже самий уклад його розуму був такий, що не дозволяв йому відходити від речі, коли він іще не вирозумів її до кінця. А в абстрактних питаннях, у „фільософії“, як називало ся у нас всяке „отвлеченное мышление“ — тут я не один раз повинен був, хоч з краскою стида, уступати своїйому вухастому учню, бо він заганяв про „півзане-буте“ або ще подібне щось, і обидва ми хвилювали ся і кричали, скільки сили ставало в молодих легких. А що мені найбільше подобало ся, то се, що ніколи ані словечком не заікнув ся старий Йосель ні про що в наших лекціях: крамничка його була побіч з кімнатою, де ми занимали ся, і не міг він не чути, що у нас власне не лекція була, а вправи в красномовности та схолястиці; і всеж таки, кажу, ніколи він не натякнув навіть про се, держав себе завжди так, ніби я з сил вибивав ся на лекціях — і я дуже цінував се зі свого „учительського“ погляду.

— Прості такі Євреї, — думав я иноді собі, — і стільки інтелігентности в них. — І тут же пригадував, як не дуже ще й давно стратив досить „гарну“ лекцію, полаявшись із псевдо-інтелігентною родиною, яка буквально кроку не давала мені ступити без свого цензорського підглядування: все бояли ся, бач, що я навчу чому небудь поганому їх „Ваню“, а то такий був Ваня, що його теж уже нічому було вчить, але тільки в иньших сферах.

Одно, до чого я прийшов з усією певністю, се те, що мені немає чому вчити вірлоокого Хаїма; всю гімназіяльну премудрість і потрібну йому для поступлення і зовсім непотрібну він знав сто раз лучше самого мене, а його „сочиненія“ на всякі казуїстичні теми, які я старав ся йому вигадувати, були трохи чи не совершенством навіть після моєї критики студента першого курса, котрий завжди думає, що мир — то... ну, коли вже не $2 \times 2 = 4$, то $2 \times 3 = 6$ напевно. А прийшовши до такого рішення, я вибрав відповідну хвилю, і зайшовши до Йоселя в його холодну крамницю прямо сказав йому:

— Знаєте, Йоселю Мойсеєвичу, що я вам скажу?

— Може ви двісті тисяч виграли? — усміхнув ся як звичайно старий Йосель, — чи може вас одразу призначили в міністри народньої осьвіти?

— Ні те, ні друге, а я хочу просто сказати, що більше не буду заніматись з вашим Хаїмом!

Йосель зблід... у нього навіть руки задріжали...

— Та ви не лякайте ся! — поспішив я заспокоївши його, вразу вбачивши, що дурнійшої форми розмови ніхто мабуть не вигадав би. — Я не те, що не хочу, а... ну, просто, на мій погляд... Хаїм уже добре підготовив ся і заніматись з ним, то пуста трата часу!

Йосель знов одержав змогу усміхатись...

— Як ви мене перелякали! — сказав він сердечним якимсь голосом. — Знаєте, коли все жите своє покладаєш на одну мету, так якось дуже боляче стає, коли чим небудь доторкнеш ся до того місця. Я хоч і знаю, що мій Хаїм учить ся... нічого собі, а всеж прямо серце у мене упало при ваших словах...

— Вибачте, що я так сказав: я зовсім не хотів... Я власне тільки й думав сказати, що ваш Хаїм може певно надіяти ся на поступленє і без моєї помочи. Та, по правді сказати, я... і не могу нічим йому допомогти...

Йосель усміхав ся.

— Знаєте, господин учитель, я вам скажу по самій чистій правді: я знав, я зарані знав, що ви мені так скажете! — І старий Йосель кивав головою.

— Так на щож ви закликали мене? І ще до того, вибачайте, о скільки я бачу, вам... зовсім не помішали-б ті пять рублів, що ви мусите віддавати мені!

— Ну, то иньша річ! А от ви питаєте мене, на що я вас присоглашав, так я вам скажу, що се для спокою. Всеж таки, знаєте, нехай він собі як там не знає, а всеж він хлопець, багато чого не розуміє, а ви учитель, ви можете і розказати і показати.

— Та честю вас завіряю, що мені нема чого йому розказувати і показувати... Звичайно в межах гімназіяльної програми — поправив ся я...

— Ну, а всеж таки... Всеж таки учитель. Одно слово і то... На душу, на совість спокійнійше, що все, значить, зробив. І ви вже, пан студент, будьте ласкаві, не відмовляйте ся від лекції!

Ну, бідні ми, ну, не можемо вам дати більше за лекцію, а ви всеж таки не одказуйте ся...

— Та не вже ви думаєте, Йоселю Мойсєвичу, що я тому одмовляю ся від лекції, що мало беру? Ну, знаєте, я не гадав, ніяк не гадав, щоб ви на мене так подумали!

— Господь з вами, Господь з вами, господин студент! Я й не думав так говорити... Я тільки сказав, що ми не можемо більше платити за лекцію, що я сам знаю, як се мало за такий труд!

Я почервонїв: їй Богу, у мене з Хаїмом не було ніякого труду, окрім недалекого ходження. А старий Йосель тим часом говорив просючим тоном:

— А ви всеж таки не одмовляйте ся, пан студент! Ви подумайте тільки самі собі: два роки він уже держить у гімназію — щож буде, як він і тепер не попаде? Се виходить, закрити собі двері раз на завжди і сказати: „Годі!“ І на вас я просто надію ся: два роки Хаїм учив ся сам; я говорив йому не один раз: „Хаїм! може найнять тобі учителя! Ти скажи, бо ти повинен пам'ятати, що ти Єврей, і те манюньке, чого ти не будеш знати, стане більше того здорового, чого не знати муть иньші діти!“ Але він усе мене запевняв, що підготвить ся сам, що на репетитор то такий гроїсе расход, якого зовсім не треба. Я вірив йому, я вірю йому і тепер, але я найняв учителя просто для себе, щоб бути спокійним. Я не для Хаїма найняв учителя, а для себе я найняв учителя! І от ви хочете взяти спокій у бідного Єврея, ви хочете кинуть мого сина... Щож йому пропадуть, як собаці? Через що йому пропадуть? Хиба він не так дише, як і ви? Хиба він не чоловік? Хиба він не так знає, як і ваші діти? Ви самі йдете в університет, а мого сина не хочете пустить і в гімназію?

Останні слова Йосель майже кричав якимсь плаксивим, болючим голосом. Видно було, що так уже йому наболіло в душі, так уже накипіло, що не сила була здержуватись. Але він зараз же опам'ятав ся і принежено, забито ловив мої руки.

— Ну, простіть! Ну, простіть мене, пожалуста! — белькотів він. — Я може сказав що негарне... Ви хотіли кинуть мого сина... а там пять процентів...

В моїй душі щось суворо підіймало ся: я починав бачити дійсне обличче сьвітлого царя самодержавця, що так не по людському, жорстоко накладає свою руку на саме найсьвятійше почуте чоловіка — бажане знати.

— Ну, знаєте що, Йоселю Мойсеевичу, — сказав я на-решті, — з сином вашим я буду заїматись тільки з умовою: ви не будете платити мені за се нічого!

Йосель не знайшов ся одразу що сказати, але в його практичній голові зараз усе склало ся в систему.

— Ні вже... пожалуста, беріть гроші! Бо, знаєте, може вам... трудно здасть ся заїматись дурно...

— Се-б то ви хочете сказати, — перебив я, — що за гроші я заїмав ся-б краще, ніж без грошей! Ах, Йоселю Мойсеевичу, Йоселю Мойсеевичу, — похитав я головою, — все ви ображаєте мене щось сьогодні!

Він хотів було знов оправдуватись, але я не дав йому говорити.

— Досить, досить, я на вас не ремствую! Даю вам слово, що буду робить усе, що робив би при всяких умовах, і не міг би робити більше, хоч би ви платили мені сто рублів на місяць!

— Так час же гаїте...

— Заїматись із вашим сином не в труд мені, а в спочивок, бо як прийдеши від якого небудь купецького дубоголового белбаса, так Хаїм ваш здасть ся прямо Спинозою.

— Он як! — усьміхав ся щасливо Йосель. — Не дай тільки Бог, щоб і Хаїм мій тим тільки й заробляв собі гроші, чим і Спиноза: в наші часи так не проживеш.

Я, правду мовити, знав тільки, що був колись на світі такий філософ Спиноза, а про що він там учив, а тим більше, чим він заробляв собі гроші — того я ще... не довчив ся. І тому я постарав ся як найшвидче перевести розмову на иньшу тему, щоб не показати перед Йоселем власного незнання. І не даремне я бояв ся того: як я потім узнав, сей засмальцьований Йосель не тільки студентика з молоком на губах міг поставити руба в питанях філософії.

Результат нашої розмови з Йоселем, як і треба було чекати, був той, що мої „лекції“ з Хаїмом пішли далі, хоч я не брав тепер за них грошей. Я ходив, придивляв ся до сих людей і дивувався, бо в подібним ще не доводилось мені здивувати ся на своєму віку. Се була типічна, робуча, здорова родина — тут усі робили: і Йосель, і його жінка, і син Аврум, і Хаїм. Ніхто не гордував ніякою працею, не лічив себе для неї занадто високим — і при всьому тому тут царював якийсь... як би се висловитись... науковий чи що дух. Вони мали абонамент до міської бібліотеки,

завжди у них на столі можна було бачити нову книжку, часописі — деє вони вже доставали; всі здобутки науки, демонстрація і вжиток, які не потребували великих затрат, перевіряли ся тут же власними допитами. Аврум служив на механічному заводі і дуже цікавив ся всякими технічними питаннями: так, напр., він зробив у себе дома ацетіленове освітлене замісь курливих керосинових ламп, був захоплений дослідами з гальванооплястики і часто в неділю можна було бачити, як він поки пропускав ся ток через які небудь розтвори, сидів тут же в якою квижкою з дебільшого на соціяльні теми і читав, иноді кидаючи погляд на свої електроди.

На мене все робило дуже приємне вражінє, я полюбив сю працювиту, чесну сім'ю і ходив сюди не тільки в будень на уроки, а і в празник, так просто побалакати та посперечати ся. Часто, напр. підходячи до їх мешканя, я зачував ще здалека страшенне геріотінє та галас, немов там діло от-от до бійки доходить; і поперед я просто лякав ся, але потім звик, бо то були просто сперечки між батьком та синами на яку небудь філософічну тему. Хаїм був тут же і сам иноді вставляв яку небудь мисль; його ніхто не обривав, не „осажував“; те, що він висловляв, приймалось на увагу. І завжди було, як тільки покажу ся я в такі хвилини, до мене з істинно семітською похопливістю кидали ся всі троє, шукаючи в мені авторитетного рішеня того або иньшого питання. І один Бог тільки знає, скільки трудів мені варт було хоч сьак-так удержувати ся на своїй авторитетній позиції! Сі сперечки далеко посунули мене в перед, і я багато дечого прочитав такого, чого може не знав би й зовсім при иньших обставинах. Спасибі велике за се старому Йоселю і його родині! Де то вони тепер?

Були се саме ті часи, як на престол самодержавно-міністерський виступив брехливий восьмидесятилітній дід Ванновський. Студенство рухало ся, а для його заспокоєня лились широкі, масні фрази про „єднанє школи з родиною“, клясична, знаменита, „сердечна опіка“, „основні реформи“ — і заворушила ся підло-ліберальна інтелігенція на гнусний поклик „сердечного генерала“. Всі фракції звичайно реагували так або инак на тон сучасних рухів — і тепер от через великий протяг багатьох літ якою сьмішною здаєть ся мені вся та метушнява, що підняла ся в усіх таборах суспільности з приводу генеральських приказів! Та і взагалі всі загальні рухи, як і рухи окремої людини, якими комічними стають вони при сьвітлі історії... Не вже читаючи маніфести Ванновського,

хоч хвилину можна було вірити і думати, ніби там є хоч що небудь, окрім декорації, за якою також як і завжди розвивають ся пожадливі апетити адміністрації? А тим часом се було власне так: і сотні-тисячі лібералів, яких звуть так лише через те, що не знайдуть досі більше підходячого ймення, надаремне лічучи занадто грубими всі дійсні сотні і тисячі тих, що „мислять і читають“, зачаровані золотострунною арфою хитрого діда, заспівали і заскиглили на всі лади, приплескуючи в долоні та притупуючи ногами. А що вже про підлі елементи, так і говорити нічого: вони при сій добрій нагоді ще раз благословили милостивого батюшку-царя, вишукували всякі найможливіші добродійства самого генерала, в бубни били й гуділи, і багато обманяла тоді вся та обстановка недалекосяглих пташат необперених.

Нічого й говорити, що я був першим з очарованих; стрибав як молоде козеня, агітував, що треба йти на зустріч реформам уряду, що власне тепер треба показати, що ми не хлопчики, яким не подобаєть ся студентська форма, а зовсім дорослі люди, що розуміють усю вагу і значінє коренних реформ і йдуть на зустріч тим, хто про се-ж думає. І багато-багато ще подібної зелені вихвалював я перед громадою студентиків на сходах... Скільки непростимо, непростимо незрілого! От тепер... я вже скоро сам дід, а як стидно мені зараз за моє тодішнє красомовство... Багато я повів тоді своїх первокурсників за собою до іспитів і — може можна висловитись — зірвав страйк... Ех! Довго ще стояти-меросійське самодержавіє, коли наші гімназії будуть випускати таких голопуників, яким вискочив і я відтіль.

Таким же захопленим вбіг я й до мешканя старого Йоселя.

— Радуйтеся! — кричав я йому ще здалека. — Радуйтеся! Вам можна не боятися більше нічого!

— Чому-ж радуватись? — сумно спитав мене Йосель.

— Як чому? Та хоч би тому, що міністром освіти тепер Ванновський!

Йосель усміхнувся.

— Власне се мене найбільше журить!

— Як се так?... — огорошив ся я. — Сеж чесний старий генерал! Йому вже не треба буде вислужуватись, він не буде робити підлот для кар'єри...

— Ну, і щож з того?

— А от що з того: коли міністерський портфель бере до рук чесний чоловік, то всім лекше дишеть ся! Виходить — і... і вам теж саме!

— Ну, а я думаю зовсім навпаки: для нас, для Євреїв краще... хто хочете, тільки не Ванновський!

— Чому-ж се таке ворогуванє?

— А се ви спитайте пана міністра, чому се таке ворогуванє? От спитайте його, що йому таке зробили Жиди, що він їх так ненавидить?

— А з чого-ж те видно, що він їх ненавидить?

— Як з чого? як з чого? А хіба ви не знаєте, що як був він ще воєнним міністром, то теж багато добрих реформ зробив. Хто зовсім заборонив Євреям поступати в воєнно-медичну академію? — Ванновський. Хто звелів не допускати Євреїв-салдат в учебні команди, щоб вони не могли попасти, Боже спаси, в унтер-офіцери? — Ванновський. Е, та як би почати перелічувати все те добро, що він нам зробив, так і до вечора стало-б.

Хоч і наобридло мені все признаватись та признаватись, але знов мушу признатись, що я чув се в-перше. Та і не дивно: за тюремними стінами нашої школи іде жите, борють ся люди за добро і зло, за правду і гніт, а до нас туди не доходить ні один сплеск хвиль того моря, і ми вискакуємо відотіль в жите непростимо наївними йолопами, яких може обманити перше брехливе слово зверху. Слова старого Йоселя трошки збили мою гарячку, але я ще не подавав ся, ще находив якісь глупі докази.

— То було міністерство воєнне, з своїми антисемітськими традиціями, там дух уже такий, а міністерство народньої осьвіти — то квінт-есенція народнього жита, туди не можна вносити нічого подібного, і Ванновський, як чесний чоловік, напевне нічого подібного туди і не внесе!

— Та відки-ж ви знаєте, що Ванновський чесний чоловік? Хто вам се сказав? — спитав мене старий Йосель.

Я не знав, що відповісти. І справді: відкіля-ж я знаю, що Ванновський є чесною і порядною людиною? Чому се я так „ментально“ очарував ся і щó я можу привести на доказ моєї справедливости? Я вилаяв себе за дитинство і готовив ся вже плести якісь софізми, та на моє щастя Йосель не чекав моєї відповіді і сказавши поговоркою „вашими устами та мед пити“ пішов до крамниці, де вже дзвеніли входові двері.

Я порішив чекати доказів своєї правоти, хоч уже щось заповзло мені в душу. Ждать довело ся не довго. Ванновський поквалпив ся показати дійсне своє обличчя і в одному із своїх приказів предписав: строго держати ся в гімназіях і університетах поставленої міністерством процентової норми. Се був більш-менш значний факт, але я й його ще не зрозумів. Коли я прийшов до Йоселя після того, він зі своєю звичною ухмілкою показав мені в газеті ті стрічки і спитав:

— Ну, а на се що ви скажете?

— Щож я скажу на се? Хиба тут є що небудь нове? Він тільки затверджує постанови попереднього міністерства...

— І тим показує, що й сам буде держатись подібного-ж напрямку. Се гаразд! І як ви думаете: се благородно, се достойно такого чесного чоловіка, яким ви малюєте собі пана Ванновського? Та ще так строго-на-строго... Ой, щось недобре віщуєть ся мені в сих словах. Я вам давно вже говорив, що новий міністр є старий подлець.

Я нічого на се не відповів. Мені здало ся, що старий Йосель, як Єврей, сам обгострює питанє в національного антагонізму, але він немов узнав, що я думаю, і сказав:

— Може ви думаете собі, що я сам Жид, то через те так і лаю ся? Ой ні, панунцю, ой ні! Ось згадаєте колись слова старого Йоселя: дасть знати себе Ванновський не тільки Євреям, а й усім. Усім дасть ся він у знаки, а найбільше вам, панам студентам. Ось згадаєте ви тоді мене, старого Єврея.

На сьому і скінчила ся наша розмова. Якою не була вона малою і незначною, а навела на мене багато важких, серйозних дум. Я немов у-перше подивив ся об'єктивно на все окруженє і немов у-перше захотіло ся мені вияснити собі, щож таке „я“ сам, що мене оточує і чи має воно право на існуванє иньше, як лише через те, що існує. Захотіло ся критично глянуть на те, що дієть ся навколо, внести туди і свою частину об'єкції і мати самому право на щось. І я порішив познайомитись із тим тємно цікавим і привабно страшним відділом літератури, який у нас звуть „подпольною“, нелегальною. Якісь дивовижні погляди мав я на сю невідому мені літературу, навіть якесь не то призирство, не то щось схоже виробив до неї; тепер я дав би таке резюме до почутя, що се був страх перед новою великою істиною, яка може захопить усю душу; подібний страх, у якому відчуваєть ся мабуть женщина, що знайо-

мить ся з тим чоловіком, про якого вона багато-багато чула, якому належала вже тоді, коли ще не знала його. От з таким внутрішнім почутєм брав я першу нелегальну брошуру, хоч по виду того і не можна було сказати, бо на устах у мене грала поблажлива ухмілка і я мов ласку робив Абруму, коли брав у нього книжку.

— Подивимось, що то там за нісенітниця надряпана... Синиця море хоче запалить, — чомусь процідив я крізь зуби, недбайливо засовуючи брошурку в кишеню. Абрум тільки блиснув на мене білками і що він подумав потім після моїх слів — того я не знаю. Взагалі то була замкнена міцна натура і не мені ще було розуміти такі типи.

А лекції з Хаїмом ішли тим часом своєю чергою. Я більше все читав та балакав з ним, бо раз на завжди запевнив ся, що сей вухатий хлопець знає все, що йому треба, і я своєю особою нічого не зможу додати йому. Тепер же я ні одного дня не пропускав, щоб не прийти до сієї родини, яка своїм розумним, працьовитим житєм нагадувала чомусь мені те ще дитське вражінє, яке в мене zostавало ся, коли я читав старі романи про американських піонерів-інтелігентів, як вони всі від малого до великого, роблячи цілий день над усякими господарськими потребами, у вечері, в годину спочивку збирали ся при сьвітлі вогню довкола стола і читали гарні книжки...

Так бувало й тут. Коли замикала ся крамниця, Абрум умивав ся, Хаїм кидав свої учебні книжки, приходив я мов член родини і приносив з собою все, що міг діставати. Пані Сара сідала з яким небудь шитвом, Абрум часто стругав або ладнав щось, а я чергуючись з усіма починав читати. З початку все йшло спокійно, тихо, але потім, коли цікавість росла, а особливо коли підіймало ся яке небудь спірне питанє: Боже, у який кагал шумливий повертала ся тоді наша збірка! Ми так кричали й гукали, наче від сили наших лехких залежав увесь спокій цілого миру. Пані Сара тільки головою похитувала ласкаво усміхаючись... А що за газетами ми стежили, так більше, здаєть ся, ніж за власним житєм.

Пронесла ся чутка, ніби готують ся ще обмеження процентів; уряд заїв ся і вже вередував. Треба було бачити, як відбила ся людська поговорка на всій родині Йоселя. Всі зажили якось інтензивнійше, рухливійше, немов от-от готували ся всі зане-

пасти на якусь довгу хворобу і квапили ся важити все, що вважали потрібним; вразливість повисшила ся і кожне найменче зверхне доторканє робило великі болі. Я був тут зовсім чужим, а теж переживав усі ті перипетії і також болів, як і всі вони. А що вже про Хаїма, то й казати нічого: коли тільки я не приходив до них, у ранці, у день, у вечері і зовсім у ночі — він завжди сидів над якою небудь географією, яку знав уже цілком, або над етимольогією, в якій не мав ані найменчої потреби. Я иноді сили просто уживав, щоб вигнати його з-за стола на двір, аби він хоч трошки проходив ся. Иноді, коли я урвавши від обідів та чаїв, мав у кишені копишняк другий, я навмисне затівав які небудь далекі прогульки або проїздки, щоб хоч трохи розрухати бідного хлопця. Але, звичайно, се мало допомагало: того внутрішнього вогню, що палив його молоду душу, я не міг загасити своїми прогульками.

Усі нервували ся. Абрум ходив мов хмара; він і так був чорний завжди після вже самого коліру своєї раси, а тут іще немов потемнів. О, певно він далеко більше мене бачив в усіх „приказах“ генерала сердечної опіки! Знав він, через що се повинен так страждати його брат і вся їх родина і увесь їх нарід.

І тут... нараз... мов грім нас усіх ударив! Те, що було чути, на що можна було надіятися, ніби ніколи так не станеться — зробило ся найприкрійшою, найпідліїшою істиною: генерал Ванновський робив реформи і доказав ще один зайвий раз, о скільки можна вірити репрезентантам влади в самодержавній країні. В тих школах, де відсоток Євреїв був десять, він зменчував ся до семи, де пять — до трьох, а де три — до двох. Деякі гімназії зовсім були „взятимі“ від поступлення туди Євреїв „впередь до нової нормировки“.

Ефект сього, навіть не „приказа“, а просто домашнього, підсурдинного „распоряженія“ пана міністра був надзвичайний. В усіх кутках, в яких я тепер почав обертатись, про се говорило ся; ліберали гомоніли, але російські „порядки“ ще ніколи не зміняли ся від ліберального гомону, тонкострунних, порядних людей. Тисячолітнє ярмо прибило до землі усяке вільне почуте російського інтелігента, і він боїть ся навіть власні нужди тілесні відправляти без поліційного дозволу. Опідлив ся він і здрібнів до нікчемности. А я... я тепер тільки зрозумів усю підлу політику самодержавну, усю гидоту обманів і надуживаня сили, якою

тисячу літ з дня на день, з години на годину користується влада для удержання себе в достойно мерзких рямцях. В грудях закипало нове почуте, почуте боротьби, пімсти; на весь мир крикнуть хотілось, зірвать маску. Мені здавалося, що варт тільки буде показати „їм“ на очі дійсне становище річій — і „вони“ устидяться, зроблять ся кращими, почнуть дивитись братерськими очима на нужду і горе людське. І мені вже вбачала ся в прекрасних перспективах моя велика місія... лились слова, сльози... потім щасливі результати, благословення... Ех! Показало мені жити далі і з кожним днем все більше і більше старало ся показувати, що „и погромче нас были витіи“ і що всіх підлот самодержавного деспотизму, заживаючи навіть найпильнішого студійованя, не міг би зрозуміти один чоловік. Я убачив, що коли перед справедливим судом історії предстане і Росія, без зверхніх, брехливих покровів, з усіма попаленими і знищеними документами, то хартія гріхів її проти чоловіка буде безконечною; і на ній, на сій хартії кровю будуть записані злочини: один гидший і мерзкійший другого.

Родиву-ж Йоселя се славетне „распоряженіє“ просто придавило. Всі мов збожеволіли. Ніхто не знав, чи слід робити те, що він зараз робить, чи гарно воно, чи погано. Часто бувало напр. так: от ми сидимо усі, розмовляємо про щось зовсім далеке і від іспитів і відсотків усяких; настрій, здасть ся, досить спокійний, хоч і закрашений, як завжди, в якийсь мутний, важкий колір — і зненацька... мов упаде відкілясь, мов вибухне плач... різкий, верескливий, болючий... То пані Сара згадає, що її Хаїм може не попасти в гімназію, що всі їх труди і боління пропадуть, що йому забита дорога на далі... Припаде вона до сина і голосить-голосить, нервово так, душу вириває. Можна собі уявити, як се впливало на вразливого, розвиненого хлопця — він увесь був одним стріпаням, наболілим нервом.

А старого Йоселя я просто не пізнавав, немов щез у ньому добрий, розсудливий і люблячий батько, і зостав ся лише драгливий, божевільний деспот. Цілий день, починаючи з ранку і кінчаючи пізно у ночі, він неодступно стояв над сном, примушував його пильнійше вчитись і все твердив:

— Не забувай ні на одну хвилиночку, що ти не чоловік, але Жид! Ти повинен знати, що за тобою не постарається ні батько, ні дядько, ні баба, ні дід; за тебе не стане закон, за тебе не стане право, бо ти Жид, ти гірший собаки, бо на світі немає

лєгального „Общества покровительства Евреям“, а „Общество покровительства животним єсть“. Ти повинен пам'ятати, що син Халамайзера може попасти у гімназію, хоч і буде знати погано, бо батько помістив його у вчителя і платить тому вчителю по 75 карбованців на місяць, а я за тебе не можу платити навіть п'ять карбованців, і від тебе самого залежить поступити у гімназію, чи не поступити. Коли ти поступиш — той день буде найщасливішим у моєму житті, найвеселішим і найкращим, і ти даси мені те щастє; коли-ж ти, Боже спаси, не поступиш — я й знати тебе не хочу, бо значить, ти шайгец і більш нічого. Можеш тоді забирати ся собі, куди хочеш. Як хочеш живи, що хочеш роби — я тобі й копійки гроший не дам.

І Хаїм цілими днями слухав таку нервову розмову і... учив ся. Учив ся до стукотіння в висках, до болю спинного хребта. Нерви його розбили ся в-край, весь він був якийсь посмиканий, роздавлений; часто зіскакував у ночі, белькочучи якісь моря, заливи, проливи, падав непритомний об землю так, що його одливали водою. А я теж мучив ся дивлячись на його і робив усе, що тільки міг, щоб одводити його від такої надсильної, безумної праці, бо тож смерть була для такого організму — але чисто не міг нічого поробити. Старий Йосель кричав на мене:

— Вам усе одно: чи поступить мій син у гімназію, чи не поступить. Ви вже самі в університеті, ваша дорога вся перед вами, а я десять-двацять літ бю ся, як муха в павутині, щоб дати моєму синові хоч середню освіту — і тепер повинен одказуватись від того!

— Та він же в кінець надірве своє здоров'є! Сеж відіб'єть ся на ньому цілим життєм!

— Він складе іспит у гімназію і ціле літо може собі спочивати! Я й не подумаю сказати йому про книжку, а тепер який небудь місяць-півтора востало ся до іспитів, то гріх тепер баглаїгнути! Я-ж кажу, вам усе одно, а для мене — то ціле життє!

І його борода трясла ся, а червоні очі сльозливо моргали. А то зненацька на нього находив иньший настрій і він трохи не на коліна падав перед сином і з плачем обіймаючи його та перемішуючи слова з сльозами говорив:

— О, Хаїм, Хаїм! Ти не сердь ся на мене, що я так може надто примущую тебе учити ся! Не сердь ся, дорогий мій синку! Ти-ж подумай тільки: от ми бідні з твоєю матір'ю, ми однаково

вас любимо обох: і Абрума і тебе... Коли родився Абрум, ми жили, так жили, що не дай тобі Бог хоч один день так пожити, — і вже не сила була учити його хоч як небудь. Бачить Бог один, скільки сліз довелося пролити, коли я повинен був віддавати його у слюсарі, виривати у нього книжку з рук, аби всунути молоток. Я сам не вчився в дитинстві, бо мій батько й мати теж були голяки, але я знаю, що таке освіта. І от коли родився ти, а наші обставини тим часом покращали — то дванадцять літ, дванадцять літ ми тільки й живемо тим, що от нарешті ти поступиш у гімназію і будеш знати те, чого не довелось знати ні батькови твому, ні братови... І щож мені робити? щож мені говорити? Може я коли несправедливий до тебе, може я іноді негарне що роблю, але ти, мій добрий синку, ти не будеш ремствувати на свого старого батька... ти простиш його... — І сльози текли у нього по бороді і він не витирив їх, припадаючи сивою головою до сина. — А Хаїм, Хаїм...

Ох, се такі були важкі часи, що мало мені подібних доводилося потім переживати в моєму житті.

Найздоровшим з них усіх був Абрум і треба було тільки бачити, як він, чорний, завжди мовчазний і замкнений, після яких небудь нервових, патологічних сцен брав меншого брата за руку одводив кудись у куток і там утішаючи хлопця, тихо гладив його по голові своєю чорною рукою.

— Не плач, не плач, Хаїме, ти-ж знаєш увесь курс!

Але Хаїм лічив себе винним в усьому тому, що робилося. Йому й у голову не приходило, що може бути иньший устрій — він знав лише ті або иньші пристосування до сього устрою. У нього так уже в голові склалося, що в відсотки і в всякі засоби попасти ся в них. — Ех, Хаїме, Хаїме! Тобі, дитині, ще простимо було думати так, а от я і тисячі мені подібних дорослих людей чомусь то думали...

Наблизила ся страшна доба іспитів. Хаїм весь просохлий, без кровинки в обличчі від безсонних ночей, мов тїнь сидів за своїми книжками; старий Йосель замовк і декілька днів не говорив ні одного слова, мов глухонїмий. Настав і день.

Я зайшов до них у ранці. В хаті було якось особливо чисто. Хаїм прилизаний, вимитий, у білій, гладженій манишці, сидів жабуть іще з-за темна зовсім готовим. В кімнаті царював якийсь важкий, напружений дух, мов тут поблизу наважили страшною вагою

мармурову кольону і ждуть, що от-от вона не видержить і завалить ся. Абрума не було, він пішов на роботу. Я мовчки сів біля столу, просто духу не ставало говорити що небудь.

— Ну, з Богом! — сказав тремтючим голосом старий Йосель. Сара кинула ся було з плачем до сина, але старий різким вигуком одразу осадив її, певно боючись, щоб у сей день не стріжити сина даремно, але не було вже мабуть нічого на світі, що могло-б уразити бідного Хаїма, стільки вже він пережив.

Ну, щож? Іспити вели ся як слід у нашій державі: вісімнадцять Євреїв кандидатів на одно вільне місце складали іспити окремо від усіх иньших учнів, мов були заражені на проказу; їм завдавали трудніші диктати, більше заплутані арифметичні завдання, їх мучили й мордували довше, ніж усіх останніх — одно слово, сердечна опіка давала себе знати на кожному кроці.

Хаїм держав ся на чистих п'яти. Коли ми приходили з іспитів і на питання Йоселя „ну“? Хаїм мовчки кивав головою — треба було бачити, які безконечно добрі вогники світили ся тоді у очах старого Єврея.

От іспити нарешті скінчили ся. Педагогічна Рада — се вібране урядовців-негідників, сухих грибів, угодників і лизоблюдів — уже мала засіданє. Настав і день, в який можна було узнати, хто нарешті має право на освіту і хто того права не має. Ми прийшли з Хаїмом раніше всіх. Я пробував було жартувати з ним, сьмішити його, але лекше було заставити розсьміятись холодну скелю, ніж сю віжну, маленьку душу, що в дванацять років пізнала вже на своїх плечах усю вагу самодержавної політики.

Тим часом саля наповняла ся учнями, їх матерями, батьками, учителями; всі гуділи і перешептували ся; бачили ся глуповеселі морди купецьких відпасених белбасів, цитринно-висмоктані фізіономії репрезентантів виродженої аристократії, крепкі обличчя селянства і серед них вісімнадцятеро осуджених на смерть, блідих, невеселих. Поміж ними тільки і дивив ся вдоволено товстий, з баранячим лобом Халамайзер.

Розчинили ся двері, вийшла якась тараня в віц-мундирі і сухо як скрип пера по бумазі почала читати список принятих. Я держав руку Хаїма — вона була холодна-холодна, як крига. Розмірено-урядничим голосом читав педагог:

„Бубликов — руський 3, географія 3, арифметика 3, закон божий 4, — принят.

„Омельченко — руський 4, географія 3, арифметика 4, закон божий 5, — принят.

„Пузаков — руський 3, географія 3, арифметика 3, закон божий 5, — принят.

Я чув, як мірою того, що алфавет подвигав ся у низ — суха рука Хаїма починала все більше і більше дріжати у мене в руці — певно його біла нервова пропасниця, але мені й самому була не утіха, я сам ледви дух переводив...

„Розанов — руський 3, географія 4, арифметика 3, закон божий 4, — принят.

„Розенблом руський 5, географія 5, арифметика 5. По особому совіщанію педагогического совіта, в виду обмеження процентної норми не принят.

„Роттермунд але ми вже нічого більше не чули...

Я на руках виніс Хаїма з салі. Коли я бризкаючи його водою, глянув йому в лице... я... я... не знаю, що то за вираз був на ньому... Смерть... страшна... повна мук смерть ніколи не кладе таких печатей на лице своїх жертв, яку положила сюди, на сього маленького, неповинного ні в чому Єврейчика сердечна опіка генерала Ванновського... І ся хвилинка стала величною в моєму житті — то був момент мого революційного хрещення. Широко розкрили ся мої очі на всю безконечну неправду, на державний гніт і на все, на все мерзене, богопротивне життя російське. Я зрозумів дорогу правди і дав велику клятву незломно йти по ній.

Але треба було вертатись до дому.

Довго йшли ми з Хаїмом до дому. Нарешті прийшли. Усі — і Йосель, і Сара, і Абрум, що не пішов сьогодні на роботу, встали при нашому приході і... впили ся очима. Говорити нічого не треба було — все було і без слів ясно.

І з диким криком схопив ся Йосель з-за столу, і не встигнувши ми поворухнутись, як він насїв мов яструб на Хаїма і почав бити його кулаками, куди попало: по голові, в груди... Хлопець упав; Йосель з піною у роті, щось кричучи, кинув ся його топтати... але тут ми схаменулись... Здоровий Абрум ухопив батька за попереки і кинув у бік, а я припав до Хаїма... Та він зненацька, як струна, стрибнув на ноги, вирвав ся у мене з рук, і ударивши в двері обома долонями вибіг геть із хати...

Я за ним...

Я нагнав його, ухопив за піджачок... Як в останньому випадку якогось божевілля, весь посинілий, з налитими кровю здоровими очима він бився у мене у руках, кусався, дряпав нігтями, одбивався ногами... Тут підбіг до мене Абрум, і ми вже у-двох понесли бідного хлопця до хати.

Через годину увесь розметавши ся Хаїм лежав і марив, а старий Йосель ридючи припав головою до ніг сина і осипав їх тисячами поцілунків. Я утішав, як міг Сару, а увесь чорний Абрум сидів за столом і в безсилій злобі стискав кулаки... І мені здалося, що у нього навіть кров виступила з під нігтів...

Щож? Хаїм умер від запалення мозку. Говорити що небудь про горе Розенблюмів не варт: той, кому приємно й цікаво слухати такі розмови, сам нічого подібного не знав і просто гріх осолоджувати його слух та ворухити йому тупі нерви, а той, хто пережив щось подібне — о, він сам добре знає.

Щож до мене, то я цілком тоді зрозумів, що значить жити під таким режимом, і коли уряд — нехай вибачить — мав потім декілька клопоту зо мною, то нехай дякує сердечній опіці генерала Ванновського... А дід сей, правду казав старий Йосель, достойно згадав себе в історії студентства: і прикріплене до університетів, і нагайки, і ссилка в салдати, і тисячі викинутих — то були добрі, живі світичі на його міністерській дорозі...

Д. 29 січня 1902 р.

☞ Д Е Б Ю Т. ☜

НАРИС ЗНАЙДИ.

Тимчасовий учитель у Бортниках прийшов нині досить пізно з міста, пізнійше, як звичайно. Запалив під кухнею, пригрів ковбасу, що приніс зі собою, і зварив гербату. Звичайно любив собі при гербаті довше посидіти, покурюючи сіжку, що було майже одинокою його розрадою. Був сам як палець. Нині випив гербату душком, закурив і зачав ходити нервово по кімнатці.

— Біда, — говорив сам до себе, — капарна посада; навіть помешканя нема при школі! Та що, коби хоч дали який додаток! А то за тих бідних двадцять ринських і хату найми і їсти купи... Е, аби той рік якось перемучити ся, то може на другий дістану якусь самотійну посаду! Тоді буде що иньшого! Буде при школі во дві кімнати, кухня...

Сїв при столі і зачав рисувати плян тої ідеальної школи.

— З того боку шкільна саля, а з сього — помешканє: дві кімнати і кухня. В кухні буде, як звичайно: тут цебричок з помиями — зробив на папері колісце, — тут ліжка для служниці — нарисував прямокутник. — Е, ні, не буду тримати служниці, бо то зараз сплетні по селі... Буду тримати якогось школяря... Тут буде стіл — начеркнув другий прямокутник — той, що тепер маю, а до першої кімнати справляю новий, політурований, бо то буде гостинна.

Усміхнув ся під вусом.

— Куферок поставлю в другім покою. Ну, і зроблю собі етажерку на книжки, щоб не поневіряли ся так де будь. А тут при вікні буде бюрко.

Встав і зачав ходити.

— Ну, але я дуже цікавий, чи надрукують... Трудно: чи то один посилав їм рукописи? Мають у чім вибирати! Дуже рідко лучає ся читати в відповідях від редакції: „Вп. Н. Н. Ваше оповіданє надрукуємо“. Найчастійше читає ся: „Вп. А. З. Ваше оповіданє непридатне до друку; рукопис можете собі відібрати“. — Мені то певно відповідять: „Ваш нарис не має жадної провідної гадки, ані тенденції“. Хоч на упертого, то в кождім, хоч і якім малім оповіданю можна знайти провідну гадку. Ну, а як не надрукують, то також не велике нещастє. Добре, що я не подав свого імени. Стид сховаю до кишені і ніхто про се не буде знати. А в тім нема нічого злого, щоб на добре не вийшло. Добре, що я собі пригадав. От відберу рукопис, перекладу на німецьке і пішлю до віденьської часописи. Вони приймуть, не перебирають. Раз читав я там одно оповіданє майже без жадної літературної вартости. А мій нарис має преці троха реалізму, троха й догми зачеплені; а се читачам подобає ся. В німецькім се відбивало би добре: *Das strenge Gebot, autorisirte Übersetzung aus dem Ruthenischen von Z. Gewidmet Herrn A. H. Gymnasialprofessor in B.* Присвятив би я тому старому Швабови. Добрий чоловік. Він у мене був ідеалом професора... Хотів би я видіти його міну, як би се прочитав. Певно взяв би ся за бороду і закликав з добродушним усміхом: „Na, der hat aber a tollen Einfall k'habt!“ Бо він дуже скромний. А то була би подвійна користь: і для мене і для Руси. Нехай би й Німці знали нашу літературу. Таж в українського дуже мало перекладено на німецьке. От знаю, що перекладено повість Франка „*Voas constrictor*“ і ще кілька письменників. Але то крапля в морі!... Гм, „*Voas constrictor*“ дуже ефектовний наголовок. Може би й я написав яку повість під латинським наголовком? Гм, під яким би... Може „*Felis tigris*“, або ні: „*Ereiga diadema*“. Ет, не хочу, се вже було би глупе наслідуванє...

Виймив тютюн.

— От, який тютюн мушу курити! А що то було, як я ще ходив до гімназії! В першій класі, то ще чоловік гадав бути попом або адвокатом; а в четвертій, як начитав ся про Наполеона, то вже дивив ся на корону. Лише просив у Бога якої революції... А добре казав катехит: „Не вчи ся один з другим, ні, то підеш на село на професора! Курив би, що аж пальці

червоні, пив би за півтора капраля, а тут не буде звідки!“ Ой, святили ся його слова! І справді, на вчителів ідуть або такі, що не хотіли, або такі, що не могли вчити ся; або дуже здібні, або тупаки... Добре, що хоч рукопис не пропаде, бо я зарекомендував...

Виймив з нотатки рецепіс.

— А як та носата експедиторка здивувала ся, коли побачила, що посилаю такий великий лист --- у редакцію! Коли лише прийду на пошту і питаю, чи нема що до мене, то вона з таким іронічним усміхом відповідає: „Якось нема!“ А певно думає собі: „Не така ти велика особа, щоб до тебе так часто писали!“ Вона мене дуже не любить; певно тому, що їй не кланяю ся на вулиці. Але чекай, ти ще здивуєш ся, яку я буду провадити кореспонденцію!

Сховав рецепіс; виймив із коробки сірник з на-пів облетілою головою.

— Ну, як тим сірником запалю цигаро, то надрукують!

Запалив; аж обкрутив ся з радости на пяті.

— То було би незле; дали би зараз якусь нагороду! Але найважнійше — слава, вдоволене в себе самого! А не знати, кільки дали би вони нагороди? Гм, Толстому обіцяв за його нову повість якийсь російський редактор по пятьдесят рублів від одної сторони друку... Я післав три аркуші; буде до шість сторін друку. Як би так дали по пятьдесят ринських від сторони, то було би шість разів по пятьдесят: триста ринських! А нехай по пятьдесят корон, то сто пятьдесят ринських... Але де я загнав ся!? То не від нашої бідної редакції і не для мене! Вже найбільше, числячи від одної сторони пять ринських, дістав би я трицять. Зараз купив би нове убранє, бо вже нема в чім і межі людей показати ся; не дурно хлопцї називають дралою. Але кождий початок трудний. От Золя мусів продати останній сурдут, заки скінчив свою першу повість. А не знати, кільки йому заплатили за неї? Хотів би я мати таке поводженє, як він, тільки не мав би охоти вмирати його смертю.

Заглянув до груби.

— Е, вже можна заткати каглу; вже спопеліло! Хотів би я так умерти, як Руссо, що казав собі перед смертю отворити вікно, аби ще в останнє оглядати красу природи. Як би я так за те оповіданє дістав — нехай уже пятацять ринських, за друге

знов п'ятнадцять. На місяць міг би я написати чотири, по одному на тиждень. Се значило би на місяць шістьдесят ринських. По десятці брав би я собі на жите, а по п'ятдесят складав би. До вакацій міг би вложити сто п'ятдесят. Так, ще маємо три місяці. Тоді зробив би прогульку на Україну. А на другі вакації поїхав би до Палестини, Арабії; робив би студії... Мені вже давно не дає спокою Аїша, та Магометова друга жінка. Чого-ж би вона була їхала верблюдом на війну против Алїя, як не в мести за замордоване Отмана? Отман був тайним секретарем Магомета, а тим самим міг мати й до Аїші приступ... Тай уже готова тема до драми. А ще хто знає, як би добре повело ся, то я-б і вчительство покинув. Тут чоловік мусить бути машиною; треба такої систематичности і педантерії, як у мого управителя. Він ночував би в школі. А я, як прийду зі школи, то вже в ту сторону й не дивлю ся. Двом панам служити не можна; треба одному посвятити ся. Гете був адвокатом, а процеси провадив за нього батько. Але з того всього треба йти спати. Ще Бог зна', що буде, а я вже роблю собі такі надії. Ще медвідь у лісі, а я з нього шкіру продаю. А в тім, де сільському вчителю до слави! Га, Максим Горький навіть учителем не був, лише простим бродягою, а тепер що?

Подивив ся на годинник; була вже дванацята. Зачав розбирати ся.

— От і я вже зробив ся педантом; завше зауваю наперед лівий черевик. Ні, тепер зую наперед правий, а онучі положу не на стільці, але на землі. Хто знає, може від того буде залежати, чи надрукують...

Загасив лампу і ляг.

— Ну, як завтра встаю на час до школи, то надрукують!

Зачав слухати тикання годинника, але сон його не брав ся; три рази вставав курити. Думками бував по Україні, Палестині, Арабії...

— Як би я приїхав до Арабії, то гроші вложив би в якісь англійським або німецьким банку, а сам пішов би в край. Зайшов би до якогось багатого Араба і так до нього промовив би (а промову уложив би по дорозі): „Правовірний мусліме! Се я, невірний джавр, приходжу до тебе по спасенє душі! По довгих дослідах, на які лише моє жите могло дозволити, пізнав я, що віра моя поганська, бо приказує почитати аж трьох богів. Єдино-

486/7

спасительна лиш та віра, що каже: „Нема иньшого бога крім Аллаха, а Магомет його пророк!“ Коли ти отже не задрісний, аби й моя душа обік твоєї втішала ся в рай в крузі струнких гурій, то навчи мене Корану, аби я належно приготований міг приймати обрізанє (хиба-б здурів!). Можеш мене уживати до всякої роботи. Буду тобі в городі робити, криниці копати, жінок пильнувати (того приймив ся-б я найрадше!). Так велика моя жадоба спасеня!“ Він зробив би мене наставником над робітниками. А тоді мав би я нагоду чути ріжні арабські казки, повірки; читав би що дня Коран (розуміє ся, мусів би наперед навчити ся по арабськи). Може у нього буде дочка, то підмовлю її, щоб зі мною втікла до Європи, заки мало би наступити — торжество принятя віри Магомета. А то було би матеріялу до писаня!...

Заснув десь коло третьої.

От він у театрі. Виставляють його драму „Аіша“. Сів собі в другоряднім кріслі, аби публіці не впадати в очи і робить нишком уваги в нотатці: „В першім актї треба змінити пози. Ліпше буде виглядати, коли Отман осьвідчаючи Аіші свою любов буде лежати у її ніг і цілувати її золотом ткані сандали, бо-ж вона жінка його зверхника, його пана, ще й до того пророка. Аж у другім актї (по смерти Магомета) може Отман сидіти поруч Аіші і в одній руці держати її руку, а другою обіймати її стан. У голосі пані М. трохи за мало ніжности, коли в третім актї оповідає Отманови свій сон, і прочуваючи щось злого, остерігає його перед Алім. Про те роля Аіші досить їй до лиця. Пані С. виявляє за мало співчутя, коли в ролі старої вірної невільниці приносить Аіші звістку про замордованє Отмана. Акт четвертий випав дуже добре, тільки пан М. вимахував за багато кінджалом; се виглядало трохи комічно“.

Представленє скінчило ся. Похваливши оплесками артистів, публіка почала викликати автора. Вийшов несьміло на сцену (а вікна від оплесків аж звенять) і подякував публіці таким низьким поклоном, що мало не впав ниць, п'яний славою...

— Прошу пана професора, прошу пана! — кликав школяр гримаючи у вікно.

— Га, що, га, як? — буркотів із просоня вчитель.

— Приїхали пан „шпехтір“ і казали, аби я вас закликав!

Generated on 2015-07-04 09:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/luug.30112000442431
Public Domain in the United States; Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Слово „шпектїр“ подїлало на тимчасового вчителя чудесно.

— Не надрукують! — зойкнув зриваючи ся з ліжка. Вже всадив одну ногу в рукав сурдута, що замість штанів попав йому в руки і хотїв саджати другу ногу, коли завважав свій блуд. Стягаючи в одної ноги сурдут станув другою на рубець стільчика, схибнув ся і гримнув собою до землі так нещасливо, що аж кров з носа потекла. Хутко встав.

— Ти, Олексю, йди до школи і скажи панови інспекторови, що я дістав вибух крові! О, диви ся, як кров іде; розумієш? Але не кажи, що ти застав мене ще в ліжку, бо я-б тобі чу-прину обдер!

— Ні, ні, не скажу!

— Ну, добре я вчора казав, що „нема нічого злого, щоб на добре не вийшло!“ — потїшав себе безталанний автор. Накапав на подушки крові, послїдив землею, схилив ся над цебричком і чекав терпливо інспектора. А носа все дусив, аби кров не переставала капати...

ПАВЛО БАРВІНСЬКИЙ.

СПІВАЧКА ЗАРКА.

Присвячую
артистці А. В. М. Гойдарівні.

Далі вже не в моготу було продиратись крізь комиш! Стоячи по пояс у воді я безпомічно озирав ся в надії знайти яку небудь болотяну грудку, щоб присівши на ній дати хоч невеличкий спочинок своїм надто стомленим ногам. І занесла-ж чортяка у такії нетри! Вже більш години вчиняв я свій анабазіс у південну спеку липневого дня через сі трикляті комиші, а їм і кінця не завбачалось! Навіть моя собака Льора за неможливістю продратись по моїх слідах, покинула мене і мабуть що увязала ся з Хведором. Зобачивши недалечко від себе велику купину я, зібравши останні сили, оступаючись і падаючи на коліна, а то так і на „всі чотири“, гріб ся в напрямі до неї в надії, зібравшись на сухе навперше покурить і відпочити, а потім роздивити ся: куди мені найкраще направити „стопи своя“, щоб вийти із сього триклятого болота. Під кінець я стеряв усякий спосіб орієнтуватись і прийшов до тієї думки, що мені самому, без Хведора, чортяка розчешав би його куштру, не вибратись із сього багна, в яке він направив мене пошукать у прогалинах лисок.

Зібравшись на купину і розоблачившись від своїх ловецьких причандалів, першим ділом полів я у кишеню за цигарками. Нове розчарування! Всі до одної цигарки були мокрісінькі, як хлюща! Поклавши їх на просушку проти сонця і в голови стрілецьку торбу я, лігши на спину, почав споглядать на небесну висоту. Ноги й руки у мене були немов би не свої і ледви нагадували про себе приємною млістю, яка розливалась по їх жилах. Сонце припікало так, як

наче бажало в підстрелених мною двох чирят приготувать мені печене на обід. Анї жадної хмарки на небі! Я вже забувши про цигарки почав було дрімать під гармонічний спів літаючих в тіні над самісінькою водою деяких невгомонних комарів, коли в праворуч від мене почулось плесканне по воді і шелест очерета. Спершу я подумав про собаку, яка натрапивши на мій слід шука мене і хотів був уже її гукнуть, коли нежданно задля мене почув ся звідти жіночий голос:

— Дарино! Дарино-о!

— Гов-го-о-ов! — відкликнув ся на нього трохи далі другий голос.

— Куди тебе нечиста занесла?! Іди сюди до мене! Відсіль уже недалеко до Кривого Пlesa!

— Що-о?!

— До Кривого Пле-е-са!! Щоб тобі позакладало!

— Іду-у!!

„Ой росло-росло клен-дерево різно;
Ходив ковак до дівчини пізно...“

Широкою хвилию розліг ся по очерету могучий контральто товаришки, що дожидала Дарини. Я підвів ся з місця. Мені здавало ся, що я навперше чую ще такий чудовий голос. У верхньому своєму реєстрі він прямо таки переходив у теноровий тембр, а сили і металю було в нім стільки, що ні один оркестр не зміг би заглушити його!

— Господи Боже мій! — подумав я. — Скільки ще хоронить ся із сього погляду непочатого матеріялу в нашій народній масі! І пробуде цілий свій вік нікому невідомим сей чудовий матеріял, тоді як витягнутий з темного надра народної маси, він в обробленій поставі може був би гордощами своєї нації.

Доки я піддавав ся гадкам з поводу голосу співачки, недалечко від неї щось шубовснуло у воду і пісня була перервана лементом Дарини.

— Ой матінко! От тобі й дійшла! Бо-одай тобі ні дна, ні покришки! І на біса ти мене покликкала сюди? Я-б любісінько і тією стежкою дійшла... А то от бач!

— Що там таке? Упала, чи що?

— Де там у бісового батька упала?! Пірнула у прогалину по саму шию! А щоб тобі добра не було з такою морбкою! Ну, се так... От ускочила, так ускочила!

— Та годі тобі причитувать! Іди мерщій!

— Еге-ж... іди мерщій, коли я по пояс у багні! Варко! Іди бо поратуй мене!

— Нічого, й сама вилізеш! Бач, ніженка яка! Думаєш, як з приказчиком вечір постояла, то вже й панею зробилась!

Плескання по воді все більше й більше наближалося до Варки і нарешті її сьміх з Дарини пояснив мені, що її товаришка на сам кінець добила ся до неї.

— Ой лелечки! ой матіночки! От як би приказчик подивив ся тепер на тебе... Ха-ха-ха! Плюнув би й галасьвіта забіг! От красуня, так красуня! Ха-ха-ха!

— Стривай лиш, я й тебе скупаю, то й ти покращаєш! Слідом за сим разом з реготом почалось жартливе борюкання.

— Та годі тобі, Дарино! От скажена! Пусти бо! Що, тобі ваадро, що на мені суха корсетка? Геть!

— А ти не сьміє ся!

— Та як же не сьміятись, коли ти мокра як курка! Ха-ха-ха!

— Ось посьміє ся ще... Йй Богу, пхну у воду!

— Та годі тобі! Сідай, одпочинем трохи, та підемо, а то вже не рано!

Борюкання стихло і тільки коли-не-коли було чути плескання й капання води; мабуть Дарина виполоскувала і жмкала свою жокру, оброблену в болотній твані одіж.

— Ну, щож Дарино, наймеш ся до економії, чи ні?

— А тобі що до того?

— Та так питаю... цікаво! Кажуть, що приказчик дає тобі по сім карбованців на місяць?

— Я знаю, від чого він дає; тільки мене за сім карбованців не купиш!

— Дорога-б то дуже?

— Та там уже дорога, чи ні; а тільки приказчик не спроможеть ся купити мене!

— Вірно?

— Так собі й знай, тай кожному, кому про се цікаво знать, так і скажи! Я не ти! Та от як тебе, так твій Петро за пряник купить!

— Мене й купувати нічого; я вже запродана: після Спасівки за рушниками пришле!

— А після того й потірить аж у Томську?

— А в Томську, так і в Томську... і там люди живуть! Уже-ж і у нас тут життє! — додає вона трохи згодом. — Так бодай уже-б його чорти з какою ковтули! А-ну лиш підіймайся та ходім, а то ми тут до вечера теревені будемо править!

Хоч мені спішити було й нікуди, але я порішив пристати до компанії подруг, з тим заміром, щоб як небудь вибратись із сеї чудової місцини, куди мене послав, нехай здоровий ходить, Хведір за лиска́ми.

— Агов! Дівчата, чи молодниці; біс вас знає, хто ви такі; пождіть мене!

— Тю! — почувся звідти голос. — Який там чорт озиваєть ся?

— Туди к бісу! Уже й чорт!

— А тільки що? — додав другий голос. — Хтож більш буде сидіть у болоті?

— Ну, тоді зійдемося до купи як три чорти, бо й ви-ж не на цвинтарі сидите?

Розлігся одностайний регіт. Очевидно, що ми порозуміли ся як слід.

— Ану, ну, показуй ся мерщій! Чого ти там засів?!

— По неволі засів, бо ніяк не видерусь із сих анахтемських комишів! — виявляв я продираючись до прогалини, в якій були чутні голоси моїх утішних провідниць.

Видравшись на прогалину я побачив двох дівчат, що стоячи на великій купині, дожидали ся мого приходу. Не дивлячись на всю неповірність мокрого, обробленого в мул охотничого убрання, моя поява створила великий ефект на дівчат, хоча ефект сей, кажучи по правді, був зовсім відвотної вдачі. Обличчя веселих в мент змінило свій веселий вираз і у всій їх поставі ясно була видна зроблена моєю появою непевність. Очевидно було, що вони ні в яким разі не ждали побачити те, що з'явилось перед їх очима, що й не забарилось справдити ся мимовільним, ні до кого неналежним викриком однієї з них:

— От тобі й раз!

— От тобі й два! — одмовив я в такім же тоні. — Добридень вам!

— Здрастуйте! — соромливо одмовили мені дівчата і знов потупились.

Дві подруги, що стояли передо мною, уявляли собою доскональну протилежність одна одній. Одна з них висока як тополя чорнявка була на диво хороша з себе. Щупле, покрите смагою обличчя мало на собі ознаку зваги і невгамовної волі; невеличка складка між бровами визначала натуру, яку, як кажуть, не нахилиш, куди схочеш. Але що найбільш було у неї гарного, так се темно-блакитні очі, оторочені немов би тонкою бахромою, довгими рісницями; зверху обрамляли їх дугою тонкі мов той шнурочок чорні брови. Такий контраст дуже рідко приходить ся стрічати.

— Як се та сама, — подумав я, — якій приказчик дає по сім карбованців на місяць, то він має добрий смак! Але-ж, як видно з її речей, то й вона ціну собі знає!

Друга її подруга була тонка, маленька, на вид почтыва дівка, білявка, з щуплим, симпатичним личком і з маленькими, мов би у панянки рученятами.

— Хто се з вас співав тут зараз пісню? — обернув ся я до чорнявки, певен у тім, що забалакав з власницею чудового контральто.

— А он Варка! — показала вона на дрібненьку подругу.

— Та не вже?!

— Чого-ж се ви так здивувались?

— Та так... Я-б ніколи не подумав сього!

І справді! Ні за що в світі не можна було припустити, щоб у такім вутлім сотворінні містив ся такий могутній голос! Я ніяк не міг визначити собі її дійсний вірст: на перший зір зовсім почтыва дитина, чотирнацяти-пятнацяти років; але в очах було щось наче вже й жіноче.

— А скільки-ж тобі літ, Варко? — не стерпів я, щоб не запитати з поводу її зросту. — Років пятнацять в?

— Щож, я дитина, по вашому, чи що? — усьміхнулась вона.

— На мій погляд мало що не так!

— Хороша дитина! Мені від Петра девятнадцятий уже рік пішов...

— На таку дитину великої няньки треба! — не стерпіла, щоб не додати від себе чорнявка Дарина. Ми всі зареготались, що й послужило до відновлення захитаної мовою появою імовірности до мене.

— А ми думали, що то хто небуть із наших озиваєть ся, — промовила Дарина.

— З яких се ваших?

— Та з наших, з простих... з селян! — поправила вона.

— Ну, а я-ж по вашому з яких?

— Та хтож його зна... не розбереш!

— Не вже так трудно угадать? А тобі як здаєть ся, Варко?

— Здаєть ся так, що ви з панів! Хоч і балакаєте по нашому, по простому, а скидаєтесь на пана!

— З чого-ж се видно?

— Та з усього! — підхопила Дарина. — З простих ніхто не буде у буденну пору вештатись з рушницею! Тай рушниця і торбинка... навіть і руки не мужичі!

— А що такого перстня, то вже запевне, що ні один простий не надіне на свого пальця! — додала від себе усьміхнувшись Варка.

— Ні, дівчата, помилились: простісінський, такий же як і ви! Рушниця і перстень то нічого не означа, а руки? Руки он і в тебе, Варко, такі, як у панянки.

— Балакайте... Далеко не рідня!

— Ну, коли хочете йти з нами, то ходімо! — промовила Дарина спустившись в купини і обираючи на собі одіж. — Ми вже й так аж надто забарились!

— Про мене, то ходімо! Мені й самому хочеть ся скорійше вибратись звідсіль! — З сими останніми словами я знову подав ся продиратись крізь комиш, тепер уже під конвоем Дарини й Варки, з яких перша вела перед, а друга вела наш похід.

— Не вже ви без нас не знайшли-б відсіль дороги? — запитала мене обертаючись Дарина.

— Запевне, що не знайшов би! Я вже більш двох годин плутаюсь тут проміж сим очеретом! А ви куди се чимчикуєте?

— На острів, за Криве Болото, плоскінь брати.

— Хиба вже пора?

— Рано сїяні коноплі! — обізвалась із заду Варка.

На сїм розмова перервалась. Ми увійшли у такі нетри, що треба було дивить ся та дивить ся, щоб не пірнуть по пояс у драговину. Вибравшись на безпечнійше місце мені захотїлось пошуткувать з Дариною, ошарашивши її своїм питанням.

— Щож тобі кавав приказчик учора вечером, Дарино? Прибавив що небудь на сїм карбованців, чи ні?

— Про те вже мені знати; а вам до того діла зась! Дивіть ся краще собі під ноги, а то ще вскочите у драговину!

От тобі й раз! Замість того, щоб привести в замішання Дарину, я сам спік рака! Після мого недоречного питання Дарина більше вже не приставала до розмови, яку ми вели нарешті всю дорогу з Варкою. Мені було дуже досадно на себе за те, що я ні за що, ні про що образив своїм питанням дівчину. Накінець ми вибрались на луки, що прилягали до Кривого Плеса.

— Тепер як що вам треба на той бік, то йдіть прямо по сій стежці! Там на ліво через рівчак будуть жердки: так ви перейдіть по них і вийдете до моста! А нам звідсіль треба на право! — поясняла мені Варка.

— Ну, спасибі вам, дівчата, що провели мене! — з свого боку подякував я дівчатам і щоб хоч трохи загладить свою провину перед Дариною, що стояла осторонь не дивлячись на мене, я достав з кишені два четвертаки і подаючи їх дівчатам промовив:

— Візьміть, будь ласка, се вам буде на стрічки!

— Ні, спасибі! На що нам? — одмовила Варка ховаючи свої руки.

Дарина повернулась і пильно глянула мені у вічи. Мабуть вона заприштіла в них просьбу пробачить мій недоладний вчинок, бо в слід за сим рішучою ходою наблизилась до мене, взяла з моїх рук два четвертаки, один з яких тут же й передала Варці, і усьміхнувшись додала:

— Спасибі за ласку!

— А ти не гніваєш ся на мене за моє питання?

— Ще що вигадайте! З чого се вам на думку спало?

— Та бач, я подумав так по твоїй одмові!

— Та я жаліючи вас так одмовила! Ви знаєте приказку: „Багато будеш знать, скоро вістарієш ся!“ А ви ще молодий, то я й пошкодувала вашої вроди! — Загальний сьміх запевнив мене в тім, що всяка неприязність проміж нами порвала ся сама собою.

— Ого! — подумав я по її одмові. — Се птах такий, що не дивлячись на свою одіж і простий рід, чого доброго не буде почувати себе незручно і в гостинному покої!

— Ні, Дарино, то ти помилилась! — промовив я, щоб подивити ся на неї ще хоч трохи.

— Як?

— А так! До того вчинку краще належить иньша приказка!

— Яка?

— Не до тебе пють, то й не кажи здрастуй!

— Коли вам краще ся здасть ся, прийміть і сю! Прощайте!

Дівчата повернулись, щоб іти.

— Слухай сюди, Варко! Заспівай дорогою, як підеш звід-сіль, ще яку небудь пісню, а я послухаю!

— Добре, слухайте!

— Тільки як що в-друге стрінете ся в нею, то четвертаком уже не одбудете! — додала Дарина засьміявшись.

Вибравшись на сухе місце я ніяк не зміг побороти в собі бажання відпочити як слід після свого блукання по воді і комишах. Знявши чоботи і мокру верхню одіж і доручивши сонцю виявить на них свою силу, я розліг ся на м'якій траві. Запаливши цигарку і устроївши очі в небо я почав думати на тему: — Де тепер носять чортяки мого Хведора, що так приємно порекомендував мені настріляти у сих нетрах тих лисок, яких, до речі будь сказано, я ні жадної й не бачив; бодай би вони всі пови-здохали його на втіху!

Думки мої були перервані пісню, що залунала трохи згодом:

„Голівонька моя бідная,
В мене ньєнка тай не рідная...“

Широкою хвилию розлягав ся дужий, чудовий контраalto Варки. В нижнім своїм реєстрі мужній, баритональний тембр, на верхніх, високих нотах тремлював і викочував ся немов би чутний здалеку дзвоник. Ой Боже-ж, який голос! Жаден музичний струмент по мойому не зміг би змагатись з ним у голосовій чистоті. В горлі тої дівчини був схований великий капітал... Мені аж жалко стало, коли подумав я, що ні вона, ні ніхто иньчий не скористуєть ся тим капіталом. А голос розлягав ся і мов би плакав ся на те, що не почують його ті, хто зміг би оцінить його достоїнність, схилити ся перед ним і разом з тим упити ся його чарівною красою...

„В мене ньєнка тай не рідная,
Дружиньонька неймовірная...“

— Тьфу! Бодай тобі ні дна, ні покришки! От уже іменно, що не від чоловіка мудрість! Чи бач, аж луна розлягаєть ся, дарма, що серед дня!

Я оглянув ся. По заду мене схилившись на рушницю стояв Хведір. Я так заслухав ся пісні, що й не чув його приходу, як він наблизив ся до мене.

- Се ти про віщо? — запитав я.
- Та он чуєте, який голосина? Як виспіває?
- А що, хйба...
- Як би ви побачили саму співачку! Там таке шупляве та мале, що шапкою на місці можна вбить!
- А ти по чім же її знаєш?
- От вам і раз! Вона-ж мені доводить ся племінницею в иньчих!
- Відкіля-ж вона?
- А от із сього-ж села, з Вербівки! Вони тут живуть з матірью у-двох... Сирота, батька не має!
- Ну, Хведоре, то твоя правда, що не від чоловіка мудрість! Я її бачив: вона зараз тут була з другою своєю товаришкою. Се я-ж її й просив, щоб заспівала!
- Хведір неймовірно позирнув на мене.
- А чого вони тут були? — запитав він трохи згодом.
- Та спасибі їм, вивели мене з того чортового багна, в яке ти послав мене шукать лисок, бодай би вони виздыхали тобі на радість!
- А деж Льора? — спитав я не бачучи собаки.
- Вона була отсе зараз тільки зо мною! Мабуть тут десь бродить.
- Хведір свиснув; трохи згодом з осоки вискочила вся як ханок у грязюці Льора і скиглячи примостилась поруч з нами.
- Ну, щож, убили що небудь, чи ні? — запитав Хведір дивлячись на мою стрілецьку торбу.
- Навіть і не бачив нічогісінько! Ще хвалити Бога хоч за те, що благополумним вибрав ся звідтіль! Ти мабуть навмисно послав мене туди, щоб я тобі подякував за се!
- От оказія! А я на тім тижні аж шестеро лисок устрелив там! Куди-ж вони справді поділись?
- Спитай їх, коли побачиш! Ну, а ти як?
- Мені так чисте наказаніє Господнє з мою рушницею... Прямо таки, неначе чортяка на неї сів!
- Як?
- Та прямо ні к бісу діло! Мало зі зла не шваркнув її об пенюк!
- Давно пора! Сідай та розкажи, в чім річ?
- Та в чім там річ! — почав сідаючи на землю Хведір. — Ви памятаєте отой залив, у якого з боку Льора зігнала позавчора дубельта?

— Ну?

— Ну, ото зайшов я до нього з того боку, з очеретів — зирк! плавають дві крижні. Я зараз присів тихенько і стережу: чи не спливають ся, думаю собі, до купи? Коли чую от далі вистріл, мабуть ваш. От, думаю, знімуть ся — і вже зготовив ся був стрілять, коли глядь: з комишу випливає ще троє крижнів... Я й рушницю опустил! Трохи згодом як зашумить щось надо мною, підняв я голову, аж хмарою на мене спускають ся чирята... Так і усіпали перед дулом плесо! У мене аж затіпалось усе... Скинув я бриля, поклав побіч себе, приладнав рушницю на кривулячку з під лози, яка росла поперед мене, приложив ся і навів як слід у самісіньку середину. От, думаю собі, шарну! Вже й полічив, що менше як півтора десятки не поляже їх з одного вистрілу... А сам так і тіпаюсь увесь! Потягнув за собачку — лясь! осічка... Бо-о-дай на тебе чортяки очи витріщили! Я мерщій зводить знов курок... А чирята мої і головки повитягали, мов гвіздки: от-от спорхнуть усі до одної! Націлив ся в-друге — лясь! знов осічка... Пррр!... Чирята мої підняли ся мов та хмара в верх... а я чую, що в стволіні мої рушницї засичало... зараз, думаю собі, проклята рушниця гукне! — тай веду її слідом за чирятами... З похвату заплутав ся нею у лозї... Торрррох!... у білий сьвіт, мов у копійку... Та ще до того як дмухнуло мені у щоку, так аж каганці засьвітились у очах! От не повірите, їй Богу, побояв ся й плюнуть: мені здалось, що у мене повен рот повибиваних зубів; коли попробував пальцем — ні! Хвалити Бога, благополушно обійшлось! А от щока, так мабуть подушки класти в голови не треба буде цілий тиждень: буде на чому спать! Так от яка okazaзія! — додав він сплюнувши.

Тут тільки я звернув увагу на його щоку і запримітив, що вона дуже оддула ся, немов би у мого Хведора розпочинав ся флюс.

— Сам винуватий! Я скільки разів кавав тобі, щоб ти брав мою рушницю!

— Та щож там ваша рушниця?

— Як що? Щож вона гірша твоєї?

— Та не в тім річ!

-- А в чім же? Хиба в тім, що моя рушниця не така весела, як твоя? Перед тим, як випалить, то у неї ніколи не засичить у стволі і не заграє як у твоїй.

— Е-ет, вигадуйте!

— Ну, так в чім же?

— А в тім, що я до своєї рушниці приспособив ся, от що!

— Як то приспособив ся?

— А так! От я примірно знаю, що моя рушниця забирає троха в право: то я вже як стріляю, то й беру на ціль лівійш! А з вашої я пробував — так нічого не виходить: хоч як прицілиш ся — все мимо!

— То ви такий стрілець!

— Та що там стрілець? Вона, ваша рушниця, хоч і дорога, а толку в ній, по мойому, зовсім мало. То не рушниця, а так... цяцька! Візьмеш — її й в руках не чуть, а випалить — то так неначе батогом по воді хто лясне!

Тут він узяв свою рушницю, — завдовжки в сяжень, а вагою мало чим уступала гаківниці, — ніжно погладив її, подув у ствол, приложив ся в неї і додав:

— От рушниця, так рушниця! Уже як улочиш у віщо, так чорта пухлого полізе з місця! А як гукне, так верстов за десять чути!

— Та ще до того й у щоку поцілує! — додав я і не стерпів, щоб не засьміять ся.

— Сьмійтесь, сьмійтесь! От стривайте, як я її карасиною промию та змажу лосм, то ви сховайте ся з своєю дубельтівкою!

— Хоч медом змаж, то не покращає!

Знаючи консервативну схильність Хведора до своєї „гаківниці“, переробленої ним з кременної фузеї, я залишив сю розмову, певен у тім, що Хведора не переконаєш.

— Ну, щож, так таки нічогісінько й не встрілив? — перевів я розмову на що иньче.

— Ні, після того двох чирят звалив за луками, по той бік греблі, трьох бекасів та широконоску! — витягаючи з торбини показував Хведір свою ловецьку здобич. — А ви?

— Я не такий щасливий: пару чирят тільки й устрілив!

— Та-а-ак... Та не вже ні одної лиски й не бачили в прогалинах?

— Анї пера!

— От диво! Ну, тепер же куди почимчикуєм? — запитав він трохи згодом.

— Я так натомив ся, що бажав би відпочити хоч трохи... Що, ми далеко від Вербівки?

— Чого-ж там далеко? Вона-ж по той бік зараз, верстов з три чи й буде!

— Так знаєш що? Ходім лиш ми туди! Рівно ти кажеш, що у тебе є там родичка, мати тої Варки... З'їмо у неї яєшню, відпочинемо трохи!

— А що ви думаєте: і справді так! А потім над вечір переберемо ся через гору та пошукаємо по той бік на степу ще стрепетів...

— І то гаразд!

— Ну, так коли йти, то й ходімо мерщій! — додав він підіймаючись. — А то воно не рано вже!

Узувши чоботи і убравшись у свою ловецьку зброю ми знову в Хведором зашляпали болотом, продираючись крізь осоку й комиш, на сей раз у надії надолужити себе у його родички в Вербівці за все невгідя сььогодняшного дня.

Прийшовши до Явдохи, Варчиної матери, ми як слід там закусили й виспались. Подякувавши господині ми вже виходили в двору, коли на воротах стріли Варку. Вона аж надто здивувалась, побачивши мене в своїй господі.

— Як се ви до нас понали? — не стерпіла вона, щоб не запитать мене про се.

— Та бач, прийшов напрохати ся на весілля! Ти-ж після Спаса йдеш заміж?

— Щож, милости просимо! — одмовила за неї мати. — Дуже будемо раді!

Щож до Варки, то вона почервоніла і потупивши до долу очи мовчки перебирала свою запаску.

— Ну, прощайте, поки що! Жди-ж мене, Варко, на весілля! — промовив я в останнє і ми з Хведором мерщій починували в двору, бо сонечко давно вже з полудня звернуло, а до степу було не близько.

(Конець буде).

Скарбжичка цїсаревой.

Легенда

Зельми Лягерлоф.

Епископ велїв покликати патра Верно́ до себе. Справа була дуже неприємна. Патер Верно був висланий на проповідь у фабричнім окрузї в околицї Шарльруа, але натрафив власне на великий страйк, при яким робітники поводили ся досить шумно та безцеремонно. Він написав до епископа, що зараз при його приходї до „вуглевого округа“ одержав лист від одного робітницького проводиря, того змісту, що вільно йому говорити; але коли позволить собі в своїй проповідї згадати про Бога — чи то навпростець, чи обхідною дорогою — то в церкві вибухне галабурда. „І коли я показав ся на проповідницї і побачив зібраних — писав далї патер — то в мене не було сумніву, що вони виконають свою погрозу“.

Патер Верно був невеличкий, вихудлий чернець. Епископ глянув на нього з гори, як на якусь низшу істоту. Такий необриваний, троха брудний чернець, із зовсім невиразним обличчям, очевидно мусїв бути боягуз. Адже-ж він і тепер бояв ся його, епископа.

— Донесено менї, — мовив епископ, — що ви таки сповнили бажанє робітників. Але-ж не треба вам пригадувати...

— Високопреосвященний, — перервав дуже покїрно патер Верно. — Думаю, що церков повинна по змовї уникати галабурд.

— Але церков, що не має відваги назвати імени божого...

— Чи Високопреосвященний чули мою проповідь?

Епископ ходив здовж по кімнатї, щоб заспокоїти ся.

— Ви певно тямите її? — мовив він.

— Певно, Високопреосвященний.

— Ну, то повторіть, що ви там говорили, патре Верно, слово в слово, так як було проголошено.

Єпископ сів у фотель. Патер Верно станув перед ним.

— Горожани і горожанки! — розпочав він, відразу впадаючи в свій проповідницький тон.

Єпископ стрепенувся.

— Вони люблять, коли так до них обертати ся, Високопреосвященний.

— Нічого, нічого, патре Верно! — мовив єпископ. — Говоріть далі!

Легка дрож пробігла по тілі єпископа. Ті два слова дивним способом виявили перед ним цілу ситуацію. Він бачив перед собою вібраних дітей „чорної землі“, до яких промовляв патер Верно, бачив не мало червоних лиць, не мало лахмітя, не мало дикої веселости. Бачив народ, для якого не зроблено нічогоїсьнюко.

— Горожани і горожанки! — почав на ново патер Верно. — Маємо в отьому краю цїсареву, що зветь ся Марія Тереса. Се дуже добра володарка. Наймудрійша і наймилосернійша з усіх, яких мала Бельгія.

Іньші володарі, горожани, — иньші володарі мають наступників по смерті і тратять свою власть над народом. Але велика цїсарева Марія ні. Може вона стратила свій престол у Австрії й Угорщині, може Брабанція й Лімбургі перейшли до иньших панів, але вірне графство західна Фляндрія ні. В західній Фляндрії, де я жив сї останні роки, ще й доси не знають ніякого иньшого володаря, як лише Марію Тересу. Знаємо, що в Брукселі живе король Леопольд, але нам байдуже до нього. Над морем і доси панує Марія Тереса.

А особливо в рибацьких селах. Чим дальше підете до моря, тим неподільнійше її панованє. Анї велика революція, анї цїсарство, анї Голяндці не мали на стілько сили, щоб усунути її. Тай яким чином? Вони не зробили для дітей моря нічогоїсьнюко, що могло-б порівняти ся з її діяльністю. Адже вона, горожани, дала народови на побережю неоцінений дарунок!

Буде тому 150 літ, у початку свого панованя вона вибрала ся в подорож до Бельгії. Була в Брукселі і в Брігге, була в Літтиху й Люванії, а коли досить надивила ся на великі міста та на ратуші

обвішані образами, подалась на морське побережжє, щоб побачити море й намулини.

Вид був невеселий. Вона бачила море велике й могутнє, так що ніякий чоловік не міг побороти ся з ним. Вона бачила побережжє безсильне та незахищене. Були на ньому горби з намулу, але море колись перепливало через них і могло кожної хвилі знов переплисти. Було й декілька гребель, але вони були занедбані та розпадали ся. Вона бачила пристані занесені піском, бачила широкі лазн забагнені так, що на них росли лиш очерети та трощі, бачила рибацькі хати порозривані бурею, притулені в низу до намулених сугорбів, немов викинені в море, — побачила й убогі, старі церковці, які море прогнало далеко між навіяний пісок і побережну вівсюгу, в недоступнім просторі.

Цілий день провела велика цїсарева над морем. Вона велїла оповідати собі про повені і про забрані водою села. Велїла показати собі місце, де цілий шмат землі запов ся в море. Велїла завести себе човном туди, де, кажуть, на морському дні стоїть іще стара церковця. І велїла вичислити собі всіх затоплених людей і всю знищену худобу, коли море останнього разу вилило було через намулини. Весь день роздумувала цїсарева в своїй тихій душі: „Як мені допомогти сьому бідному народови на побережі? Я-ж не можу заборонити морю припливати й відпливати, не можу заборонити йому підмивати беріг. Не можу також звязати вітру анї заказати йому, щоб не перевертав рибацькі човни. Так само не можу наганяти їм риби в неводи, анї перемінити побережну вівсюгу на поживну пшеницю. Жаден монарх на сьвітї не має такої сили, щоб міг вибавити сей бідний народ із його нещастя!“

Найблизший день, то була недїля, і цїсарева слухала літургії в Блянкенберге. Збігла ся вся надбережна людність від Дункерки до Слюїса, щоб бачити її. Та перед літургією цїсарева ходила поміж народом і розмовляла з ним.

Перший пострічав ся їй дозорець пристані в Ньюпортї.

— Що нового в твоїм місті? — запитала цїсарева.

-- Нема нічого нового, — відповів дозорець пристані, — хіба лиш те, що вчора в ночі вітер перевернув човен Корнила Ертзена, а сььогодні в ранці його зловили верхом на днищі.

— Щастє ще, що живий вихопив ся, — мовила цїсарева.

— Се ще не знати, — відповів дозорець, — бо коли його витягли на беріг, побачили, що він збожеволїв.

— Певно зо страху? — мовила цісарева.

— Так, — мовив дозорець, — а се походить із того, що ми в Ньюпорті не маємо нічого такого, на що-б могли покладати надію в хвилі тяжкої потреби. Корнило знав, що його жінка й дрібні діти мусять погинути з голоду, коли він утопить ся, і ся думка певно зсунула його з глузду.

— Так ось чого треба вам тут на побережі, — мовила цісарева, — чогось такого, на що-б ви могли покладати надію.

— Власне того, — мовив дозорець. — Море у нас непевне, земля непевна, риболовство й заробок непевні. Конче треба нам чогось, на що-б ми могли покладати надію.

Цісарева пішла далі і надійшла до сьвященника з Гайста.

— Що нового в Гайсті? — запитала його.

— Нема нічого нового, — відповів сей, — хіба те, що Яків із Равештайна перестав класти греблю біля багна, прокопувати пристань, пильнувати маяка і загалом покинув усяку пожиточну праця, що була у нього під руками.

— Але з якої-ж речі? — запитала цісарева.

— Він одержав спадок, — мовив сьвященник, — а тепер йому здасть ся, що се за мало против того, чого він надіяв ся.

— Але всеж таки у нього є щось певне, — мовила цісарева.

— Так, без сумніву, — відповів сьвященник. — Але тепер, коли має гроші в жмені, він не важить ся брати ся до великого діла, боячись, що їх буде за мало.

— Значить, треба би чогось безмежно великого, щоб допомогти вам там у Гайсті, — мовила цісарева.

— Так, — згодив ся парох, — діла у нас безконечно богато, а ні до чого не можна брати ся, поки не знаємо, що в нас є безконечно великі засоби, з яких можемо черпати.

Цісарева пішла далі, аж дійшла до найстаршого лоцмана з Мідделькерке і почала випитувати його про новини з його міста.

— Не знаю ні про яку новину, — сказав найстарший лоцман, — хіба те, що Ян Вандермер зайшов у сварку з Лукою Нервінденом.

— Чи справді? — мовила цісарева.

— Еге! Вони знайшли той затон із доршами*), за яким шукали ціле своє житє. З давен давна чули вони оповіданя про сей

*) Великі і поплатні морські риби.

затон і блукали скрізь по морю шукаючи його, і все були найліпшими приятелями; а тепер, як його надибали, поробили ся ворогами.

— То значить, було би ліпше, як би не були знайшли його, — мовила цісарева.

— Так, — мовив найстарший лоцман, — певно, що було би ліпше.

— Значить те, що мало-б вам допомогти там у Мідделькерке, мусіло-б бути так добре заховане, щоб ніхто не міг знайти його.

— Справді так, — potwierдив найстарший лоцман, — мусіло-б бути добре заховане, бо як би хтось знайшов його, то почались би лише сварки та сперечки, і зараз би се вжито, і пожитку з того не було би на далі.

Цісарева зітхнула і чула, що не порадить на се нічого. Потім пішла на літургію і весь час клячала на колінах і молила ся, щоб таки їй дано було допомогти сьому народови. І — за вашим дозволом, горожани — при кінці служби їй стало ясно, що ліпше зробити мало, як нічого. Коли люди почали виходити зі служби, вона стала на церковних сходах, щоб промовити до них.

Ніхто в західній Фляндрії не забуде до віку, як виглядала вона в тій хвилі. Була гарна, як лиш може бути цісарева, і так теж убрана. Вона веліла подати собі корону й плащ і держала берло в руці. Її волосє було зачесане високо в гору і посипане білим пудром, а в волосю вплетена була низка великих, правдивих перел. На ній була сукня з червоного, блискучого шовку, а ціла була покрита флямандськими коронками. На ногах мала червоні черевики з високими корками і з великими зашіпками на підбитю, висаджуваними дорогим камінем. Так виглядає вона й сьогодні, коли завідує справами західної Фляндрії.

І ось вона промовила до побережан і виявила їм свою волю. Вона сказала їм, що міркувала, як би їм допомогти. Сказала, що знає добре, що не може змусити море, аби було тихо, не може взяти вітрів на припони, і не її сила звернути рибячі громади до сього берега, ані перемінити надбережну вівсюгу на пшеницю. Але що може вчинити для них бідна людина, се вчинить вона.

Вони всі повпадали на коліна, поки вона говорила. Вони чули, що ще ніколи не било ся для них таке ласкаве, материн-

ське серце. Цісарева говорила з ними про їх важке життя так, що їм самим починало робити ся жалко себе.

Але тепер, — мовила цісарева, — вона постановила лишити їм свою скарбничку зі всім, що може вмістити ся в ній. Се має бути її дар для всіх тих, що живуть там на побережях. Се одинока поміч, яку вона може їм дати, і вона просила вибачити, що вона така маленька. І у них виступили сльози на очи, тай у неї, коли говорила се.

Тоді вона запитала їх, чи схочуть обіцяти і заприсягти, що не рушать її скарбу, поки біда між ними не буде така велика, що вже більша не може бути? І далі, чи схочуть присягти, що передадуть сей скарб своїм потомкам, коли самі не будуть потребувати його? І нарешті просила кожного поодинокого чоловіка приректи, що не буде старати ся дістати той скарб сам для себе, але завжди аж призову всеї рибацької людности?

Чи схочуть присягти? Всі захотіли. І всі благословили цісареву і плакали вдячними слізами. І вона плакала і сказала їм, що знає добре, що їм треба невичерпаного жерела, щоб покладати в ньому надію, і безконечних скарбів і невимовного щастя, але сього вона не може дати їм. Ніколи вона не була така безсильна, як тут на побережю.

Горожани! Сама того не знаючи, силою тої монаршої мудрости, що була вроджена тій великій жінчині, вона здужала досягнути більше, ніж думала, і тому можна сказати, що вона й доси панує в західній Фляндрії.

І для вас се певно буде радість почути про всі ті добродійства, які сплили на західну Фляндію через дарунок цісареві. Ті люди там на побережю мають щось таке, в чому можуть покладати надію, що їм потрібне як і нам усім. Хоч і як велика буває їх нужда, їх не береть ся розпука.

Тамашні люди розповідали мені, як виглядає скарбничка цісареві. Як пушка сьвятої Уршулі в Бружі, лише ще далеко краща. Се копія катедрального костела в Відні, зроблена з чистого золота, а на бокових вікнах видно діла цісареві, вироблені з найчистішого алябастру. На чотирьох наріжних вежах полискують чотири діяменти, що цісарева виняла з корони турецького султана, а на дасі видно її імя висаджене рубінами. Та коли я запитував їх, чи бачив хто сю пушку, то вони казали, що люди, у яких розібеть ся корабель і які опинять ся в небезпеці смерти,

все видають ту пушку перед собою, як колишеть ся на хвилях, щоб вони не попадали в розпуку задля своїх жінок і дітей, коли-б їм довелось осиротити їх.

Але се й олинкі люди, що виділи сей скарб: зрештою нікому не довелось придивити ся йому, почислити його. І знаєте, горожани: цісарева не сказала нікому, кільки там його. Та коли ви може сумніваєтесь у тім, як багато доброго він зробив і доси робить, то підіть туди, над море, і погляньте самі. Від того часу люди там узялись копати та будувати, і море тепер обгороджено греблями і вспоковно і воно не робить ніякої шкоди, а по берегах скрізь зелені луки та купелеві місця та цвітучі міста понад морем. Але при кожній морській ліхтарні, яку будовано, при кожній пристані, при кождім кораблі, який починано будувати, при кождій греблі, яку фундовано, все була думка: коли не вистарчать власні засоби, то допоможе наша ласкава цісарева Марія Тереса. Але се було все лиш острогою, власні засоби все вистарчали.

Знаєте також, що цісарева не сказала, де зложений її скарб. Чи се не було дуже мудро, горожани? Один знає про нього, береже його; але аж тоді, коли всі наважуть ся розділити його, він, той, що має тепер скарб у схованці, виступить і скаже, де його шукати. Тому всі знають, що він ані тепер, ані ніколи не буде розділений несправедливо. Він для всіх рівний. Кождий знає, що цісарева так само думає про нього, як і про його сусіда. І між тамошнім народом не може так як де инде прийти до зависти та сварок, бо у всіх той дорогий скарб — спільний“.

Епископ перервав промову патра Верно.

— Досить, — мовив. — А яке-ж було ваше закінчене?

— Я сказав їм, — мовив чернець, — що се велике нещастє, що добра цісарева не приїхала також до Шарльруа. Я жалував їх, що й у них нема такої скарбнички. При великих ділах, які вони задумали виконати, вона певно була-б їм найпотрібніша.

— Ну? — запитав епископ.

— Пару каляреп, ваше Високопреосвященство, і пару свистків, але я вже зліз був із проповідниці. І більше нічого.

— Вони зрозуміли, — мовив епископ, — що ви говорили їм про боже провидіне.

Чернець поклонив ся.

— Вони зрозуміли, що ви хотіли показати їм, що та сила, якії вони ругають ся, бо не бачуть її, мусить держати ся здалека.

Бо була-б надужита в тій самій хвилі, коли-б їм показала ся в доступній для них формі. Іратуюю вам!

Монах поклонивсь і подав ся до дверей. Єпископ проводив його в ласкаво блискучим лицем.

— А та скарбничка... чи ті там усе ще вірять у неї?

— Чи вірять!... Певно, еміненціє!

— Але скарб... чи був коли дійсно який скарб...?

— За дозволом, еміненціє, я присяг!

— Ну, ну, мені... — мовив єпископ.

— Парох із Блянкенберґа має його в схованці. Він показував мені його. Се невеличка деревляна скринка окована залізом.

— Ну?

— А в ній лежить двадцять срібних таларів Марії Тереси. Єпископ усміхнувся, та зараз споважнів на ново.

— Але чиж можна таку деревляну скринку порівнювати з провидінєм?

— Усі порівняня кульгаві, еміненціє. Всі людські помисли марні.

Патер Верно поклонив ся ще раз і висунув ся з авдієнційної кімнати.*)

Переклав

Іван Франко.

*) Із книжки: Selma Lagerlöf, Legenden und Erzählungen. Mainz 1903.

Савка Дудар.

Новеля

Семена Земляка.

Дух віє куди хоче і ніхто не знає його шляхів. Звельть грудці землі, щоб зробила ся душею, і душа виростає з грудки землі; звельть стеблині зіля топтаній на шляху зробити ся генієм, і геній повстає в потоптаній стеблини.

Оттак подув духа перейшов над головою Савки, і Савка вродив ся музикантом. Дух сказав йому: „Даю тобі те, чого ти в мене не просив, і беру тобі те, чого-б ти мені не віддав ніколи; даю тобі геній, а відбираю тобі спокій. Будеш творити, але будеш терпіти вічну спрагу невідомого; тебе буде тягти до безконечного, але в своїм життю ти не знати-меш нічого крім муки. З проміння зірок ти збирати-меш мелодії, в гуркоті грому знаходити-меш акорди“.

Сказавши се дух полетів шукати иньших жертв, а Савка одержав душу, що мала не завнати нічого крім муки.

Задуманий і мовчазливий він любив самоту і блуканє, але не любив праці. В товаристві свого пса він ходив Бог зна куди і вертав аж тоді, коли не ставало хліба в його полотняній торбі. Коли його питали про що, не відповідав; коли його били, був німий. Лиш пес знав, лиш зорі знали, куди він волочив ся днями й ночами.

Днями в лісі, ночами в полі та в ярах Савка слухав... музики. В тій безмірній концертній залі освітленій зорями, ушатній зеленю, надиханій усіми пахощами, що йшли від збіжя й лук, душа хлопчини поринала в співучих хвилях, що долітали до неї на крилах леготу або бурі. Він знав усі дрожання розсипані над землею,

підхоплював навіть найнезамітніші і записував у своїм мізку все те, що раз підхопив. У нього була своя теорія, своя система. Він знав, що деякі тони плачуть, а інші сміються; знав, що одні котять ся мов жерельна вода, а інші падають мов перли в розірваного намиста. Вітер, що свище і жайворонок, що дзвонить набожну пісню; пчола, що брентить тоненько і джміль, що гуде басом, — уся та орхестра захована в хмарах, у деревах, у сьвітах, — Савка знав її і щоб слухати її в тиші, тікав із дому, ходив блукаючи далеко... Лиш його пес знав, лише зорі знали, куди...

З пів десятка сопілок висіло коло його пояса, а кождий з тих імпровізованих флетів був відмінної довжини й грубости, кождий мав викликати інші тони; та Савка не вмів заставити їх говорити разом, і се була найбільша мука його життя.

— Рудько! — мовив він инколи до свого пса, — як би ти вмів дуги в таку дірку, ми оба зробили би музику. Але ти не вмєєш нічого, ти собака тай годі.

Тоді Рудько на знак задоволення махав хвостом, лягав при ногах свого пана і дрїмав під свистіне сопілки. Савка переривав сам себе:

— Ні, се не те! — буркотів він. — Ще чогось... чогось не стає. Сопілка не каже всього.

І сперши ся ліктями на колїна, схопивши чоло в долоні, гублячись очима в степу він марив.

— Воробці дурні, — говорив сам собі нераз, — вони не тямлять нічого. Але соловії мудрий, жайворонок мудрий, покрупивка мудра... вони всьо знають: вони співають. Ой, які вони мудрі! Вони такі малесенькі і ніхто не навчив їх сього...

І Савці ставало сумно, бо нищавка не говорила всього; йому ставало сумно, бо він хотів знати всьо... Що таке? Ой! оте таємне знанє, що вчить пташок співати, а чоловікови дає змогу зробити такий струмент, що викликає пісні в душі людській.

Родичі хлопцеві не знали, як довести до порядку сього непоправного волоцюгу. Бійка не помагала нічого, приймав її мовчки; але раз побитий він ховав ся і не показував ся, поки не зголоднів. Чим частійше його били, тим довше його не бувало дома. Та ось одного дня вся родина зібрала ся на нараду і, бачилось, винайшла радикальний спосіб, щоб поправити непоправного.

— Йому одинацять літ, — мовив старий Салеюк, — і він не береть ся ні до якої роботи? В таких літах усі господарські

діти працюють, а наш лише сором робить родичам. Завтра заставлю його до плуга, нехай поганяє воли.

Савка затремтів почувши такий невмолимий засуд, його серце бунтувало ся; та другого дня, з великим бато́гом із гудзоватого жотузка в руці він поганяв воли поперед свого батька, і почала ся праця. Держачи в одній руці батіг, а в другій воловід причеплений волам за роги, Савка бігав по борознах. А там у степу співав жайворонок, співали пчоли, все співало. Ой, мука!

— Гей, гей, волики! — кричав батько. — А в тебе нема рота, щоб крикнути, ти шибенику, ти дармоїде! Воли поснуть оттак ідучи! Кричи, собачий хлопче!

— Гей, гей! — повтаряв хлопець крізь сльози, що затуманювали йому зір.

Кілька хвилин робота йшла, бачилось, як слід, але Савка, розсіяної вдачі, легко забував ся. В тій хвилі жайворонок підняв ся під небо, а його голос лив ся з гори сонячним промінєм, благословлячи працю рільника.

— Тату, — мовив нараз хлопець, — чуєте?

— Що таке?

— Співає... паде мов дрібні перли.

— Гей, гей, драбуго! Будеш їсти перли, як не стане хліба.

Савка похилив голову і потюпав далі, а слідом за ним волік ся його вірний Рудько. Се йшло так якийсь час. Нараз хлопець шарпнув раптово за воловід, що служив йому за поводи; спуджені воли метнули ся в бік, плуг перевернув ся, леміш вискочив із борозни.

— Тату, — мовив Савка, — он там, у сухих бодяках дме вітер... немов у сопівку грає.

Сього було за багато. Салеюк розлючений, виведений із терпцю вхопив батіг із рук хлопця, вхопив його за плечі і ну-ж бити.

— Ти не гідний ходити за плугом! — кричав він, — і ти хочеш жити на сьвітї? І як могла земля видати таку душу, як твоя! Якийсь злий дух був при твоім уродженю. Від самого вродження ти проклятий, ти дармоїде, волоцюго, ти чортівський дударю!

Удари батога сипали ся без милосердя; нарешті Савка заверещав із болю. Рудько насторожив вуха; якусь хвилину він міркував, що воно дієть ся — і зрозумів. Наїживши шерсть від хвоста до голови, бистрий як блискавка він кинув ся на старого і цілою силою своєї пащеки вхопив за рамя руки, що держала

батіг, і зупинив битє. Селянин і собі-ж видав хриплий окрик; батіг упав на землю. З заіскреними очима, грізно вишкіривши зуби пес стояв між батьком і сином.

— А, поганець! — крикнув Салеюк. — Ти стілько-ж варт, що й твій пес, ти ходачнику, ти міхоноше! Чекай, драбуго, завтра підеш у степ пасти свині, бо се сором для плуга, се зневага для сьвятої божої землі дати тобі плентати ся по борознах. Дурний туман! Він чує сопівку, ади! Бачить, як перли сиплють ся з неба! Ах ти нуждо! Підеш за свиньми!

Щось немов проблиск радости прояснило нараз лице Савки, залите слізми. Те, що батько вважав найбільшим упослідженєм, хлопцеві видало ся найвисшим щастєм. Як то! гонити свині! Але-ж се нічого; але степ, свобода, ось у чім річ! Ой, свобода!

Та Савка зумів у пору запаанувати над собою і не зрадити своєї великої радости. Аж вечером, коли був сам із Рудьком, він обняв пса і притулив до себе, цілував його в морду і говорив до нього стиха:

— Люблю тебе більше, як тата. Завтра, Рудьку, завтра підемо в степ... розумієш, у степ!

Звір качав ся при ногах хлопцевих і, бачилось, зрозумів його безмірне щастє.

Ясний літній поранок застав Савку готового до виходу; чотири молоді веприки, вупущені з хліва, були поручені його доглядови. Мати подала йому полотняну торбу повну хліба і солених огірків, веліла йому взяти палицю для держання худоби в послуші і в належнім порядку, а коли все було готове, батько, все грізний, все невмолимий, показав Савці свій затулений кулак і вважав потрібним дати йому научку на прощанє. Він мовив:

— Парубок у твоїх літах уміє вже гонити воли, навіть ходити за плугом, коли треба; але Бог мене покарав давши мені тебе. Ти стілько-ж варт, що й отсей Рудько; ти така сама собака, як і він.

Пес чуючи як говорили його імя, підняв морду на вітер, а почувши мабуть у непривітнім голосі селянина наближенє якоїсь нової бурі сїв при ногах Савки і вишкірив зуби на старого.

— Замість орати сьвяту землю ти підеш пасти свині, ти лїнюху, ледащо, волоцюго! Ні Богу, ні людям ти не здав ся ні на що; ти не варт їсти того хліба, що тобі дають. Іди-ж тепер, але як мені погубиш веприки, як не будеш пильнувати їх старан-

нійше, ніж було своє судно то горе тобі, дармоїде! Забу тебе на смерть! Забу тебе й твого пса, розумієш?

В одній руці держав палицю, а другою гладячи Рудька по голові Савка зі спущеними очима слухав сього упімнення.

— Старий, — мовила мати по тихо, — не пуджай хлопця! Ну, нехай яке лихо стане ся з веприком, він готов не вернути більше до дому. Чи-ж він тому винен, що Бог дав йому душу неподібну до иньших?

— Мовчи! Ти не розумієш нічого! — І обертаючи ся до хлопця він мовив: — Затам собі мої слова! Клянусь своїм життям, що воно не мине тебе.

Він копнув ногою пса і випхав хлопця за ворота. Мала громадка рушила, пішла. Савка квапив ся вийти на степ. Ох, степ! Який він був гарний під золотим промінем сього ранку! Залитий сьвітлом і росою, тремтучий усіми голосами, що несли ся в безконечність, він розкривав перед Савкою сьвіт невловимих мрій і гармонії летючої мов сонний привид. Осяяний сонцем простір розлягав ся широко-широко як спокійне море, широко як небо, де золотисті головки цьвітів та козельцю виглядали мов зірки, що впали з неба на землю. А самота була така глибока, супокій був такий величній. Лиш легесенький вітер бігав по росі, лиш невидимі співаки голосили пісню життя і щастя.

На сей вид Савка зупинив ся на хвилину. Він не аналізував те, що бачив — такий спосіб думання був недоступний йому — він відчував. Бальсамічний подих поля, пташки, що розмовляли з Богом, роса, що запліднювала землю своїми слізмами і цьвіти, що пили росу, — вся та величня поема природи поразила його душу, темну, та про те богату всіми силами нерозвитами, але дужими; його обхопила якась невідома течія, що надходила десь із далека і розливалася над ним, як соняшне проміне розливалось над степом. І як степ приймає те проміне не знаючи, відки воно йде, родить цьвіти не знаючи по що, так само й Савка приймав сю таємну течію і вся його істота співала, тремтіла та рвала ся до чогось сьвітляного та невідомого.

— Рудьку, — мовив він до пса, — бачиш? Підемо далеко, далеко, дуже далеко! Степ великий.

Рудько підскакував із радости; уважнійший від свого пана він зганяв до купи непокірну черідку всяк раз, коли бачив, що вона розходить ся та не хоче слухати.

Під полудень вони отак дійшли до стіп високої могили, з якої вершка можна було окинути оком величезний шмат рівнини. Озерце води утвореної з весняних дощів і захищеної від сонця густим вілєм вилискувалось недалеко від могили і відбивало в собі синяву неба.

— Рудьку, — мовив хлопець, — пора би нам спочити! Приляжмо та поснідаймо.

Від бохонка хліба, який дала йому мати, Савка відкрив частку для себе і частку для пса, і на сю пору забув про веприків.

Скінчивши сніданє хлопець видобув свої сопілки, розложив їх на траві, починаючи від найкоротшої і найгрубшої, а кінчачи найдовшою і найтоншою. Він попробував їх пальцями одну за другою і буркотав по тихо назву кожної з них:

— Джміль, пчола, покрупивка, жайворонок, соловії. Ось і всі.

Вдивляючи ся в струменти, напружено вслухуючи ся в звуки, що припливали в подувом вітру, він сидів задуманий. Нарешті взяв одну сопілку.

— Бачиш ти, — мовив, — соловії має троякий голос, немов три слова; а сопілка не може вимовити їх. Ой, знаю добре, що не вимовить, бо в неї нема соловієвого розуму.

Добру хвилю він дув у сопілку і по даремних зусиллях, щоб передати спів пташини, зупинив ся зневірений. Пес глядів на нього.

— Рудьку, Рудьку! — крикнув хлопець, — се не так треба грати. Соловії не так співає. Ану я попробую голосом. Рудьку, послухай трьох слів соловієвих!

Він кинув у степ першу фразу мов протяжний свист пташини, потім другу, що покотила ся прудко, і нарешті третю, що тремтіла мов трілер. Пес нащурих вуха, а коли захочений сим знаком Савка продовжав свій концерт, Рудько почав озирати ся цікаво, а далі кинув ся нишпорити по високім буряні шукаючи пташка, який, бачилось йому, був десь близько. Щасливий, урadowаний своїм успіхом, маючи в Рудькови такого слухача та непомильного судю, хлопець наслідував то соловія, то покрупивку, а одурений пес слухав з чим раз більшим зацікавленем і раз-у-раз нишпорив махаючи хвостом. Радість Савкова була величезна; він обіймав наївну й інтелігентну звірюку.

— Спочинь тепер, — мовив він, — я заграю на сопілці. Заграю тої, що плаче, слухай!

Мельодія поплила звільна, сумовито. Савка не зупиняв ся; на крилах пісень його дух улїтав. Куди? або він знав? Він блукав очима в далечинї; сказав би, він гонив за тонами, що втікали, що щезали перед ним у просторі, так як сьвітло віддалюєть ся і гасне.

Концерт трївав довго. Сонце вже підбило ся геть у гору; зможений денною спекою Рудько, простягши ся в тіни будякового корча спав і хрпів; пчоли прилїтаючи здалека збирали з цвїтів щорічну данину; метелики своїм мовчазливим летом хвилювали прозоре повітря, а Савка не переставав грати. Та коли спека ще дужше змогла ся, він також почув, що ломить його сон; його пісня тяглась жалїбно і легенько втихала, нарешті замовкла, сопїлка висунулась на землю, отяжіла голова хлопцева похилила ся на бік Рудька і Савка заснув.

Продовжені тіни великих будяків означали досить пізну пору дня, коли він прокинувся. Він повів очима по степу і раптом у його душі віджила згадка про веприків повірених його доглядови.

— Ай, а веприки?... Де мої веприки?

Він не знав, Рудько знав ще менше. Хлопець пригадав собі, що бачив їх, як купали ся в болоті калюжі, але тепер бачив там лиш одного; а деж три иньші?

— Рудьку! — крикнув розпучливо хлопець.

Пес збуджений зо сну скочив на задні ноги.

— Рудьку, — кричав Савка, — веприки пішли кудись, а ти не бачив нічого!

Пес потряс вухами, пошкрябав ся в бік і глядїв уважно на свого пана.

— Шукай! — мовив сей, — шукай, а то мене забють на смерть... і тебе також, не чув хиба? Шукай!

Він свиснув що сили і показав псови останнього веприка, що лїнивїйший від иньших доси ще купав ся в водяній калюжі. Розбуджений хлопцем Рудько, бачилось, зрозумїв його смуток; задерши хвіст у гору, вітрячи носом він кинув ся в бурян.

— Шукай, шукай! — повтаряв Савка плачучи.

Пес і хлопець бігали по степу. Минали години, сонце хилило ся на край обрїя, а веприків ані слїду. Як то? Згубили ся? вкрадені? Ой, аж тепер будеш знати, як грати серед свиний і збирати перли, що падуть із неба! Переляканий, задиханий хлопець

вернув до могили, де все ще застав одного веприка, що лежав простягши ся на краю калюжі. Він ізняв із себе шкіряний пояс, що замість оадоби був надітий поверх широкого, червоного пояса; тихенько наблизив ся до сонної скотини і зав'язав вузел на одній його задній нозі. Хоч сю останню скотину мав отсе в руках; але згубивши три иньші що мав робити тепер? Вертати до батьківського дому? Вертати, щоб там його забили на смерть, його й його пса, якого він любив більше, ніж батька? Що за розпука! Ні, він не верне до дому; піде в степ, і першому ліпшому, кого здібле, він розповість своє нещастє, попросить у нього захисту й опіки для себе й для Рудька; а в відплату за сей захист дасть йому свого веприка. Ось як! Повзявши сю постанову він пустив ся йти на-вгад, ведучи на ремені веприка і супроводжений із заду псом.

[Конець буде.]

Із французького переклав

Іван Франко.

Галицько-руське письменство 1848—1865 р.

Уваги й спомини Остапа Терлецького.

II.

Всі оті переміни, почавши від надій на урядову поміч аж до незадоволення і знеохоченя відбилися і в літературних змаганнях сих часів, в яких зрештою, як і в 1848 році, бє в очи передовсїм великий брак оригінальних творчих думок і велике вбожество форми.

Бо так само як спілка з урядом і залежність від нього звязувала руським діячам у політичних справах руки і спиняла розвиток самостійних політичних заходів, так само й руські письменники мало коли годні були вийти з зачарованого кола спілки з урядом, що опанувала була жите народа, кермувала його діланєм і мисленєм. Брак вищих ідей вплинув своєю дорогою і на форму, в якій виражались мисли письменників, так що змаганє — бути народними і говорити до народа сходило часто на трівіальну пародію народних пісень або оповідань. Не всюди і не все було так; показувались часом і не дуже мірні таланти, але й на них відбивав ся неприхильний вплив часу й обставин.

Ось візьмїм для прикладу віршик Григорія Боднарєнка „Лїс-дубина“ (Зоря Гал. 1849, ч. 16). „Морози розсїли ся, каже автор, і зима минула, і вітри студені не віют; сонце ся піднесло, весна повернула і мушки до сонця вже мріют. Луги калинові вже ся розвинули, лїси трепетові вже цвितут; і сади вишневі білий цвїт добули, запах свїй премилий в сьвіт несут. Лиш лїсок дубовий сумно

стоїт і думає, в листє ся не вбирає. Чому? чи морозу ся боїт? Тому, бо ніхто мя не жалує, — каже лісок, — кождий мя рубає, сонце ще як треба не гріє. Инча садовива стоїт на полудни, її водою поливають, а я стою на північ, і в день мені мрачно як би в ніч і рідний брат мене сушит. Але потерпи лиш трохи, маю і я ще в Бозі надію, колись і я зелений листок свій розстелю, красоту природну одію...

„Соловій пташина гукне голосами
З під листка мойого на ввесь сьвіт;
Замаю я землю і край дубровами
Бо й Царю вірненький єсть мій квіт“.

Або ота „Піснь радости“ І. Б. (тамже ч. 8) каже до руської землі: „Радуї ся нині Галицка земле, бо надійшов час многої радости. Чорная хмара покривала тебе, мгла ідовита гризла твоих чад кости! Але нагло

... сьвітле сонце прозріло,
Темної хмари прогнало їдь,
Очарованим очам відкрило
Землі твоєї прекрасний вид.
Фердинанд, цар наш всемилоствий
З трону свого зсилає вість,
Що й Русин може бути щасливий
Бо вже ріжницї народів нїсть...
Для того в перше Богу честь даймо
За той великий, знаменит дар,
По тім весело всі заспіваймо:
„Най жиє в многі літа наш цар!“

Як багато тратить на тім форма народної пісні, коли її накручують на копито хвиливих потреб щоденної політики, видко з отсеї „поезійки“ (тамже ч. 19):

Коломийка з Бистрої-Гори.
Пане брате товаришу, ніщо ся бояти,
Би тут Угри бунтовники могли ся дістати.
Всюда плаї зарубані, в горах сніги впали;
А в камени чепаш густі суви присипали.
Би їх було десять тисяч, всі би там пропали,
Потому би лиш ворони над ними кричали.

Хоть по Юрю зима згине, сніги іскипніють,
 Нехай же ся бунтівники на то не надіють,
 Аби могли сеї зими перейти границу,
 Бо вже кождий засохтував косу і ручницю.
 Кождий Гуцул стрілець добрий, трафіт хоть не мірит,
 А кого пгне він косою, лиш зуби вишкірит.
 Наші стрільці жваві хлопці опришків ловили,
 Тото само врагам буде, що Уграм служили.
 Будут стрільці на граници, піщо ся бояти,
 Не допустят они врагів до нашої хати.
 Тенер старі і молоді, всі на брань готові,
 Нехай же ся не турбує старшина ві Львові.
 Бо ми хочем всі краєви вірненько служити,
 Бисьмо могли в нашім краю щасливо прожити.

Не більшу вартість має одна, як каже редакція Зорі, народна пісня, що її скомпонував, здається, якийсь дячок-рекрут і яку співав полк Нассау „на дуже відповідну своєму змістови нуту“ (Зоря Гал. 1850, ч. 24).

Ой там в селі люде біжут, стають пред жовнером:
 „Ви від котрих, пане вояк з червоним ковнером?“
 Я від Нассау, — каже вояк — хочеш більше знати,
 Пійди к Відню запитай ся, там можут сказати.
 Нас і Угри добре знали, добре нас почули:
 Де но з пушок загукали, наші хлопці були.
 Під Коморно цісар їде, перед Нассау стає;
 Ож нас пізнав в громах бою, ож нас памятає.
 А там в лісі з під Коморна було що глядати:
 Стромит Угрів хмара чорна, мают штурмувати.
 Не даремно наших хлопців з Брауном там післали;
 Три раз Угри штурмом валят, три раз повтікали.
 Шлік надїхав тай віддає вдяки нашим зухом:
 Око собі обтирає, маха капелюхом.
 Гай! то кождий, що но здолав, пгає ся до нього,
 Чако підніє, віват волав, бо там було чого.
 Під Сеґдином коли прийшло наперед ступати,
 Яблоновский нам закликав: „На багнети брати!“
 Що то, шанци вадят мало, коли зачне брати;
 Що не впало, повтікало — лежали гармати.

Не одного з наших хлопців мила не зобаче :
 Бо він лежить в чужій землі, вона дома плаче.
 Котрий остав, тому жити, кожда доцька знає :
 Хто уміє врага бити, перше право має.

Таких поезій назбирав би більше ; всі вони на один лад роблені і одна у них думка. Така пісня : „До охотників“ (Зоря Гал. 1849, ч. 17), така „Співаночка“ (тамже ч. 41) і т. д. Безпомічна підлеглість урядови і в політичнім життю дуже разить і болить ; але в поезії вона робить іще прикріще вражінє, особливо коли до неї знижують ся навіть такі таланти, як Антін Могильницький у своїй ширшій баладі „Русин-вояк“ (тамже ч. 29—35).

Троха вище і що до змісту і що до форми стоїть тих кілька віршиків, в яких автори покладають свої патріотичні надії не на підмогу і ласку уряду, але більше на сам нарід, на злуку до громадської праці для народу. Особливо коли автор з троха живішим талантом уміє підійти під лад народної поезії, або зачерпнути глибоше з жерела народних переказів, повірок і оповідань, то виходять доволі вдатні твори, яким і тепер ще не можна відмовити вартости, бодай релятивної, в порівнаню з усім тим, що тоді було писане і друковане.

До тих ліпших літературних проб можна зачислити дві-три поезійки Луки Данкевича : „Плач та потїха Руської Матери“ (колошійка тамже ч. 28), а особливо його патріотичну колядку з 1849 року (тамже ч. 2) і „На день 3. Мая 1849“ (тамже ч. 38). Наведу кілька уступів із сеї остатньої поезійки :

З рабів невільних від року свободні,
 З всіх кінчин злягли, щоб сьвіт увірити,
 Же за дар вдячні, же свободи гідні ;
 На гріб неволі знак побіди вбити,
 На вічну память, щоб знали правнуки,
 Же то зділали розковані руки.

Ти Зелемню, Черногори брате !
 Піднеси в хмари голову сиваву ;
 Глянь за Бескиди, за ліси, за бори,
 Вісти незчетним братям руску славу :
 Бо Галичане синів Коріята
 Миром витают, як рідний брат брата.

Щосьмо си рідні, по бесіді знати,
 Та що одна нам всюди була доля,
 Бо як одна нас породила мати,
 Так нам в уділі всім була неволя.
 Но зоря сходить над Галичом ясна,
 Вже днина блисне всім Русинам красна...

І ти Хіуса красава дівице,
 Ти величава золотими врати
 Володиміра предавна столице!
 Славна церквами по сто чтирекрати!
 Мир з над Дністра Ти, з над Сяну, з Карпатів,
 Мир Ти з синами від Галицких братів.

Глянь там, де Галич, наклони там ухо,
 До твоїх братий, як твоїй родині:
 Вже тут не темно, не німо, не глухо,
 Як було сумно, нуждно аж до нині!
 На небосклоні зоря нам ясніє,
 Вона благий день на всю Русь розсіє.

Вісти лицарям там за Порогами:
 Що Галичани за рускую справу
 Борют ся різко, прут ся з ворогами,
 За ім'я рідне, мову, предків славу;
 Піднеси голос, кажи сьвіту снами,
 Що ще жиємо, щосьмо Русинами!

Най гримят грізно скали Запорожя,
 Лицарсков славов козацкої дружини,
 Сьмілих Богданів і князів Острожя,
 Най жизнь явит ся рускої родини,
 Та тверда воля най ся обявляє,
 Що жити ено в свободі желає.

Сюди належить стишок М. К...вича: „Голос русской матери до дітей!“ (Зоря Гал. 1850, ч. 87) і кілька менчих поезій Устіяновича, прим. „Жебрак“ (З. Г. 1849, ч. 5), „Вістка з чужини“ (тамже ч. 14).

Найкраще-ж, що написали наші письменники в 50-тих роках, то безперечно оба оповідання народні Миколи Устіяновича: „Месьт

Верховинця“ і „Страстний Четвер“¹⁾, далі „Скит Манявський“ Антона Могильницького, написаний 1849, а виданий 1852 року²⁾ і кілька думок Івана Гушалевича в кінця 1850 року.³⁾ І язык у них доволі гарний і чистий, хоч особливо в оповіданнях Устияновича і в Скиті Манявськiм видко, як тяжко йшла народна бесіда не-вправним до неї осьвіченим Русинам, привченим думати по німецьки, а говорити по польськи, і як туго народні повіря Скиту Манявського давали ся натягати на чужу народному духови форму клясичної німецької поезії; і дух у них здоровий, сьвіжий, не попсований офіціяльним патріотизмом, так убийчим для письменника і для літератури, особливо молоді.

Але ті проблиски самостійної народної літератури не протримали ся довго. Невдачі в політичних змаганнях руських патріотів швидко підкосили їх; вони відбили ся і на письменниках, що вда-ривши з разу в сьвіжі та здорові струни надії і громадської праці закінчили пісню виразом смутку, розчарованя і знеохоти, а врешті замовкли.

Уже в декотрих поезіях Устияновича пробиває ся те розчаро-ванє, як на приклад у віршику: „Вістка з чужини“; але найбільше того розчарованя в думках Івана Гушалевича. Так співає лиш поет, якому реальне житє не годно дати нічого окрім сльозавих спо-минок і туги за тим, що було, а чого нема; якому злидні сього-житя та його невдачі являють ся лиш немов продовженєм злиднів минулих; у якого надія на кращу будучність така слаба, що ви-ливає ся лише сльозами, від яких і йому не лекше і охота до праці пропадає. Наведу тут два такі віршики.

Над Галичем:

І.

Чорний ворон краче-краче;
Ушолк вітра шум,

Місяць в хмарі сів і плаче
Кругом-кругом сум.

¹⁾ Див. виданє Партицького: «Повѣсти Николая Устьяновича. Во Львовѣ 1879.» Месть Верховинця надрукована перший раз в Галичо-рускім Вѣстнику 1849; Страстный Четверъ въ Зорі Гал. 1852.

²⁾ Скитъ Манявскій. Пѣснотвореніе эпическое основане на повѣстехъ про-стонародныхъ русскихъ сочинене Антоніемъ Любичъ Могильничкимъ. Часть I. Въ Перемышлі 1852.

³⁾ Введеніе до думъ. Зор. Г. 1850. Ч. 91), Надъ Галичемъ, Ч. 92. Дума надъ могилою, Ч. 93. Вопросъ, Ч. 98. До торбана Ч. 99. Дума надъднѣстров-ская, Ч. 100.

Тепер думо, житя мого
 Супруго вірненька,
 Щебетюхо жалослива,
 З легка з помаленька,
 Защебечи, де ся діли
 Галицкі часи,
 Чи на віки занімили —
 Скажи же, скажи!

Або з вітром кривь пілнічку
 Кинь вість коротеньку,
 Або з зірков з подружницев
 Скрізь хмарку темненьку
 В моє серце ізболіле
 Глянь надійов, глянь,
 Над Галичем опустілим
 Стань часинку, стань!

II.

Чорний ворон краче, краче —
 Умолк вітра шум,
 Місяць в хмарі сів і плаче
 Кругом-кругом сум.
 Іде дума, йде сумненька,
 Ще сумнійше мні,
 Повіствує із тихенька:
 Ніт надії, ні!
 Бо надія давно зимна
 Як мертвец лежит,

Дармо за нев, милий друже,
 Серденько тужит.
 Тяжкі враги без устанка
 Тут на сей землі
 Під Галичем гріб копали
 І в гріб го вергли.
 Затужила лебедиця
 Руская земля,
 Все загло, но недоля
 Лишилась одна.

III.

Чорний ворон краче, краче;
 Умолк вітра шум,
 Місяць в хмарі сів і плаче,
 Кругом, кругом сум.
 Но Дністровю кости сяют,
 А усонші дни
 Як тінь змерлих помигают,
 С ними давні сні.
 Нема твоїх, Галичино
 Днесь рідних батьків,

Про них одна піснь лиш жие
 У твоїх синів.
 А сироти за померших
 Гіркі слези лют:
 Чей полегча своему горю
 Во слезах знайдут.
 Але скоро слез не стане
 І не стане дум
 Серце висхне, очи висхнут,
 Но зістане сум!

В о п р о с .

Чи тебе родино, бідна сиротино,
 Стара русска ненька
 В недоли скупала
 І щастя не дала,
 Що-сь така бідненька?

Такая бідненька! такая нуждненька!
 Що в своїй хатині
 Горенько ридаєш
 І кута не маєш
 Давно — не від вині.

І хто-ж хоть одну тугу кручивну
 Поділит с тобою?
 Всі тя поругають
 Тобою-сь встидають,
 Бо ти сиротою!

Бо ти сиротою, до того німою!
 В досьвітї зараню
 Мов би о пілночи
 Проплакавши очи
 Ходиш в отчаяню!

Та не лише в тім лежала причина безхосенности руських заходів, знеохоти і розчарованя, що уряд чим далі тим більше став відвертати ся від Русинів. Тратячи такого могутнього спільника як уряд, інтелігенція руська все таки могла би була з немалим пожитком служити своєму народови, а то тим більше, що літературні змаганя не находили вже таких перешкод, як перед 1848-им роком і Русинам бодай у сьому огляді далеко лекше було дихати як давніше.

Причина лежала переважно в самій інтелігенції, у внутрішній недоспілости її, яка й робила її такою залежною і податливою для кожного уряду. Не так у тім, що не могла й далі опирати ся на уряд, але більше в тім, що не могла оперти ся сама на себе, на такий запас моральних і духових сил, який би зайвою робив урядову поміч і опіку. Та сього зрозуміня властивої дороги, сього запасу моральних і духових сил власне не ставало руській інтелігенції. До витревалої і серіозної праці над народною просьвітою вона була зовсім нездібна задля браку серіозної осьвіти і критичного мисленя. Правда, Русини заложили Матицю, що мала популяризувати науку, але крім Читанки Маркіяна Шашкевича і Антона Добрянського та й церковного молитвословця Матиця нічого більше не дала народови. Шкіл народних, хоча вони тепер прийшли під догляд руської консисторії, заложено дуже мало, — до 1852 року

щось лише 70. (Зоря Гал. 1852, ч. 6). Тай то крім букварів ті школи не давали ученикам нічого.

В економічних справах руська інтелігенція через аліянс із урядом мала звязані руки. Та хоч би й не се, то судячи з голосів у Зорі Галицкій і в Головній Раді Рускій не багато хісна було би в її заходів.¹⁾ Свою вузкоглядність показала вона особливо в розвиненій на широку скалю пропаганді „тверезости“. З усього діяльності руської 50-их років ніщо не є так поучаюче для мислячого чоловіка, а zarazом ніщо не робить такого прикрого і убійчого вражіння, як се „тверезенє“ цілого великого народа. Воно викликало цілу, доволі богату літературу, що перемагає всі інші літературні праці і проявила ся в численних статях, проповідях, відозвах, в поезії, повісти і навіть у драмі. Брали в ній участь майже всі значніші письменники і публіцисти, так що вона переходила в формальну манію. Тому-то й історик літературних стремлень не може поминути сеї характерної галузи тодішньої літератури, коли хоче подати вірний образ духового життя руського тих часів.

Як погляд на економічне питанє, що виразив ся в тій літературі, так і форма й тон її були зовсім трівіяльні. А відзначив ся в ній особливе Рудольф Мох своїми драмами й поезіями; він типічний її представитель. Його драма „Справа в селі Клекотині“ відома, здасть ся, всім; окрім неї він написав ще другу „Терпен спасен“, що була виставлена на сцені в часі руського фестивалу у Львові 1849 р., а її частина надрукована була в Зорі Галицкій того-ж року.

Ось 7 сцена другого акту сеї драми:

(Ворон Пявкис, арендар входить гнівний до корчми, де Хая жінка і чотирох господарів у розмові.)

¹⁾ Див. Зоря Гал. 1849. ч. 19 передна статя: ч. 43, 44, 46, 48: Зъ Ради Головной до Честныхъ Громадь (Прошеніє Головной Руской Рады зъ причины ѳтнятыхъ селянамъ грунтовь до Сейму подане); ч. 49: 93-ое засѣд. Головной Руской Рады дня 3/15 червня 1849; ч. 50: Прошеніє Головной Рады зъ причины ѳтняти грунтовь до В. Министерства подане; ч. 51: 94-ое засѣд. Головной Руской Рады дня 10/22 червня 1849; ч. 57: О потребѣ утвореня закладовъ пожичковыхъ для селянъ (гадка лиш цей один раз порушена в Зорі і не приймила ся); ч. 53: Слово Рады Руской Головной до честныхъ рускихъ громадъ; ч. 103: Фундушь на банкъ народный въ каждомъ селѣ въ восточной части Галиціи (білые раз не порушена гадка, не приймила ся) і т. д.

Ворон : Бачу ви поваріювали! кождий з вас дуріє!
 Балу, балу, балу, балу, вже пійшов і ранок;
 Жити мені не даєте, гляньте, повний шанок!
 Голова мені облізе — такий клопіт маю,
 Вже платити треба рату, а відки? не знаю.
 Ви сумління не маєте, на що тільки плести?
 По що тії баналюки ту до корчми нести?

Сліпотун : Ворон! вже нам на забавку жалуєш години?

Ворон : Ви ся бавте так у пана, але не у мене;
 Бодай того Вовколабу напало всьо злоє,
 Же ми нині рано ґалґан щастє дав такоє.

І-ший господар : Не клевіт но, пане Пявкис! та ми христіяне!

Не журіт ся, на горівку ще часу нам стане;
 Вишилисьмо по келішку, на що-ж другий пити?

Ворон : Що то келішок для мене? з чого мені жити?
 Уважайте, порахуйте, за тих ту стін штири,
 Що кварталу двіста ринських — білі цванциґери.
 Булки, рибу, ґутель, мясо, всьо з аренди брати,
 Сли-ж не хочут хлопцї пити, як шпікілювати?
 Знайте, же я ту в громадї маю поголовне:
 На господаря єдного мусит бочка повна
 Виточити ся горівки, бо збанкритовавбим.

.
 Що казати до сліпого? а як раз но зміру,
 То рехтельно бути мусит. Слухай Сліпотуне!
 Уважай си, що я скажу, небудь дуже глупий:
 Пан Бог зробив чоловіка, а Жид чоловіком,
 А Жид не хлоп, щоб жив клейом або вовчим ликом.
 Пан Бог Жидови дав розум, Жид ним шпікілює,
 Де хлоп оком не зобачит, Жид там носом чує.
 А що чує, то зторгує, заплатит рехтельно,
 А що купит, з того має профіт неомильно.

.
 З помеже таких товарів найперша горівка —
 Бо горівку кождий любить, парубок ци дівка:
 Господинї ци господарь, ба пани, жовнєри,
 Кухар, писар, льокай, от сказати щирє:
 З паньства, з віри і з уроди нема чоловіка,

Ци учений, ци невчений, здоров ци каліка,
 Ци то свіцкый ци духовный — всі си в ней смакуєт,
 Ото-ж то Жидки розумні так красно гандлюєт.

Сліпотун: Перерву Вам, пане Ворон! не вьсо справедливо:
 Ксьондзів, пань, панів я знаю, же не пюг як живо.

Пюг розолі, гарак, каву, мед, вино, гербату,
 А горівки ані в зуби -- ні за жадну плату.

Ворон: Вибачай ми, Сліпотуце! ти сліпый публіка;
 Видів ти як пан Біг родит в світї чоловіка?
 Знай небоже, же ся люди родят всі однако,
 Але як попідростаєт, для єдних суть фраки,
 Камізелі, бурнус, сурдут, контуші, шпенцери,
 Реверенди, рикля, кітля, куртка і чемери —
 А пані ся убераєт в чипки і сальони;
 В фартух, сїрак, полотнянку і в холошні — хлопи.
 Слухай! ци би то не була страх брехня велика:
 По одежи посудити серце чоловіка?
 Оже ту так, мій небоже: панські сукні, фраки,
 Сут розолі, мід, чай, кава, вино і араки;
 Ваш рантух, сїрак, холошні, чиста полотнянка,
 То є як кристаль горівка, що ту пете з шанка.
 Різні сукні, а єднаке тіло покриваєт;
 Різний трунок, а єднако ним ся ушиваєт... і т. д.

Думаю, що сей невеличкий уступ зовсім вистане, щоб подати вірний образ думок і літературного стилю пропагандистів. Стыль сей спільный їм усім. Так виглядає і стих Моха: „Розпука арендарска над селянами, котрі до розуму приходят“ (З. Г. 1849, ч. 1), так поема Гр. Савчинського: „Іван Наконечный“ (тамже ч. 10, 11), безіменна коломыйка: „Горілочка“ (тамже ч. 25), „Згода в корчмі“ (тамже ч. 73), „Кватирочка пекла дочка“ Михаїла Охничя, дяка в Дубні (тамже ч. 77, 79), Данкевича „Савин Бір в Краснолуці“ (тамже ч. 97), Габр... „Русскій напиток“ (тамже ч. 97) і т. д.

А зміст? І зміст однаковий! Причиною вьсього нещастя руського селянина є горівка. Вона і найбогатших газдів, найстаточніщих людий, ба цілі маючі села веде до недолі, до моральної і матеріяльної руїни. Як би не горівка, всі люди жили би в гарздї й достатках, хвалили би Бога, шанували би себе і мали би

пошанівок у иньших; були би вольні і щасливі, не знали би, що смуток і сльози, що журба і клопіт; одним словом: був би рай на землі за життя а по смерті царство небесне у Бога.

Такий рай на землі, таке безграничне щастє і гаразд бачило від давніх давен село Липовиці, як нам розказує оповіданє: „Село Липовиці, або як то легко мож в нещастє впасти; повість в старих паперах записана, тепер знов на сьвіт видобута, кому треба на покаяніє най служить; на білий папір перебрав Лев Трещаковський, парох з Рудного“ (З. Гал. 1849, ч. 70—74). Але злий дух, що де може старає ся навести людську душу на блудну дорогу і на погибель вічну, завидував тому щастю і задумав його зруйнувати. Внадив ся він до найбогатшого газди в селі, Івана, за наймита і служив йому так вірно, що Іван не знав як йому відплатити ся. Такого наймита і робітника ще не було в селі! Дарма, що налягав на одну ногу, бо звичайно, чортова душа, мав одну „ковязчу лабку“. Розбогатів Іван ще дужче, як перед тим, а наймит каже: „Що таке богатство! Я вас, газдо, зроблю ще богатшим, коли лиш позволите зробити, що я схочу“. „Роби“, каже газда. Взяв ся наймит до роботи, привіз із міста котел тай зачав варити сивуху. Зварив, спросив гостей із села: всім сподобала ся. Посипали ся гроші як з рукава в Іванову скриню. Але недовго трівав той гаразд. Люди сподобавши собі сивуху-горівку розпили ся, перестали газдувати. Розпив ся й Іван; село збідніло. Завела ся коршма з арендарями, а з ними пропав гаразд села Липовиці. Богате і щасливе як рай божий село стало посьміховищем усього сьвіта, а все через наймита-діявола Луця Перовича і його горівку. Аж одного разу їхали якісь старі черці і довідавши ся, що всьому лиху причина Луць, „узяли і його слови сьвятими заклали. В ту хвилю Луць там де стояв, мазею ся розілляв так смердячею, же на три милі виширш і вздовж аж до міста далекого було того смороду чути.“

„Тут мені, кінчить автор своє оповіданє, ще позістає коротенько описати, що ся в селом і в декотрим газдами заможнійшими стало.

„Іван розпив ся, продав ґрунт чужим за безціну, гроші стратив і пішов з жінкою і дітьми в сьвіт за очи, так же і слух за ним згинув.

„Проць ішов паний раз до дому через став, впав в полонку тай утопив ся.

„Михайло пропивши весь маєток і худобу, пішов у ліс і повісив ся.

„Петро, як йому через горівку не стало вже до чого взяти ся, а нужда начала докучати, ходив на дороги людей обдирати і розбивати. Раз зловили його, в кайдани оковали, під суд дали, тай в місті на ринку мечом стяли.

„Павла п'яного коні розтратували.

„Гринь упивши ся раз дуже, пішов з люлькою до стодоли, по півночі вибух огонь і спалив усе і його.

„В Николі горівка ся займила і його цілком спалила; діти як рано встали, тільки попіл з него застали.

„Онуфрій на люру так ся задовжив, же прийшли Жиди, ґрунт поліщували, а його голого з дітьми вигнали.

„Дмитро запав через горівку в пухлину, і молодий марне зішов із сьвіта.

„З Костьом було найсьмішнійше: як тверезий, то чоловік яких мало, і розумний і господар, але як ся упив, не приступай до него, кожного зачепив. Так раз ішов уже над-діднем до дому п'яний. В брамі стояв стовп; він гадав, же чоловік, тай ануж в стовпом сварити ся, чому ся з дороги не вступит. І сварит ся і лає, і знов сварит і лає. На koniec як видит, же стовп таки не вступаєсь, відійшов трохи назад, розбігнув ся, і як вдарив в стовп добовий головою, від разу застиг на місци.

„Настя, Парашка, Ксенька від горівки подихавчили і не мало дітей в злогах подушили.

„З Яковом не знаю що ся стало, не міг єм ся дочитати. Здає ся, же также такий мав конец, як тамті піяки..“

І як би на доказ, що подані в сїм оповіданю припадки не пуста видумка автора, почали в Зорі Галицкій появляти ся дописи, де оповідано подібні факти з життя. Так в дописи: „І тепер діют ся дивні річи“ (З. Г. 1849, ч. 100) оповідає дописуватель, що в селі Рудні „славний піяк Федько“ шлюбував з жінкою не пити горівки, але того самого вечера пішов з нею до коршми і став собі з шлюбу кепкувати. На другий день занедужав і умер. Його брат Іван шлюбував также, але не дотримав присяги і опалів. Перед весілем один жених учинив также шлюб мірности. На весілю його знайомі Штефан і Бартек стали насьмівати ся з присяги і з жениха собі кепкувати. За те Штефан, коли ліз через пліт,

скочивши упав на руку і зломив її так, що кість кривь опанчу перебила ся; Бартек послизнув ся на леду коло порога, впав носом на камінь і розбив собі його на пласток. А дописуватель із Деятери коло Рави руської в статі: „Так єсть! І тепер діют ся дивнії річи“ (З. Г. 1850, ч. 11, 12) оповідає, що господар Василь пішов по великодній сповіди до коршми і втопив ся в Чорнім лузі. З ним мало не втопила ся його жінка, ледви її дотерли. Один чоловік Гаврило повертав підпитий з иньшими гавдами і сьміяв ся з ксьондза, що навчає, аби люди на горівку шлюбували; за те помер наглою смертю. Парубок Михайло підпив собі на хрестинах і вертав п'яний пізно в ночи до дому; на другий день знайшли його вже скостенілого. А в дописи з Дубна: „О, і у нас діют ся дивнії річи“ (тамже ч. 21, 23) оповідає дяк Михайло Охнич, що один гавда повертаючи з села з деревом і заснувши не зважав, що коні звернули з дороги тай дишель у пліт вбили. Мороз був великий, а горілонька так його залюляла, що не тямив о собі і аж рано побачив, що одна рука відмерзши зовсім відпала, а з другої повідпадали пальці. Другий о заклад вишив кварту горівки і зараз жите скінчив. Третий шлюб зламавши так упив ся; що на другий день умер.

За те де громада поправить ся, покине горівку п'яти, як там зараз гаразд підносить ся, заводять ся порядки, ціле жите йде до ліпшого! І сей щасливий образ, сю так сказати іділлю тверезого села показала нам література; оповіданє „Село Гараздівці“ (тамже ч. 55—64) малює нам ті ідеальні порядки, які тодішні руські мислителі мали на думці пропагуючи „тверезість“, і той образ, в яким вони представляли собі народний гаразд. „Бач но Николаю, яке отсе село! Там-то масток, там-то гаразд! Які красні хати, що там хліба тай всего!“ каже один подорожний гавда до другого, коли із свого нетверезого села заїхали до Гараздовець. Коршми там нема; була перед конституцією, але тепер є вже лиш гостинниця, де горівки ні на лікарство не дістав би. Подорожні здивували ся, коли їм шинкар сказав, що горівки в нього нема. Але ось побачив Василь „якогось чоловіка високого росту в сірій довгій сукмані, вишиваній красенько, підперезаного шовковим синожовтим поясом, в чорнім, новім тоненькім капелюсі з палицею з срібною оковою, поступаючого поважним і певним кроком к гостинниці.“ То був вїйт. „Завтра неділя, сказав він шинкареви, а крім того торжество рожное; будуть ся бавити наші парубки і дівчата, пан отец позво-

лили юношеству нашому аж до одинацятої години в вечер погуляти. Коли лучит ся який подорожний, то скажіт, що завтра в неділю не мож їхати, хіба би яка потреба нагла, і то аж по вечірні“. А побачивши подорожних запросив їх на празник рожний. Що таке празник рожний? Зараз будемо знати; а тепер ходім з нашими подорожними подивити ся на село. За мостом церков; серед села на горбочку біліє ся громадський уряд; коло церкви школа, а троха далі заведеня для калік і бідних, бо тим по селу жебрати не вольно. Кождий, хто в тім заведеню, мусить робити; одні прядуть прядиво, другі вовну, треті шиють сорочки... Широка улица висаджена з обох сторін рівненько красними деревами; хати з ганками, з брамами, а всюди як в саду. Всюди муровані комини; дахи деревяні. По дорозі дітоньки красенько і біленько позадягані і порозчісувані поздоровляють подорожних, що аж любо було. Але ось ми вже коло громадського уряду. Зайдім до него; там нині важна нарада над завтрішнім празником. Газди і газдині посходили ся; декотрі розмовляють між собою, другі читають Зорю і Вістник. Старшина сидить на кріслах, иньші газди на лавах. Війт, якого ми вже знаємо, починає нараду; від него довідаємо ся, що то за празник завтра. „От посходилисьмо ся, честна громадо, — каже він, — обібрати на завтра за княгиню рож дівчину, которую всі узнают за невинну, над всі чемну, робочу, господарну і примірну... Я вже давно сказав, а нині в короткости повторю ціль того празника, щоби всякий знав, о що тут іде і по совісти своїй вибирав. Отож празника сего ціль єсть, благонравіє в нашім селі жеже женьским полом укріпити. Пол тот, як всякому звістно, єсть основою тілесного і нравственного блага роду людського. Дівчина зіпсована, розлядащена, і хотяй віддасть ся, не буде ніколи щирою і доброю супругою та чувствительною матерю. Так само лінива, недбала, нечемна, негосподарна зістане такою і за мужем, та і діти так воспитує. Отже аби якусь принуку мали у нас дівчата до всего доброго, установаєм той празник рожовий. Що року одна дівчина виберає ся, котору всі за найчестнійшу узнают, без розличія, чи то она сирота, чи дочка богача, чи красна, чи менше красна, так, щоби лише истинна цюта розрїшала. Тую дівчину прочіі ровесницї в неділю рано уберают в красенький рожний вінец, і так провадят до церкви. Вже то і наш пан отец до того скажут красне слово о тім, як дівци маот сохраняти чистоту тілесную і чистоту духа, а по службі Божій знова відпроваджує

ю юношество до дома, де як на весілю забавляють ся. По вечерни зеть обща забава в гостинниці... Окрім того дівчина має дістати подарунок, найліпше в грошех..."

Здаєт ся, і сих виписок досить, аби не лиш показати в вірнім сьвітлі ідеальні порядки тверезого села Гараздовець, „чистоту тілесну і чистоту духа“ громади, але й високість позитивних ідеалів народних тодішньої руської інтелігенції. А побачивши їх зрозуміємо, чому зразу з урядом, а потому без уряду ся інтелігенція була нездібна до реальної служби народови і не принесла йому майже ніякого пожитку.

З таким запасом критики народного життя і з такими позитивними ідеалами його відновлення інтелігенція очевидно не могла дати собі ради серед політичних обставин, у яких мусіла жити. Безплідність її змагань мусіла бути конечним наслідком її непорядности і низького ступня її освіти. І розчарованє і знеохота впливали не з того, що надії на уряд показали ся марними, а властиво були впливом нездібности самої інтелігенції і швидко почали відбивати ся на публичнім житю руськім. Небогато помагало те, що за ініціативою Трещаковського Рада Головна ухвалила заложити Дім Народний (З. Г. 1849, ч. 49) і що уряд подарував на його заложенє звалиска колишнього університету (тамже 1850, ч. 104), та позволив на отворенє руської читальні. Не багато помогло заложенє „славянської читальні“ в Коломиї, яку оснував сьвященник Н. Синовідський (тамже ч. 78), і якої ціль основатель вияснив ось як: „Відомости о нашім отечестві і наших побратимцях уобщити і так всюди розпостерати, аби сьвідущество історичне в краснім заясніло цьвіту; мову нашу родиму совокупним промислом піднести і так вигладити, аби в сьвітлицях і в театрі, в письмах і в школі, на казалницях духовних і мовницях політичних годне виступила яко мова народа просьвіщенного; — се єсть ціль тиха і честна чительні... Тії дві сили: мисль і слово становлят зброю і державу чоловіка-народа-людскости... Тільки нарід темний дає ся неволити. Нехай же письма тутейшії і чужостороннії не закидають нам в очи, що ми сьвященники руськії єсьмо „обскурантами“ тай же о долю наших людей цілком не дбаємо. Вже час стрясти тоту нечесьть, вже час двигнути ся з тої мілизни, де загрязла народовість наша і пустити ся самим шипотом на вздогін з другими народами... Найліпші політичні устава і заклади нічо нам не поможут, если з азіятицким безсилієм обвиснут нам

руки! — Користаймо затим із книгопечатні; збираймо то, що другії посіяли. Не на сесе словянські коріфеї здоровля і вік свій стеряли, аби їх діла в великих книгохранилищах ковпотом тай павутиною припадали. Тії духовії Славян плоди пізнати, їх ся радити, їх кожного часу під рукою мати не мож инакше, як лиш посполу, совокупним подвигом, совокупними силами, а найлучше — в славянській чительній округівій. Нехай же русска правда, як велично наш віщун голосит:

Нехай засьвітит як красное сонце,
В кожду хатинку, в кождое віконце.“ (З. Г. 1849, ч. 77.)

Що-ж, коли інтелігенції руській справді „з азіятицким безсилієм обвисли руки“. Не лиш про львівську і коломиїську читальню нічого більше не чути, як лиш те, що завязались, — але і давніші прояви літературного та публичного жита марніли і гибли. Літературне письмо „Пчола“, що почав був у 1849 році видавати Іван Гушалевиц, мусіло з 19 числом перестати виходити, бо мало лиш 125 пренумерантів. „Зоря Галицка“ з 1849 роком стратила 500 пренумерантів, а з IV кварталом ще дальших 300; на четвертий квартал мала їх уже лиш 282. „Галичо-рускій Вѣстникъ“ мав ледви 190 пренумерантів і тримав ся лиш тим, що був урядовим органом і мав від уряду підмогу. „З того показує ся, — каже редакція Зорі Галицкої, — що наші Русини на селах значно на дуся упали і вже до того степени охолодніли, що їм тяжко приходит одно якеє будь письмо утримати. Народом хочемо бути, хочемо аби нас усї за нарид уважали, а не хочемо мати тільки замилюваня до свого, абисьмо один орган удержали, котрим порозуміти ся можемо, як і що ділати маємо? Другії народи хотяй на числі далеко слабшії, наприклад Лужичане, що лише над стотисяч душ числят, по кілька писем часових утримуют; ми числимо ся на міліони, а і одному жити дати не хочемо? Чи і наш запал также такий як той огонь із соломи, що швидко обявит ся, але ще швидше і гасне? Ми судимо, що наші на селах не сут аж так убогими, аби їх на кілька реньских на якеє письмо часове не стало — і причину того явища покладаєм лише в недбалости, відразі до читаня...“ (З. Г. 1849, ч. 78).

Таким способон отже мілкість народних ідеалів, бездарність літературних праць і стремлінь почали виробляти убийчу байдуж-

ність публіки, а байдужність публіки з свого боку мало могла захочувати до живішої літературної діяльності.

Відчували се по часті й тодішні діячі, і в піднесеню освіти самої інтелігенції виділи одинокий ратунок від коначного упадку патріотичних стремлінь. „Хотяй дорога прямісенька аж стелит ся перед нами, каже Зоря Галицка в статі: „О потребі просьвіщенія для руского народа“ (1849, ч. 82, 83), хотяй наконечная ціль єї, общее народное просьвіщеніє ясно маячіє перед нашою зрінцею, а язик наш рідний, богатий і плодовитий аж просит ся, аби єго справляти, обробляти і мислями засівати, щоби принаймній коли не ми самі то хоч потомки наші діждали ся хосенних жнив і витравної поживи для лакнучего духа,“ — то таки трудностей ще богато. „Уже досьвідченем вторічного года могли ся нашіі крайне поучити, що без науки не можна дійствительно і успішно нараджувати ся о общім добру свого краю; без науки годі заглянути в глибину і безчисліє наших потреб, годі привести в жизнь свободних законом приречених установленій, годі ся надіяти правдивого з них хосна і добра. Уже тогди бачилисьмо, що нашіі посланники по більшій части лише молчки прислуховали ся нарадам так важним, так близько нас дотикающим. Но і тоє дало би ся ще вибачити, бо там толковало ся чужим для наших крайнів язиком, которого годі ся було кождому так виучити, аби міг достойно і полезно виступити меже ученими чужинцями. Але звернім по увагу нашу поближе нас; не за довго може наступит хвиля, же прийде нам собирати ся на краєвий сойм, де уже своїм родимим, а не чужим язиком будемо могли бесідовати і нараджовати ся; розважмо, чи будемо в силі остояти ся словом і ділом против наших соперників, если завчасу не будемо поучати ся, розмишляти над собственним добром і над средствами до него ведущими; если не будем приготавливати ся з честю і хладнокровієм на тую хвилю, в которій має ся основувати вся наша будущая доля.

„Правда, же на тоє уже не повчасі ходити до школи, на тоє не можна уже від буквара зачинати, але кромі собственной школи єсть еще школа пожитя, взаімним уділенієм поучающа, школа власного застановленія і розмислу, і наука із существующих почерпнута книжок. Для того кому з нас послужила судьба виучити собственной школи, нехай приймає ся всіми силами до сеї практической школи животной. Нехай перейме ся духом народним в самій глибині сердца, нехай изслідує і обробляє свій язик, доходит свою

історію і срівнає с общими діяніями рода человеческого ; нехай об-знакомляє ся з обичаями, звичаями, відвічними установами общества нашего народа, а слід за слідом, крок в крок дійде він прямо і до найважнійших і конечних его потреб, знайде і становище даюче ему вглянути в будущину і не забракне ему певне ні мисли ні слова в уділенію єї.

„Уже виділисьмо, в якою охотою учит ся наша молодіж родимого языка і потішає нас своїми успіхами і замилованєм до него і подає надію, що тії хоть еще вутлії но торонкії і густії щепки розростут ся колись в буйну садовину, зацвітут прекрасним цвѣтом і видадут плоди... Але ба! коли они молодії щепочки, а літоросли народів не ростут ні роком ні десятию, но они ростут віками! Чого-ж тут нам і надіятись, скаже може не оден сомнитель. Ба та і Кієв не від разу збудований — то би і нам годило ся пождати. Правительство робит, що зможе, а проче мусимо зробити ми, Русини — вся громада, общество, весь нарід руский; і то ще добре треба рук приложити і надсадити ся всіми силами, бо мовляв той: без праці не будут колачі. Ми Русини самі мусимо учити ся, на учителей приспособляти ся, аби було кому молодіж провадити, і в ніжнім єї сердцю защепляти любов к народу, к его языку і обичайности.

„Правда, що не еден собі подумає Русин, же то в нашім простім язиці дуже туно будут поступати всі відомости, бо тут все треба ново творити і видумувати і до понятій народа прилагоджувати. Но ми кажемо, же всім просьвіщенним народам був первий початок тяжкий, а справив не єдному борцеви справи народної гірку недолю. Але праця, неутомима праця все перемаже. А до того ми Русини еще не со всім осиротіли на сьвітї, не самі ми стоїмо, но в дружестві і сусідстві і душевній взаїмности так з многими австрійскими як і заграничними, котрі нам могут бути провідниками на сей терневій но благоносній пути. Розгляньмо ся лишень, а певно кождому в радощій аж заграє серце і найсьвітлішою роввеселит ся надією... Погляньмо лише, як далеко в тім взгляді поступили уже нашії родственники і сусіди Чехове, що за обширное поле, яка чудесная ріля для руского слова, і яких прекрасних плодів можемо ся надіяти із сеї душевної взаїмности! Лиш аби добра воля і тверда праця, а Господь поблагословит!“

На добрій волі Русинам не збувало, але не було твердої праці і томú „Господь не поблагословив“. Ще як би справді хоч

октройована конституція не лишилась була на папері, як би декретоване заведене краєвих соймів вийшло було в житє, і через те отворилось було поле до широкої громадської праці, то може й послабаючі руки руських патріотів були би загрили ся до праці бачивши в неї безпосередній, практичний хосен для народа. Але в конституції не вийшло нічого; поле для позиточної праці звужувало ся, поки не зникло зовсім. А без него і праця, а ще до того „тверда“, здавала ся безцільним марнованем сил, патріотичні змаганя непотрібною дитинячою іграшкою. Знеохота брала верх; навіть предложене Йосифа Лозїнського (З. Г. 1849, ч. 83), аби по кілька людей складало ся на пренумерату Зорі, або аби декани намавляли заможніщих пошів до пренумерати, не могло устояти ся; запрошуючи до пренумерати на третій квартал 1850 року редакція Зорі мусїла загрозити завішенем видавництва. І хоча Зоря і далі дихала, то безперестанні переімени редакторів і напрямів часописї ясно доказували, що для маси осьвіченої публіки народні справи чим раз більше тратили інтерес і вартість. На всі патріотичні відозви, просьби і завізваня публіка оставала ся глухою й німою.

(Далі буде.)

Педагогічне крутійство.

Останніми часами скрізь по часописах друковано звістки про постанови так званих „комитетовъ о нуждахъ сельско-хозяйственной промышленности“ в Росіі; багато комітетів озвало ся за те, щоб по народніх школах на Україні російській заведено науку по українському або приваймні не вигонено відтіля української мови. Видимо люди починають розуміти, що тільки рідною мовою можна освітити народні маси і що без цього людська освіта на рос. Україні стоятиме так само низько й безнадійно, як стояла й досі; радісно чути, що люди зневажають заходи про знищування української мови, що після галасу багатьох нетямущих або нечесних добродіїв, гасителів народнього духу й розуму, починають озивати ся голоси людей тямущих і порядних.

З великою цікавістю через те розгорнув я книжку д. Лубенця „Педагогическія бесѣды“ (Спб. 1903) і прочитав у її розділ „О первоначальномъ обученіи въ школахъ, гдѣ дѣти говорятъ на малорусскомъ нарѣчій“ (стор. 58—67). Д. Г. Лубенець — відомий досить педагог, автор багатьох педагогічних книжок, Українець з роду, сам колишній народній учитель, а тепер — директор народніх шкіл на Київщину. Знаючи, як близько він стояв і стоїть до народньої школи, знаючи деякі його попередні праці, кожен міг сподівати ся, що в своїй книзі він скаже правду про школу в нашій краї, ту правду, яку він сам добре попередю знав. Звісно, яко російський урядовець, він міг сказати се обережно, але сказати і громадянству й урядови правду він мусів, це була його повинність перед рідним народом, надто, що й уряд,

і громадянство мають його за доброго педагога, і слово його через се було б чималої ваги. Можна було сподівати ся, що д. Лубенець пристане до згаданого гурту тямущих і порядних людей.

Але що-ж каже д. Лубенець?

„Тѣсная внутренняя связь и близкое родство между малорусскимъ и общерусскимъ литературнымъ языкомъ настолько очевидно, что общее преподаваніе на малорусскомъ языкѣ въ нар. школахъ немислимо“. (б. 67)

Чим же він доводить се?

„Русскій литературный языкъ... нуженъ нашему крестьянину прежде всего какъ языкъ общегосударственный: на немъ пишутся законы, производится судъ, и, наконецъ, дѣлаются всякаго рода правительственныя распоряженія“ (ib. 59).

Видимо д-ви Лубенцеви і на думку не спадає та проста річ, що закони, суд та урядові накази існують на сьвітї за-для народу, а не народ задля їх, і не народ мусить ломати свою мову, щоб навикати до їх офіціального жаргону, а вони мусять писати ся чи чинити ся мовою народньою, мовою того народу, за-для якого існують і працею якого живуть на сьвітї всі творці отого офіціального письменства. Се елементарна правда, але д. Лубенець чи не знає її, чи не хоче знати. Коли-б навіть з опортуністичного погляду думати, що поки урядовою мовою є російська, народ мусить знати її, то й тоді треба тільки вчити в школі між иньшим і російської мови, але се не значить, що й уся наука в школі мусить викладати ся сією мовою. В школі можна вчити по-українському і по-українських книжках і поруч із цим навчати й російської мови стільки, щоб розуміти „законы“, „судъ“ і „всякаго рода правительственныя распоряженія“. Але не того хоче д. Лубенець, бо каже далі:

„Чтобы возможно скорѣе приучить малорусскихъ дѣтей къ звукамъ русской рѣчи, преподающій долженъ съ каждымъ днемъ все менѣе и менѣе прибѣгать къ мѣстному нарѣчію... Послѣже изученія азбуки должно уже вести все обученіе по русски и только въ нѣкоторыхъ случаяхъ, въ силу необходимости, прибѣгать къ мѣстному нарѣчію“ (ib. 60).

Українська мова мусить бути знищена — це вже давно постановили Каткови, Юзефовичі, Дубельти, Орлови і — д. Лубенець.

Але д. Лубенець „дбає“ про „просьвіту“ і через те мусить наводити й „просьвітні“ доводи:

„Кромѣ того, русскій языкъ есть въ то-же время языкъ интеллигенції и литературы, и потому, какъ образовательное средство, онъ положительно незамѣнимъ въ школахъ“.

Видимо д. Лубенець одразу забув, що вкраїнська мова також є „языкомъ интеллигенції и литературы“, що нею говорить не тільки інтелігенція в Галичині й на Буковині, але вже частина інтелігенції й на Україні російській і ся частина де далі все більшає й більшає; забув, що сією мовою вчать у кількох гімназіях, читають ся лекції на двох університетах і видають ся сотні томів наукових праць і літературних творів, що починають уже збуджувати до себе увагу європейської критики; що нею перекладено Біблію, Гомера, Шекспіра, Данта, Молієра, В. Гюґо, Гете, Шіллера, Гайне та иньших світових письменників. Се все факти, а з фактами треба рахувати ся і не дурити людей говорячи так, мов би їх нема, сих фактів. Се також елементарне вимагання від усякого чесного письменника, від усякої порядної людини, але д. Лубенець знов чи не знає його, чи не хоче знати.

Та мабуть він і сам почуває, які лихі його доводи, і через те силкуєть ся запаморочити своїх читачів упевненнями, що „главнѣйшія особенности мѣстнаго малорусскаго нарѣчія“ — „не столько въ составѣ и строѣ языка, сколько въ фонетикѣ его“ (ib. 63). І щоб свою думку довести, він наводить тії „важнѣйшія особенности“. Не шукайте в фільольогічних пробах д. Лубенця ані розуміння української мови, ані наукового розуміння мови взагалі. Він поводить ся з мовою, як перший-ліпший школяр, що вивчив елементарну граматику московської мови і далі сієї спасенної книжки нічого не хоче бачити. Він зовсім і не думає, щоб хоч переписати про головніші прикмети вкраїнської мови з якого видатного поважного фільольога — з Міклошича, чи з Потебні, чи з Огоновського: — сі добродії стоять поза межами спасенної граматички і через те д. Лубенець просто стоючи на ґрунті московської мови силкуєть ся показати, як Українець „произносить“ „русскія слова“, — так, ніби вся одміна вкраїнської мови від московської, се тільки оця вимова.¹⁾

¹⁾ Чи не читав, буває, д. Лубенець виданої в 1866 р. в Галичині брошурки »Въ одинъ часъ научиться Малорусину по великорусски«? Бо се-ж він пережовує теорію наших Дідицьких та Петрушевичів! Ред.

І як він се показує?

„Послѣ ж, ч, ш, щ буква **ѳ** переходить [в укр. мові] в **о**: чоловікѣ“ (ib. 63).

Коли-б поняти віри д-ві Лубенцеві, то слова оженити ся, черепок, шелест, щебетати мусів би Українець вимовляти так: ожонити ся, чорепок, шолест, щобетати.

„Чт произносится какъ **щ**: что — що, или луччого, вышче, нижче“ (64).

Чому-ж Українці кажуть з почтом, а не з пощом? І хиба коли слова луччого, вышче, нижче взяти в московській формі: лучшаго, выше, ниже, то в їх буде чт? І таке иньше.

Пояснивши так добре і українську і московську мову, д. Луб. зараз же (стор. 65 та 67) наказує вчителєви „переводить“ (перекладати) усі українські слова, які кажуть школярі, на московську мову, ще й приклади сам дає! То виходить, не самою фонетикою різнять ся сі дві мови, а ще й лексикою, ще й синтактичними формами?

Але лишімо школярську писанину д. Лубенця про українську мову: адже він навіть не розгортав ні одного поважного філюльога, який писав про сю мову, хоч у Києві живуть два такі наукові авторітети в сій справі, як дд. П. Житецький та К. Михальчук, і д. Лубенець міг добути їх праці в першій книгарні, проз яку він ходить. З педагогії-ж автор „Педагогическихъ бесѣдъ“ мусів-же де-що читати; але послухайте, як він навчає, яка головна мета народнього вчителя на Україні і добалакуєть ся до такого, що кожному порядному педагогови просто сором стане, читаючи отсе:

„Главная обязательная задача всякаго нар. учителя въ Малороссіи все таки должна заключаться въ томъ, чтобы ученики его, поступившіе съ знаніемъ только родного мѣстнаго языка, въ годъ, въ полтора говорили бы уже довольно хорошо по русски, и настолько удовлетворительно, чтобы въ остальные годы курса учащіеся безпрепятственно слушали бы уроки на чистомъ русскомъ языкѣ“ (66).

Всі путящі педагоги доси думали, що головна справа в школі — розвивати, викохувати духові сили в дитині, що се можна зробити тільки користуючи ся з рідної мови дитини, що тільки користуючи ся з тієї суми розуміння і почування, яка звязана з словами й звуками рідної мови, можна йти далі, розвивати вширш

і вглиб і розум і почування дитини; доси думали, що мова так міцно з'єднана з усім світоглядом, з усією психікою людини, що коли примусити людину покинути свою мову і жити иньшою, то це все одно, що примусити її перейняти чужу психіку або — фактично — сказати духовим творчим силам людини: засніть! умріть! Замість поради вчителеві обережно й з любов'ю поводити ся з рідною мовою дитини, розвиваючи дитину за помічю рідного слова, навчаючи розуміти красу його, надихаючи повагою до його, педагог д. Лубенець радить учителеві грубою, немилосердною рукою ламати всю психіку малої людини. Чи можна сказати щось більше нерозумне, більш антипедагогічне, як се? Своєю порадою д. Лубенець робить із учителя не просвітника, а поліціанта, що має вигонити з голів бідних дітей їх рідну мову так само, як поліцейські „урядники“ вигоняють із наших сіл українську пісню, розгоняючи співочі гурти вкраїнської сільської молодіжи своїми нагаями.

І як легко, на думку д. Лубенця, навчити вкраїнську дитину чужої мови: „въ годъ, въ полтора говорили бы уже довольно хорошо по русски“! Чи знайдець ся хоч один тямущий і чесний учитель, який з сим згодить ся? Ні, коли в такого вчителя і розум, і почування правди не попсовано бюрократичною гнилизною, то він згодить ся не з д. Лубенцем, а з иньшим справжнім педагогом, якого талант, розум і ґрунтовна освіта і доси стоять вище над усіх російських педагогів — з Ушинським. А Ушинський каже:

„Мало успѣха будетъ имѣть та школа, въ которую дитя переходитъ изъ дому, какъ изъ рая въ адъ, изъ которой оно бѣжитъ домой какъ изъ темнаго ада, въ которомъ все темно, чуждо и непонятно, въ свѣтлый рай, гдѣ все ясно, понятно и близко сердцу; а почти такое впечатлѣніе должна производить школа на дитя Малороссіянина, когда оно начинаетъ посѣщать это странное мѣсто, въ которомъ одномъ только въ цѣломъ селѣ и говорятъ на непонятномъ языкѣ. Дитя, не слышавшее дома ни одного великорусскаго слова, начинаетъ въ школѣ съ перваго-же дня ломать на велико-русскій ладъ, и добро бы еще на чисто велико-русскій, а то на тотъ отвратительный жаргонъ, который вырабатывается у малообразованнаго Малоросса при стараніи говорить по великорусски... Такая школа, во первыхъ, гораздо ниже народа: что-же значитъ она съ своею сотнею плохо заученныхъ словъ передъ тою безконечно-глубокою, живою и цілою рѣчью, которую выработалъ и выстрадалъ народъ въ продолженіи тысячелѣтій;

во вторыхъ — такая школа безсилна, потому что она не строитъ развитія дитяти на единственно плодотворной душевной почвѣ — на народной рѣчѣ и въ отразившемся въ ней народномъ чувствѣ; въ третьихъ, наконецъ, такая школа бесполезна... Что-же сдѣлала школа? Хуже чѣмъ ничего! Она на нѣсколько лѣтъ задержала естественное развитіе дитяти“.¹⁾

Ось як говорив справді тямущий педагог хоч носив він той самий мундир російського урядовця, що й д. Лубенець, і хоч говорив се в урядовому міністерському органі! Але д. Лубенець уважає, що краще не зазирати в книги вчених людей, що зручніше облишити науку там, де треба співати на одну нуту з ренегатами і прихильниками думки „Ubi bene, ibi patria“...

Р. 1901-го д. Лубенця, колись народнього вчителя в Чернігівщині, настановлено директором народніх шкіл на Київщину, і з сього приводу „Кіевская Газета“ подала тоді ж (№ 103) його життєпис, а в йому написала, що „по нѣкоторымъ изъ учебниковъ, составленнымъ Т. Г. Лубенцемъ, обучаются даже въ Галиціи“. По московських підручниках д. Лубенця в Галичині не можуть учити, бо там учать по українському (чи, як пишуть по російських газетах, по „русинському“), — виходить, що д. Лубенець поскладав ще й українські підручники, — видимо саме це й хотів сказати біограф нового директора шкіл. А коли так, то колись, як іще д. Лубенець не був ні директором, ні навіть інспектором шкіл, а тільки вчителем, він думав про українську мову в народній школі зовсім не те, що тепер каже?

Ой, як же дуже одміняє людину директорський мундир!

І мені згадуєть ся один добродій... один письменник, — він був талановитим українським робітником, поки був „малим“ у бюрократичних сферах, а як зробив ся „великим“, то відповів землякам: „Мой постъ (= посада) не позволяет мнѣ имѣть нѣчего общаго съ украинатофилами“.

І д. Лубенцевя його „постъ“ не дозволяє мати нічого спільного з рідною мовою.

¹⁾ Ушинскій, Собраніе педагогическихъ сочиненій. Спб. 1875, стр. 379—380. Вперше ця статя була друкована в „Журналѣ Министерства Народнаго Просвѣщенія“.

Дивувати ся нема чого : такими добродіями можна загатити всі болота на Україні. Одним більше, одним менше, — що се важить? Не варт навіть казати таким людям гро те, що історія наштемпує колись штепом погорди зрадників народнього діла; та ба, історія зі своїм штепом мати-ме заходи тільки зі значніщими посталями, а такі добродії просто втонуть у багні забуття й погорди. Але не можна не посьміяти ся з нещасливої долі д. Лубенця: чесний російський журнал „Русское Богатство“ (1903, № 1) обороняє українську мову від Українця д. Лубенця! Чи не глум справді? Се нагадує нещасного д. Вергуна, якому московський журнал „Русская Мысль“ проказав добру науку за його московські вірші.

А в тім — д. Лубенець може себе розважити, що й за його оступлять ся ті органи російської преси, які оступають ся за дд. Вергунів: „Новое Время“, „Свѣтъ“, „Московскія Вѣдомости“...

Вільхівський.

Із чужих літератур.

Французькі повісти Семена Земляка.

Минулого року стрітили ми у-перве в женеvськiм журналі *Bibliothèque universelle et Revue suisse* французьке оповіданє з українського життя („nouvelle ruthène) з підписом Семена Земляка і занотувавши його появу в ЛНВ. (1902, кн. за грудень, Хроніка стор. 40) обіцяли при нагоді поговорити докладнійше про сю нову появу. З початком сього року той сам автор видав у Женеві просторе оповіданє з українського життя окремою книжкою пн. *Sémène Zemlak, Sous le knout, Roman ruthène* (282 стор. 8-ки). Манєра та основні погляди в обох сих оповіданях однакові, письменська техніка не виявляє особливих відмін, і хоча ми не знаємо, чи се його перші твори, чи може він писав дещо вже й перед тим, зважуємо ся на основі отсих двох творів познайомити наших читачів із сею будь що будь незвичайною появою. Незвичайна вона не силою та оригінальністю таланту, а власне тим, що автор перший пробує відкрити і зробити принадним для французького читача невідомий йому доси сьвіт — українське село і душу вкраїнського селянина. Автор і сам почуває себе в ролі Колумба, що відкриває новий сьвіт. У коротенькій передмові до повісти „Під кнутом“ він пише: „Говорити про Русинів, се значить, входити в сьвіт зовсім окремих ідей та думок; се значить, доторкати ся духа мови, що в своїй неотесавій силі та в своїх поетичних полетах часто не знаходить у французькiм відповідного вислову і якої оригінальність має свою власну закраску та домагає ся перекладу иноді спеціального, щоб особи, малюнки та сцени могли виявляти ся в такiм сьвітлі, яке їм належить ся. Тим то я пробував говорити, як говорять Русини;

на хвилю я думав так, як думають вони, почував так, як почувують вони. Відси пішла й форма мого роману, який не є романом париським." Як бачимо, автор сильно підкреслює оригінальність своєї теми і обіцяє французькому читачеві не мало, загадуючи показати йому, як справді говорять і почувують ті „Рутени“, що живуть невідомо де, бо ані в передмові, ані далше в оповіданню автор ані одним словом, ані натяком не зраджує, де саме відбуваються події його повісти, де лежить село, про яке в ній мова. Ся невмісна дискреція нагадує нам иншого сучасного автора, що пробує показати себе Колумбом і відкрити Русинів для Німців, автора звісного під псевдонімом Hans Weber-Lutkow. Сей панок, що називає ся по правді Покорни, син колишнього галицького урядника, був у своїм дитинстві декілька разів у галицьких селах, бачив селян крізь вікна своєї покою і взяв ся також малювати галицьких селян, навіть спеціально Русинів, не маючи ніякісного поняття про їх жите, звичаї, мову і спосіб думаня. Він знає лиш одно, що се люди дуже бідні і мусять бути на пів дикі — і відповідно до сього й малює їх як „Schlummernde Seelen“, а напряду як якихось Готтентотів або Ботокудів. Д. Семен Земляк — се треба сказати від разу — знає наших селян дещо краще і малює їх з більшою симпатією; але брак докладно означеної місцевости відбирає й його оповіданям той ясний льокальний кольорит, яким — на честь їй треба сказати — визначається майже вся українськоруська новелістика, документуючи сим свій тісний звязок із дійсним житєм рідного народу. Брак того звязку від разу змінює характер оповіданя, робить його чимось екзотичним, завішеним у повітрі мов фата-морґана і підриває в нас віру в правдивість авторової обсервації та щирість його інтенцій. Ся цілковита екзотичність відбирає всяку вартість не поганим із чисто технічного боку оповіданям Вебера-Люткова; вона значно шкодить також оповіданям Семена Земляка. З поодиноких неясних натяків у повісти „Під кнутом“ можемо виміркувати лише стілько, що події описані в ній відбуваються в російській часті нашого краю і то десь мабуть на Поділлі, бо в села, де живуть герої повісти, не дуже далеко до Бесарабії. Те село лежить десь недалеко австрійської границі, бо недалеко нього мається великий ліс, а в ньому скали з печерами; ані села, ані жадного поблизького міста не названо в повісти. Так само не подано, в яким часі діють ся оповідані факти; хіба з того,

що селяни не роблять панщини, можна догадувати ся, що річ діється по 1861 році.

Зміст повісти „Під кнутом“ у короткім нарисі ось який. Зимною сходять ся сільська молодіж на кінець села до хати (д. Семен Земляк для локального кольориту так і пише „khata“) баби Сафрони на вечерниці (vetschernitza). Перед хатою в снігу розмовляють два парубки: велитень Семен Бурдак і невеличкий Юрій (Youri) Воробець. Річ іде про третього парубка Петра Тополю, якого призначено в рекрути та який отсе вже довший час ховається перед поліцією. Сеї ночі Петро має бути на вечерниці у Сафрони, щоб побачити свою кохану дівчину Оліяну. Та Семен власне зачув коло шинку, що старості хтось доповів про се і він разом із соцьким лагодить ся спіймати Петра. Семен хоче остерегти Петра, але Юрій просить його не чинити сього, обіцяє за те позичити йому гроший (бо Юрій богач, а Семен бідний). Показується, що Юрій любить Оліяну і рад би вздохати ся Петра в села. Семен обіцяє ся мовчати. Починається вечерниця (обрядів та звичаїв, які бувають при ній, автор не подає ніяких, мабуть не знає їх). Петро Тополя розмовляє з Оліяною; він злагодив ся ще сеї ночі тікати за Дністер у Молдаву, а коли бранка втихне, він верне і по Велицидні пришле сватів до Оліяни. Молодята на хвилю тонуть у мріях; далі починається почапунок, вечеря, пісні. Оліяна співає:

„Ой там у степу, на шляху татарським, на шляху гайдамацьким сірий орел серед ночі сидить і думає. З України далекої козак повертає. Він бачить орла на шляху, будить його і мовить: „Гей орле сирокрилий, гей орле, мій друже! Чи бачив ти моє село, чи бачив ти мою милу?“

Як бачимо, автор користується дуже свobodно мотивами української пісні, в отьому випадку звісної в Галичині пісні:

Гей понад морем, понад Дунаєм,
Там ходить козак, з орлом говорить:
„Гей орле, орле, сивий соколе,
Гей чи не був ти в моїй стороні,
Гей чи не чув ти в якій новині,
Гей чи не тужить миленька по мні?“

Але текст д. Земляка се не дословний переклад якого будь тексту укр. пісні, а власна авторова парафраза.

Петро — говорить автор — перериває дівчатам сю пісню увагою, що є иньші кращі, а ся кінчить ся зле; очевидно, автор мав на думці якусь иньшу пісню, а не ту, якої укр. початок приведено висше, бо ся кінчить ся добре. Оліяна починає співати нову, ще сумнійшу пісню, якої текст автор подає в прозі, а ми в дословнім перекладі:

„З моїх понурих думок я посіяла руту, заволочила її моїми чорними мріями, поливала моїми слізмами. Я сумна, сумна до смерти. Ганьблена старими, ганьблена молодими, я сама серед них, сумна до смерти.

„На березі ріки я посадила плакучі верби: верби вирости; я чую, як вони говорять мені в ночи, а того, кого я люблю, нема тут, щоб говорив зо мною.

„Я посадила сумний терен, підливала його чистою водою. Терен виріс, коли приходжу; жалує мене, коли плачу; а того, кого люблю, нема тут, щоб пожалував мене.

„Мамо, ти прокляла мене в колісці; ти прокляла мою молодість, чи правда, мамо? О скажи мені, скажи мені, чи ти мене маленькою в церкву не носила, чи ти в Бога не просила для мене щастя, яке він дає иньшим?

„Я не прокляла тебе, моя доню, носила тебе в церкву, молила ся... А те що є, так було писано.“ (Сказати-б по нашому: така доля судила ся тобі).

Як бачимо, і сим разом ніби українська пісня у д. Земляка, то властиво свобідна парафраза деяких мотивів укр. нар. пісень зі значними додатками власних авторових концептів, звичайно значно слабшого калібру — в осььому випадку уступи 2 і 3.

Ледво Оліяна докінчила пісню, чути з надвору кроки; Семен догадуєт ся, що се наближаєт ся соцький, кричить Петрови, щоб ратував ся. Та вже було за пізно. Петро чуючи Семенові слова догадуєт ся, що се Семен зрадив його, і проклинає його, а те прокляте робить страшне вражінє на Семена.

„Велитень поблід як смерть і впав на лавку. Слова, які він чув, завдали йому страшний удар: його темна душа бачила, як перед ним розкривала ся безодня, і вона полишила ся. Тепер він був проклятий за те, що продав чоловіка, якого міг був спасти. Що тепер буде з нього? Куди йому сховати ся перед тим Богом, що мусить побити його? Він чув, як прокляте паде на його голову, він чув, як його привалювала ціла сила птьми і тасмниці,

і против сеї сили він був безсильний, безсильний, безсильний! Петрові слова дійшли аж до Бога; вони були кинені в болю й розпуці, і дух пімсти позбирав їх. Вага сих слів давила його розбурхане, стрівожене сумління, і його серце отворило ся для безмірного жалю за жертвою, для сліпої ненависти до зрадника Юрія. Уперве в його житю звів узяв ся думати, і його думка розвивала ся як вуж, що звиває ся; вона потрясала ним як буря, що ломить; вона гривла його як огонь, що палить на смерть.“

Наш автор любує ся в подібних психічних аналізах і в подібних анімістично-психологічних мотивах; здаєть ся, що в них він думав подати Французам зразки правдивого способу мислення й почування „des Ruthènes“. На жаль приходить ся сказати, що всі ті характеристики дуже мало мають спільного з дійсним способом думання та говорення Українців, і являють ся переважно пустою і дуже зманерованою фразеологією, невдалою мішаниною бердичівського способу мислення з париським.

Петра Тополю ловлять, заковують. Семен хоче замість нього йти до війська, але Юрій обіцяє старості чотири кварта горівки, щоб не пристав на се, і староста вибиває Семенови два зуби. Оліяна ридає прощаючись із Петром і сей обіцяє їй, що верне, і його виводять геть. Вечерничні розходять ся. По дорозі Семен доганяє Юрія, кидаєть ся на нього, дусить його і скидає в кручі в ріку; та стогнанє тяжко раненого та приваленого глиною на краю ріки Юрія страшенно зворушує та перепуджує його; він ратує на пів неживого ворога і заносить його до хати тітки Сафрони, помагає їй умити та віджити його, а переконавши ся, що він не вмер, утікає в далеку країну, до Бесарабії на заробітки.

Сафрона кличе до своєї хати матір Юрія, завідомляючи її, що се „нечистий“ так побив, подусив та покалічив Юрія і зіпхнув його в кручі. Мати готова повірити сьому, але покликаний до хорого Жид хірург Абрагам бачить у нього в голові діри, на плечах синці і запитує Сафрону, хто так опорядив хорого? Сей Абрагам — хвалить ся автор — має бути дійсна, жива особа. Що хотів сказати сим автор? Чи те, що иньші особи його повісти не дійсні? Але й про Абрагама автор не зумів сказати нічого такого, щоб оправдувало його дійсність. Чи може те, що він лічить усіх хорих пусканєм крові і мірить сю кров на ціну монети: стілько то крові за 5 копійок, а стілько то за 10 коп., при чім розумієть ся, що

більша доза випущеної крові більше їй помагає? Чи може те, що пізнавши у Юрія тяжке побитє, він таки дав переконати себе Сафроні, що його побив демон? Чи може справді українські селяни й селянки такі вже безглузді, щоб повірили, що тяжко побитому pomoже, коли йому пустити крові з лівої руки і з правої ноги, а рани мазати дьогтем? Може собі автор запевняти їй сто разів про реальність Абрагама, то все таки ми, знаючи, як справді лічать ся наші люди в таких випадках, скажемо, що се брехня, глупо видумані анекдоти, видумані з тенденцією — показати тих Ruthen'ів як дикунів, як якихось Бушменів та Ботокудів.

Юрій приходить помалу до здоровля, пригадує собі, що його побив Семен, та їй тут Сафрона вміє запуджати його страхами та чортами, що він не доносить про сей злочин ніякій власті, а автор мовчки впевняє нас, що його побитєм і довгою хворобою не цікавив ся зовсім ніхто в селі крім його матери й Сафрони. Подужавши Юрій хоче посилати сватів до старого Дубенюка, батька Оліяни, і головна сцена оповідання переносить ся до хати Дубенюка. Старий Дубенюк — господар середньої руки, а Юрій богач. Хоч він скалічений, осліп на одно око після Семенових побоїв, то все таки Дубенюк уважає собі за велику честь мати його зятем і сповіщає Оліяну про прихід сватів. Оліяна заявляє, що не піде за Юрія, і Дубенюк кидаєть ся немилосердно бити дочку. При тій роботі застають його свати. Дочку побиту відводять мати до комори і кладе на постіль, а свати умовляють ся з Дубенюком і пють аж до півночі. Ніяких „законних річий“, ніяких звичайних при українським сватаню форм: мати не грає тут ніякої ролі; анї дочки, анї молодого ніхто не бачить на очі; про віно, про вбезпеченє маєткове дочки нема анї мови, одним словом, видно, що автор не має анї найменшого понятя про той скомплікований та високо-поетичний акт, яким українські селяни звичайно кладуть основини нової сім'ї. Він знає лише, що при тім пють, і заставляє Дубенюка напити ся до повної нестями.

Тимчасом у коморі йде важка драма в серці матери. Мати любить свою одиноку дочку; бачучи її побиту, чуючи її жалісне благанє, щоб не давати її за ненависного Юрія, вона пригадує собі своє власне дівуванє, як її не питавши її волі віддали за Дубенюка, як він бив її та знущав ся над нею. „Трицять літ муки й знущаня. Мій перший син уродив ся неживий, бо він бив мене

в тяжи... і три інші померли маленькими, бо я була нещасна, замучена. Розпука висушила мої груди, мої сльози затроювали молоко моїх цицьок, і мої діти померли, померли всі. Нарешті Бог змілував ся наді мною, дав мені отсю дочку! Ах, зіниця моїх очей, кров мого серця, душа моєї душі!... І він має мені вбити її?" Так міркує мати, Єрина Дубенючка, і поки чоловік спить, досипає йому в пляшечки отрути до недопитої вчора горівки. Над раном Дубенюк будить ся. Єрина входить у хату.

— Єрино, — белькотить він, — музики вже тут, весіле...

— Так, музики тут, весіле починаєть ся, — відповіла жінка і засміяла ся понуро.

— Єрино!

— Чого тобі?

— Юрій богач... у нього воли, у нього... коні...

Жінка не відповіла нічого.

— Єрино!

— Чого ще?

— Собача жінко, коли я бю свою дочку, ти не маєш права боронити її.

— Будеш бити її... як зможеш.

— Де вона?

— Вона прийде.

— Нехай прийде... зараз... я велю, її батько.

В тій хвилі його позір упав на фляшку, він усміхнув ся.

— Налий!

Єрина поблідла, нагла хмара затемнила її очи, знесилена вона зупинила ся на серед хати.

— Налий! — крикнув п'яний.

Тремтячи жінка взяла фатальну чарку і подала її до рук нещасному. Він випив. Крик вирвав ся з уст Єрини, крик хриплий, страшний, однісінький. Настала мовчанка. Оліяна почула той крик, зволікла ся з постелі і нараз появилася на порозі дверей.

— Мамо, — прошептала вона, — він вас бив?

— Тихо!

— Мамо, що стало ся?

— Тихо, тихо!...

— Ви бліді, мамо.

— Се нічого.

— Ви бліді. Що він сказав вам?

— Він п'яний. Іди спати.

— І встане і буде бити вас.

— Він буде спати, — відповіла жінка таким дивним голосом, що Оліяна затремтіла.

— Мамо, як Юрій прийде?

— Я не дам тебе.

— Але тато потім не буде п'яний.

— Він спатиме... Іди, заспокій ся.

Отсе одна з найефектовніших сцен повісти — чи вона правдива в значінню тої висшої правди, яку дає зрозуміне людського життя аж до його найтайніших, найстрашніших глибин? Д. Земляк пробує йти ще далі, ще глибоше.

В ранці Дубенюк будить ся, кричить, що його щось пече в нутрі. Жінка вмовляє в нього, що се від горівки. Він велить покликати стару знахарку Домну, що являєть ся якоюсь висшою істотою серед того стовпища недоумків та злочинців, яким д. Земляк малює українських селян. Домна — ворожка, що вміє викладати на картах, лікарка, що лічить травами та зіллями, але при тім і акушерка, і порадиця і добрий геній села. У селян вона має далеко більшу повагу, ніж иньші громадяни, ніж власть, ніж піп, який зрештою в оповіданю не грає ніякої ролі і тільки раз являєть ся зовсім безучасним свідком — на похороні Дубенюка. Домна поглянула на хорого і від разу вгадала, що „комусь запотребила ся його смерть“, і що той хтось, се Єрина. Єрина признаєть ся їй до всього, та Домна розуміє її муку і обіцяєть ся їй мовчати. Дубенюк сам підозріває також, що його отровно, підозріває і проклинає дочку. Та Єрина чуючи його прокляте і боячись його трохи чи не більше, як живого чоловіка, зриває ся до остатнього зусилля:

— Ах, будь ти сам проклятий, ти огиднику, ти кате, ти вбійце! Твоя дочка невинна, твоя дочка мучениця. Отруйниця, се я, я, я! Чуєш, нужденнику? Се я, твоя жінка; се я, твій ворог смертельний... се я, я, я отруїла тебе. За кров моєї дочки, що бризкала під твоїми ударами, я отруїла тебе. За нещастє, яке ти готовив моїй дочці, я отроїла тебе. За всіх моїх дітей, що ти довів до смерти, я отроїла, отроїла тебе. Чуєш? Розумієш? А тепер устань, забий мене. На, ось сокира. Забий мене, бо я ненавиджу тебе!

З лицем страшно перекривленим, безумна, безтямна Єрина вхопила сокиру завішену на стіні хати (де бачив автор в українській хаті таку завішену сокиру?) і подала її своєму мужови.

— Забий, забий мене! бо я пімстила ся за свою дитину! Забий, бо я пімстила ся за своє жите повне слів і горя, забий!

Дубенюк знайшов силу, щоб устати; він узяв острій знаряд і вперши в неї очи, простягнувши руки, поступив до своєї жінки махаючи сокирою. Почорнілий, хитаючись, страшний він зупинив ся; хлипане підняло його груди, струя кровавої піни потекла з його рота. мов громом прибитий він упав горілиць на землю.

— Неживий! — скрикнула Єрина.

Тремтячи зо страху Оліяна прибігла на сей крик.

— Мамочко! — застогнала вона.

— Неживий! — повторила жінка і гляділа на трупа, що скорчив ся при її ногах.

Отсе без сумніву найефектовніша сцена в повісти. Не можна відмовити їй ані сьмілости, ані живости в мальованю ситуацій. А про те у всьому мальованю, у всіх деталях, починаючи від тої завішеної сокири, а кінчаючи тим нічим не мотивованим проклятем, що кидає Дубенюк на свою дочку і яке потрібне було авторови очевидно лиш на те, щоб далі, при забобоннім переляку Єрини витиснути з її уст остатне признание, — у всій тій сцені з кінцевою зовсім безцільною просьбою Єрини до Дубенюка, щоб убив її тоді, коли вона чує себе в праві зробити, що зробила, чуєть ся фальш, штучність, мельодраматичність, видно не обсервацію живої дійсности, а навмисне нагромождуванє страховищ з одною, може й несвідомою метою — показати примітивність, дикість того народу, його забобонність та дитинячу, зовсім невироблену логіку, те самісіньке, що д. Вебер-Лютков назвав „Schlummernde Seelen“.

Хоча доси ми оповіли зміст ледво одної третини повісти д. Земляка, то все таки отся сцена, се її кульмінаційна точка, а дальша часть її з погляду на драматичність скомпонована значно слабше. Страшний злочин Єрини лишаєть ся невідкритий, бо староста і всі громадяни, хоч бачуть на трупі чорні плями, заспокоюють ся словами старої Домни, що се „нечистий запалив горівку в його мізку“; святихник ховає трупа без ніякого ваганя і у Єрини в серці нема пізнійше ані одної згадки про сей злочин, ані одного докору сумління. Так само Семен Бурдак, що мало не замордував

Юрія, вертає по якімсь часі преспокійно до села, і Юрій хоч добре тягнуть, що з ним було, і ненавидить Семена, все таки не каже про його злочин нікому ані слова і заспокоює ся словами баби Сафрони, що коли не було при тім більше свідків, то пропало. Не знати, чи автор і сам вірить тим бабським дурницям, чи хоче лише показати українських селян такими дурнями, а спеціально мужчин дурнійшими від жінок.

Тимчасом Петро тікає з війська, з Сібіру, і вертає до села. Він пробував тікати раз, але його зловили, побили кнутом, та він швидко потім утік зо шпиталю. Про російське військо і про Сибір автор має якесь дивне понятє: оба ті образи у нього зливають ся якось у купу: кого візьмуть до війська, той іде в Сибір і коштує кнута — се нерозривна трійця. Де той Сибір, хто його знає; досить, що се дуже далеко і що відтам не вертає ніхто. Петро одначе вернув. Він сидить у лісі, де його в страшнім стані, голодного, майже голого здибає стара Домна. Вона показує йому звісну їй печеру в Середнім Горбі, дає знати Оліяні, ся достарчає йому одежі й їди і кохаєть ся з ним ціле літо. Петро живе в лісі, що ночі бачить ся з Оліяною і не думає про будуще. Та ось настала зима, комунікація з печерою в Середнім Горбі стала трудна, а надто Юрій таки вислідив утікача і доносить до станового. Становий з'їжджає в село, Оліяни не застають дома; остережена старою Домною вона в страшну сніговійницю побігла в ліс, щоб остерегти Петра і втікати з ним до Молдавії. Становий допитуєть ся у матери про дочку, та мати не знає нічого. Становий велить бити її кнутом, але й під кнутом, окровавлена вона не признаєть ся. Тоді становий заряджує облаву в лісі. Юрій віднаходить печеру, де жив Петро, але втікача в ній нема. По лісі розцущено собак, і ті знаходять у лісі під дубом під купою снігу трупи замералих Петра й Оліяни. Трупи везуть у село, Юрія проклинають селяни, а він ні з сього ні з того підпалює хату Семена Бурдака, у якого власне було весіле. Село горить, Юрія ловлять, хочуть кинути в огонь, далі замикають у громадським шпіхлірі, де він, боячись аж тепер і на себе кнута й Сибірі, вішаєть ся. Повість кінчить ся похороном Петра й Оліяни; за домовиною молодят іде збожеволіла Єрина і приговорює:

— Тихо, тихо, не будіть їх! Вони вернули, мої дітоньки. Нема вже станового, нема вояків, нема кнута! Чуєте? Нема кнута! Ми вільні, вільні, вільні! Ми будемо жити! Кнут умер!

Нема сумніву, автор хотів бути символічним при тім закінченю, але се йому не вдало ся; фальш у цілій композиції, незнанє українського життя не окуплюють ся ефектовними та мельодрама-тичними сценами та поетичною иноді дікцією.

Д. Семен Земляк без сумніву талановитий письменник,¹⁾ — се видно з ліричних та описових уступів його повісти, видно ще краще з його новелі „Савка Дудар“, яку ми подаємо нашим читачам у перекладі в отсій книжці ЛНВ. Але ширша повість, побутовий малюнок, малюнок характерів та соціяльних відносин українського села не лежить в обсягу його таланту, поминаючи вже те, що для сього він за мало знає українське село. Характери в його повісти „Під кнутом“ наскрізь шабьонові та невиразні. Шабьоновий особливо Юрій, якого змальованю автор присвятив найбільше місця; він зрадник, душепродавець, злочинець без виразних мотивів, навіть без сатисфакції злочину; при тім він боягуз і забобонний як усі иньші. Семен Бурдак — силач, добродушний, та при тім легковірний і забобонний. Дубенюк — тиран і нічого більше; иньших мужчин майже не видно. Жінки й інтелігенцією й енергією переважають мужчин. Стара Домна, Сафрона, Єрина, Оліяна, її товаришка Ксеня, се фігури, що домінують у повісти, хоча й тут багато шабьону, а до справжнього мальованя характерів ще досить далеко.

В усякім разі поява такого письменника, як Семен Земляк, у французькій літературі досить інтересна. Нехай і так, що поки що його писаня мають для Французів інтерес „екзотизму“, диковинки, оповідані більш або меньше цікаво. Та можливо, що д. Земляк в часом поглибить своє знанє і дасть правдивійші, повнійші малюнки України; можливо, що зацікавить ся його творами хтось дотепнійший і інтерес до нашої країни оживить ся. Наша річ дбати про одно, щоб докладнійше пізнанє випало на нашу користь.

Іван Франко.

¹⁾ Перевага жіночих типів над мужеськими в повісти, невиразність контур у рисунку і деякі язикові прикмети, прим. уживані автором слова „vetchernitza“, „Yougi“, „pigoqi“, а також тема новелі „Савка Дудар“, узята очевидно з Сенкевичевого „Janka muzykanta“ наводять на думку, що під назвою Семена Земляка криє ся якась дама і то — польської національності.

ДИСКУСІЇ.

VIII. З приводу уваг д. Єфремова.

Наша Україна, а особливо російська, крім багатьох недогод має ще одну і до того надто велику — повний брак наукових сил і пів-освіченість інтелігенції.

Се наше нещастє тяжко мусить відбивати ся на культурному житті і могутних навіть націй, а про таку пририту, як українська, нема чого й говорити... Наша наукова слабість (кажу переважно про російських Українців) дійшла тепер до того, що на зміну вчених-ветеранів ми не маємо в даний час сливе зовсім наступників. Історично-філологічні науки плекають ся головню галицькими вченими, про правничі та иньші й говорити нема чого, а ми, сьогобічні Українці, представники багатоміліонового народу, маємо двох-трьох молодих учених і годі!... Стан — тяжкий надзвичайно! Ним поясняєть ся й пониженне загального рівня наукових і навіть літературних вимог у нашій журналістиці.

Сю прикру появу добавачемо в статі д. Єфремова, надрукованій у ЛНВ. 1903, кн. IV, стор. 57—60 про мою статтю про українську поезію в „Научном обозрѣніи“, 1902 р., кн. 12. Вся його „дискусія“ про останню, се не що иньше, як 1) вихоплювання окремих фраз із цільних місць потрібне д. Єфремову для перекручення значіння моїх тез, і 2) видумування неістнуючих у мене порівнянь і навіть цілих фактів із вищезгаданою метою. Що привело д. Єфремова вжити такі заходи при розмові про мою статтю, я цілком не розумію, але факт такого поведження з автором зістаєть ся фактом, який я зараз виясню.

Передузятість д. Єфремова видно вже в того, як він передає покалічений ним зміст моєї розвідки. Пишучи свою дискусію в 4-ій книзі ЛНВ. за сей рік, д. Єф—в нагадує, що моя стаття була вже обговорена в 2-ій книзі „Вістника“, але „потрібує більшої уваги та й автор першої рецензії ніби не зважаєть ся договорити свою думку до краю, поставити kropку над і“. Із сеї примітки виходило-б, що перший рецензент сказав те-ж саме, що й д. Єфремов, т. є що моя стаття шкідлива для українства — тільки той рецензент сказав мнякше.

Розгортаю замітку про мене в 2-ій книзі „Вістника“ і читаю взагалі прихильну відозву, тільки авторови її не подобаєть ся суб'єктивний ніби тон моєї статті і він зве її „традиційно-патріотичною“ та „хвалебною піснею“ для української літератури. Я зовсім не розчулений першим рецензентом, але питаюсь у кожній об'єктивній людині, невже він у своїй рецензії „не поставив тільки kropки над і“ і те-ж сказав про мою „шкідливість“ та тільки мнякше, ніж одважний д. Єфремов? Думаю, що ні, — але на що-ж тоді останній забива читачам баки ухилинням од істини? Проте лишимо се на боці і подивимось тепер, яку „cropку поставив над і“ д. Єфремов, натхнений відвагою.

Говорючи про мій „критичний метод“, він не може його просто схарактеризувати, а мусить, як він каже, висловитись „фігурально“ (стр. 43). Мій метод, по думці д. Єфремова, се користування „глазомъром“ та „біноклем“... т. є тим, що зветь ся „власним усмотрѣніемъ“. Д. Єфремов говорить неправду. Готуючись розмовляти про еволюцію українського письменства, я двічі вказую на ті провідні нитки, якими мушу кермувати ся при начерку ходу літератури. На стр. 38-ій я кажу: „В подобном обзорѣ нас будут интересовать главнѣйшим образом такіе факти из нашей поэзіи, какъ степень отраженія в ней западных теченій, величина прогрессивних тенденцій и полнота условій внѣшней красоты или эстетичности“. В другім місці (стр. 43) я знов указую на ті самі нитки при огляді еволюції літератури та на „степень самостоятельности послѣдней, прогрессивность ея тенденцій и поэтическія красоты“, указую на них, як на „руководящія нити“.

Спеціаліст по історії літератури може зробив би мені закиди про повноту сих провідних ниток, або про щось подібне, і се було-б зрозуміле, — але профана се не обходить... В особі-ж д. Єфремова і профан не звичайний: він просто не хоче говорити, що

в мене є якісь „нитки“, крім видуманого ним „глазомъбра та бінокля“, — бо й на що його казати? Скажеш, — треба може щось доточити і з приводу сих „ниток“, а не скажеш, заховаеш правду, — буде обережніше: покажеш відвагу і не виявиш профанства... А в результаті — неприняте в літературних сферах (та і в ніяких!) надуживання печатного слова за-для мет, що не мають нічого спільного з інтересами науки.

Приступивши до розгляду моєї статті, д. Єфремов цитує таку мою фразу: „Продолжая дѣло предшественниковъ, Шевченко, понятно, не создалъ ничего новаго и оригинальнаго, что дало-бы основание думать о постоянной жизни и способности къ развитію украинской поэзіи“. Процитувавши д. Єф—в додає: „очевидно, сю ролю Шевченко полишив комусь иньшому“... Тут недобросовісне поводження рецензента зі словами автора виявилось зовсім яскраво. Хід думок у моїй статті такий. Розглянувши істоту творчости Гулака і Котляревського і встановивши введений ними в українську літературу реальний і народний напрям, я кажу: „Нечего и говорить, конечно, что истинно народная душа Шевченка сразу должна была воспринять реально-народное направление поэзіи, завѣщанное Гулакомъ и начатое Котляревскимъ. Рядъ подражаній народной пѣснѣ и картины изъ народной жизни — вот тѣ связи, которыя соединяють его съ предыдущими поэтами и т. д.“ Зараз після сього я говорю: „но продолжая дѣло предшественниковъ, Шевченко, понятно, ничего не создалъ новаго и оригинальнаго, что дало-бы основание думать о постоянной жизни и способности къ развитію украинской поэзіи“ і додаю: „Только поступательное ея шествіе даетъ право на такое заключение“ (стр. 41). Ось весь той уступ, із якого д. Єфремов вирвав незакінчену мою фразу. З сього уступу ясно (і через те я кажу „поятно“), що Шевченко, як і всякий пьвший діяч і в кожній сфері діяльності, не злетів з неба, але мав звязки з попередниками і що, коли він тільки прийняв і продовжував їх напрям, то звісно, що нічого нового й не міг дати. Се річ зрозуміла для кожного, що хоч трохи знайомий з льогікою, — але я все-ж таки додаю, що для внесення вкладу в розвиток літератури треба не тільки продовження, але й „поступательности“. Після сього уступу я роблю декілька уваг про брак політичної поезії в 20—30 роки, потім про галицьку поезію в сі роки і по сьому перехожу до 40—50

років нашої поезії і спеціально до Шевченка і вказую все те нове (все, що мені пропустила цензура — коло половини!), що дав останній нашій поезії. „Обрацая взоры на поэзію предшественников Ш—ка, мы видим, — кажу я — что изображение ими народных бѣдствій отнюдь не сопровождалось указаніемъ на генезис послѣдних... Шевченко с первых же шаговъ заполнил пробѣл“ (стр. 43). „Шевченко явил ся у нас первымъ открытымъ борцомъ противъ крѣпостного права“... і „внося подобные мотивы в свои пѣсни, Шевченко уравнивал родное творчество с опередившимъ его в данномъ антикрѣпостническомъ направленіи русскимъ творчествомъ“ (ст. 44). Такимъ чиномъ я вказую першу нову і оригінальну рису в поезії Шевченка. Далі я кажу, що „муза его затронула і славянскіе мотивы. Онъ мечталъ о всеславянской свободѣ, о соединеніи всѣхъ Славянъ в одну семью братскихъ народовъ“... Симъ я підкреслю другу заслугу Шевченка.

„Но достоинства содержания поэзіи Шевченка не исчерпываются только вышеуказаннымъ“, кажу я далі в підкресленнєм, що останній явив ся „яркимъ представителемъ“ „субктивнo-интеллигентной лирики“ (стр. 44); такимъ чиномъ я вказую третю заслугу Ш—ка. Не буду говорити про масу заслуженихъ компліментів, що я розсилаю в статті по адресі останнього за всі поіменовані його заслуги, — се кожний сам побачить в моїй статті, названій „хвалебной пѣсню“... для нашої літератури. З усього сказаного виника ясно, що у мене не тільки вияснено, через що Ш—ко в визначений період не міг створити нічого нового, але й сказано, чого треба було для створення останнього і, що найголовніше, вказано потімъ ряд новихъ заслуг, зробленихъ нашої поезії Ш—ком... Що-ж зробивъ д. Єфремов? Він ні слова не сказавъ про те пояснення, що дано в мене до слів „продолжая дѣло і т. д. не создал ничего новаго“, відірвав від сеї фрази кінець, звязаний з нею двоєточієм, — „только поступательное ея шествіе даетъ право і т. д.“, ні однимъ слівцемъ не промовивъ про виклад мій на декількох сторінкахъ заслуг Шевченка, і після всього сего заявив, що на мою думку „нешасный кобзарь... українському письменству нічого нового не дав“ і т. д.!

Висмикнувши означену мою фразу „Шевченко ничего не создал новаго“ і т. д. д. Єфремов, як ми згадали, додає до сього таке: „очевидно, сю ролю Шевченко полишивъ комуś иньшому. Кому-ж? Не встигли ми ще гаразд обміркувати сього питання, як

д. Стешенко раптом повертає бінокля належним кінцем і перед нами з'являєть ся величезна, в кілька разів побільшена постать д. Старицького, який „сказаль новое слово в поезіи в отношеніи своих предшественников“. Прочитавши сі фрази д. Єфремова кожний читач знов таки подумає, що я відмовляю Шевченкови всякої заслуги і ставлю на його місце Старицького, — тільки такий вивод і можна зробити з усіх наведених слів д. Єфремова. Але після моєї заяви і попереднього доказу того, що останній сказав неправду, накидаючи мені поіменоване обвинувачення, ніхто, я певен, не матиме сумніву в тому, що д. Єфремов сказав другу навмисну неправду. Про порівняння Старицького з Шевченком у моїй статті нема ні одного слова, як ні слова нема й про те, що Шевченко ролю „созданія новаго и оригинальнаго“ „полишив комусь иньшому“. В моїй статті, як уже зволили бачити, сказано ясно, що при Шевченку спростовано було в сі дефекти нашої поезії в порівнянні з тогочасною російською і що сю ролю виконав тільки Шевченко і ніхто більше. Я навіть кажу, що „смерть послѣдняго оставляет нашу литературу безъ достойнаго преемника“ (стр. 47) та що „послѣдующіе поэты долго еще распѣвали оставленные Шевченкомъ мотивы, само собою разумѣется, совершенно погасая въ лучахъ однородной, но блестящей поэзіи ихъ учителя“ (стр. 43). Сподіваюсь, що всього сього досить, щоб не сказати, що Шевченко не дав нічого нового, а сю ролю відіграв Старицький. І треба мати справді дуже багато відваги, щоб іти на певне ризику — бути спійманим у виголошуваню такої явної неправди і все-таки її виголошувати! А явність останньої, крім вищевказаного, впливає і в самого ходу моїх дальших думок. Покінчивши характеристику 50-их років нашої поезії я перехожу до 60-их, називаю ряд відомих імен і кажу про їх відносини до Шевченка; потім балакаю про Федьковича; далі перехожу до 70-их років, згадую тогочасних культурних діячів і по сьому всьому кажу: „Самой крупной величиной в украинской поэзіи 70-их годов является несомнѣнно Старицкій. Онъ сказаль новое слово въ поэзіи въ отношеніи своих предшественниковъ“ (стр. 48). Такий хід моїх думок, з яких може бути один тільки вивод: я зрівнюю Старицького з його попередниками, т. є Щоголевим, Кониським, Куликом (а не Кулішем!) і т. д., ставлю зміст його музи вище пісень сих шестидесятиків і зову той зміст „новим словом“... Те-ж саме треба сказати й про видумане д. Єфремовим ненадання мною „ваги“ працям

Кулика, Щоголева, Руданського і ин. Що-ж до незгаданого мною д. Грінченка, то жаль про се д. Єфремова може тільки здивувати. Не згадую я в відповідному місці про д. Грінченка через те, через що й про Кононенка, Білиловського і ин.

Д. Єфремов переходить через декілька стрічок до Л. Старицької. „Критик — себ-то я — користуючись певне вже з мікроскопа, — продовжує д. Єфремов — знайшов навіть „ея (т. є Старицької) школу“; до „школи“ тієї він зачисляє дд. Кримського та Славинського“ і т. д. Д. Єфремов обвинувачує мене в тому, що я знайшов школу Старицької, якої вона є „ватажком“. Се нова його неправда! Говорячи про поезію Л. Старицької, я роблю таку увагу: „можна также сказать, что она (т. є. Старицька) вмѣстѣ с поэтами Крымским и Славинским, составляет общую группу представителей чистаго искусства“ (стр. 52); далі — „идейная сторона поэзии стоит у нея, какъ вообще у всѣх представителей ея школы, как бы на втором планѣ“ і т. д. (ib.) „Крымскій, сотоварищ по литературной школѣ вышеупомянутых поэтов“ і врешті: „к указанной-же школѣ принадлежат и многочисленныя лирическія вещи Днѣпровой Чайки“ і т. д. (53). Добросовісний читач з усіх наведених уступів може зробити тільки той вивод, що Старицька, разом з иньшими, належить до школи чистого искусства; що товаришами її в тій школі є Кримський і Славинський, що до тієї-ж школи належить і Дніпрова Чайка...

Ні одного слова про одкриття літературної школи Старицькою, або про те, що вона є ватагом її, у мене нема. Але всі мої ясні слова д. Єфремов перекручує в потрібному для нього зміслі і з „сотоварища“ в нього виходить „ватажок“, замість „общей группы представителей чистаго искусства“ являється школа Старицької і т. д. Я взагалі не вхожу в сій статті в розмову з д. Єфремовим про суть діла, і тільки протестую проти покалічення ним моїх фактів.

По означених подвигах д. Єфр—в знов „обертаєть ся до Шевченка“. Він говорить — як я згадував уже, — що останній, на мою думку, „українському письменству нічого нового не дав“ і, мало того, „ще й зашкодив багато, напсував на всі віки, збаламутивши своєю „тяжкою рукою“ (вираз д. Стешенка) наслідувачів: він, бачте, винен тому, що наші поети „допускают неуклюжесть

стиха, освященную (!!) их великим учителем (стр. 45), — не знати тільки, чому-ж він після сього „великий“? (стр. 59).

Тимчасом я на стр. 45 підкресливши серед формальних рис поезії Шевченка „искренность чувства и грандиозность образов, силу образов и пластичность картин“, які по мойому вислову „не оставляют желать ничего лучшего“, додаю: „среди формальных черт поэзии Шевченка мы должны только отметить частую небрежность и неловкость в обращении с размером и рифмой: первый в особенности бросается в глаза объективному исследователю, но почемуто игнорируется даже поэтами. По этомуто, с тяжелой руки Шевченка, почти все видифицированные его преемники поэты допускают неуклюжесть стиха, освященную их великим учителем; с одной стороны, это, конечно, невдумчиво-безсознательное отношение к техникѣ, но с другой — несомнительное влияние Шевченка.“ По сьому я виправдую і сю хибу Шевченка і таким чином роблю його, — сливе безгрішним у зміслі поезії. Але річ не в сьому! Значіне мого уступа таке: у Шевченка є маленький грішок з боку віршової техніки; сей гріх, кажу я, ігнорується його наступниками і останні через вплив на них усеї високої поезії Шевченка і через власну недбалість що до техніки вірша допускають „неуклюжесть“, що є і в віршах Шевченка і свідомо чи несвідомо робить ся для них авторітетною через постійний вжиток великим їх учителем...

Одно слово: як би не дивитись на великість гріха Шевченка в огляді техніки (д. Єфремов дивить ся дуже грізно!), все-ж таки у мене видно ясно, що в такому-ж грісі наступники Шевченка винні стільки-ж через вплив Шевченка, як і через себе! Тимчасом д. Єфремов зовсім умовчує про сю другу причину і висува наперед одну першу, аби, зробивши такий витяг, наддати моїм словам найбільше „кримінального“ характеру.

Патетична-ж фраза д. Єфремова „не знати тільки, чому-ж він після сього великий?“ свідчить про його недобрі заміри. Замовавши навмисне великі, підкреслені мною заслуги Шевченка внутрішнього характеру, д. Єфремову нема рації згадувати і про ті формальні, теж одмічені мною заслуги поета, що стоять поруч із хибою в техніці останнього і вище зацитовані мною. „Искренность чувства и грандиозность образов, сила чувства и пластичность картин“, які риси „блещут на каждом

шагу..., не оставляя желать ничего лучшаго“, — се такі прикмети, що за їх одні можна назвати власника їх великим поетом... Але для д. Єфремова сі риси — нікчемні: о стільки нікчемні, що він уважає за краще зовсім не згадати про них...

„Взагалі якось Шевченкові не пощастило здобути ласки у д. Стешенка (чи не пімста се часом за „неуклюжесть стиха“ — додає розв'язний д. Єфремов) і він ще раз руку на його здіймає“ і т. д. (стр. 59). З сього видно, що я в своїй статті тільки й робив, що здіймав руку на Шевченка...

Не будемо говорити про сю грубу неправду д. Єфремова, — я вже її, здасть ся, виявив досить, — побачимо, як се я знову „здіймаю руку“ на Шевченка, та ще так, що „не кого другого, а тільки себе самого побиваю“, після вислову д. Єфремова. „На сторінці 44 д. Стешенко каже — (викладає д. Єфремов): „как-бы близко ни подошла она (Шевченкова поезія) к западной поэзии, за ней все-таки числился один дефект, — именно отсутствие обращения к интеллигенции и малое развитие субъективной лирики“, а не багато низше, — продовжує д. Єфремов — бо всього за 5 (виразно пишемо і підкреслюємо: п'ять) рядків Шевченко стає вже „ярким представителем“ тієї самої „суб'єктивно-интеллигентной“ — беремо термін у д. Стешенка — лірики, за брак якої післано ему тільки що докір“ (стр. 59).

На жаль, і в сьому уступі д. Єфремов „не кого другого, а тільки себе побиває“ і здіймає руку на... правду. З моєю фразою про дефект у поезії Шевченка він зробив те саме, що й з вищезгаданою фразою: „Шевченко, понятно, не создал ничего нового и оригинального“ т. є видрав її з живого місця і таким чином цілком перекрутив мою думку. В відповідному місці я при помочи аналізу поезії Шевченка перелічую її гідности і кажу: „но достоинства поэзии Шевченка не исчерпываются только вышеуказанным; как бы ни близко подошла она к западной поэзии, за ней все таки числился один дефект, — именно отсутствие обращения к интеллигенции и малое развитие субъективной лирики. Правда, и до Шевченка этот дефект формально как будто восполнялся, но в смысле достижения цели, попытки данного рода почти сводились к нулю. Только в киевский период, благодаря сильному развитию личности и микроскопическому пробуждению нации, дѣлается возможною настоящая субъективно-ин-

теллигентная лирика, ярким представителем которой явился Шевченко, а в несравненно меньшей степени его собратья поэты“ (стр. 44). Значіне мого уступу ясне: я хочу вказати ще одно „достоинство“ поезії Шевченка крім „вищевгаданих“; кажу, що при всіх перелічених гідностях остання все-таки мала один дефект, який Шевченко усунув і таким чином придбав собі нову заслугу. Але який би не був хід думок у останньому уступі, з моєї цитати видно безперечно одно, а власне, що я хочу говорити у даному місці тільки про „достоинства поезії Шевченка“ і що тільки повний неправдивости читач може назвати балакання про „достоинства“ поета „здійманням руки“ на останнього! Взагалі сей термін „здіймання руки“ досить цікавий в устах д. Єфремова: він так приємно тхне шовіністично-клерикальним духом, що мимоволі нагадуєш наше недалеке минуле, коли йшла така дивовижна сперечка про „національні сьвятощі“... Не вже-ж ті часи повертаються? Не вже вказання на дефект у творчості хоч би й великого поета може бути назване ким будь окрім шовініста „здійманнем руки“ на поета? Звісно, що тільки профани вищого калібра можуть ставати на таку позицію. Що їм до того, чи є дефект, чи ні, — не треба балакати про свої дефекти тай годі! Але з д. Єфремовим справа ще гірша: він знає, що я говорю про „достоинства“ поезії Шевченка і що про згаданий „дефект“ в українській поезії, який лишився на час і для Шевченка, я говорю тільки на те, щоб сказати, що власне Шевченко його й усунув... Усе се д. Єфремов знає і нічого своїм читачам не хоче відкрити. Справді, як він дорого цінує істину: навіть не хоче її від себе відпускати! Цікаво ще й те, що д. Єфремов „виразно“ підкреслює, що в мене на протязі 5 рядків містяться дві протилежні думки... *O sancta simplicitas!* Осі „пять рядків“ власне й показують, що ніякої протилежності в даному місці нема.

Звичайно, що великий український критик знаходить у мене „плутанину думок і нетри логічних непорозумінь“ в роді того, що „українські патріоти мусять, на мою б то думку, сумувати над... знесенням крѣпачтва“... (стр. 59) „Д. Стешенко, правду мовивши, сього не сказав, — додає д. Єфремов, — але такий висновок логічно виникає з стор. 47, де від слова до слова читаємо таке: „уничтожено было крѣпостничество (sic!) и тѣм самым поэзія лишилась одного из важнѣйших мотивов“, а через те „поетам становилось в данном отношеніи (?) трудненько“.

Поетам лишається ся тільки посипати попелом свої голови, згадуючи про ту подію, що видерла у їх „один из важнѣйших мотивов“ (стр. 59). Не дивлючись на те, що д. Єфремов згадав у своїй реченні некохану для нього „правду“, весь сей уступ найкраще свѣдчить, як про ворожі відносини д. Єфремова до правди, так і про літературне його профанство. В відповідному місці у мене сказано: „в общественной жизни Украины того времени с одной стороны уничтожено было крѣпостничество и тѣм самым поэзія лишилась одного из важнѣйших мотивов; прежнее бурное течение жизни и поэзіи вошло в покойное русло; новых форм жизни и мотивов еще не назрѣло — и потому русскому поэту вообще и в частности украинскому становилось в данном отношении трудненько“ (стр. 47). З моєї цитати видно, скільки д. Єфремов перекрутив мою думку: в мене сказано, що поетам приходилось трудненько через те, що „новых форм жизни и мотивов еще не назрѣло“; д. Єфремов викинув із цитата останню фразу і представив цитату так, що поетам приходилось „трудненько“ через „уничтоженіе крѣпостничества“ та „лишеніе одного из важнѣйших мотивов“... Операція над чужою думкою справді досить відважна. Жаль за минулим д. Єфремов ставить на місце жалю над відсутністю нового.

Але д. Єфремов не тільки виступає в ролі нищителя зміслу чужих думок, він часом і на добру путь направляє. З приводу мого вислову він каже: — „sic! у автора переплутались дивним способом „крѣпостничество“ і „крѣпостное право“. — Цікава річ — „переплутались!“ Усього за 6 („виразно пишемо і підкреслюємо: шість“) рядків вище у мене стоїть вираз „крѣпостное право“, а тут раптом „переплутались дивним способом!“ Справді, для профанів дивно, але для простих смертних зрозуміло: раз автор поруч з „крѣпостнымъ правомъ“ ужив і термін „крѣпостничество“ то, очевидно, має на се підставу. Говорити-ж про плутанину, знаючи, що автор відрізняє обидва поняття, хіба се не значить ослаблювати автора в сякими засобами?

Але й се ще нічого: д. Єфремов бере до рук найдрібнішу вброю, аби знищити мене в голову. Він хоче навіть довести, що я „безграмотний“ і трохи чи не послідувателъ „любязного“ нашому серцю „Галичанина“. „До крайньої тенденційности і плутанини думок у д. Стешенка долучається ще й плутанина та темнота вислову, невдатна чи недбала стилізація, що доходить иноді просто-

до того, що Росіяни звать „безграмотною“, — так висловлюється грізний д. Єфремов і наводить приклад моєї — о леле! — „безграмотности“... „Шевченко какъ никто другой, способенъ былъ всею душою воспринять идеи братства, разрушавшаго все ненавистныя ему вещи, и онъ, дѣйствительно, окунулся въ нихъ (себто — в „вещи? С. Є.) съ головою“, — фраза, каже д. Єфремов, ніби цілком вихвачена з „Галичанина“... Чому-ж „в вещи“? спитаю я вже д. Єфремова. Змисл фрази, мені здасть ся, ясний. В „вещи“ взагалі „окунуться“ трудно, а особливо, коли Шевченко „воспринял идеи братства“, разрушавшаго сі „ненавистныя ему вещи“. Так що, кажу, занадто видко, в що Шевченко „окунулся“. Але нехай і так, що й ся очевидність є для д. Єфремова „безграмотность“... і прочитаємо тепер такі фрази: „Батюшка у окна читалъ „придворный календарь“, ежегодно имъ получаемый... и чтение это производило въ немъ всегда удивительное волненіе желчи. (Що і чим „производилось“, — чи „чтение волненіемъ чи волненіе чтеніемъ“ запитав би великий стиліст Єфремов). Матушка, знавшая все его свычаи и обычаи“ (чиі — „его“? чтенія чи волненія, чи „батюшки“, чи „придворнаго календаря“ — спитав би знову д. Єфремов) і т. д. Ся фраза, очевидно, ще „безграмотніша“ від моєї, але її писав Пушк и н. (Капит. дочка, гл. I). Таку-ж фразу я стрів випадково і у „великаго писателя земли русской“ Льва Толстого (Воскресеніе, Лондонське видання, здасть ся, стор. 297). Але що таке Пушкин і Толстой — сі „безграмотні“ люди, перед „великим писателем землі української“ д. Єфремовим! Очевидно, в змислі грамоти ніщо. А подивіть ся ви на стиль сього знаменитого грамотія!

В статті останнього (В поискахъ новой красоты, Кіев. Стар. 1902, № 10), де зводять ся „серьезные счеты“ з „декадентством“ і рятують ся „судьбы родной намъ украинской литературы“, на другій же сторінці (стр. 101) читаємо: „какъ геологъ по напластованіямъ земной коры до мельчайшихъ подробностей возстановляет историю нашей планеты, смѣну періодовъ, жизнь живыхъ существъ, въ то или иное время ее (?!) населявшихъ,“ і т. д. Що-ж власне „населывшихъ“ чи „жизнь“, чи „смѣну періодовъ“, чи „планету“ чи ще щось инше? У грамотного д. Єфремова сього не видко...

Обернувшись таким зразковим чином із моєю статьею, д. Єфремов робить свої виводи про неї і заявляє, що вона принесла „шкodu

українському письменству“. Перша причина тому, що я „учинив“ у ній „суд“ над українськими письменниками, який „як ми (т. є Єфремов) бачили, не можна назвати правдивим судом“ і т. д. Перша ся причина — фальшива: ми бачили, що д. Єфремов представив у своїй філіпсіці не мій суд над письменниками, а свою видумку, продукт перекручених моїх думок, затаювання одних фактів і піднесення неіснуючих. Стаття його проти мене, се недостойний напад, але ніяк не поважне трактування предмету. Друга причина, і головніша (се цікаво!), на думку д. Єфремова, та, що я збаламучу російського читача, який, після моєї статті, „забажає познайомити ся з невідомою йому літературою. З чого почати? — каже д. Єфремов. Натурально, — з тих авторів, яких н а й б і л ь ш рекомендовано. І от він починає студіювати твори пп. Старицької, Романової, самого д. Стешенка, якого недавно ще вихвалила п. Старицька в „Русской мысли“ і... Що далі буде, не важко доміркувати ся. Опікшись на вихвалюваних авторах, наш гіпотетичний читач, певна річ, мусить відкинути всяку думку про ознайомлення з українським письменством: „А хай вам, мовляв, з вашою літературою! Коли у вас такі найкращі, то що-ж про иньших говорити?“ В підкреслених словах ховаєть ся нове недобросовісне відношення до моєї статті з боку д. Єфремова, і через те й друга причина „шкодливости“ останньої сугубо фальшива. Д. Єфремов ляка російського читача тим, що в мене Старицька та Романова н а й б і л ь ш рекомендовані та що вони „найкращі“. Не скажу, звичайно, щоб таке лякання іменами означених поеток показувало хоч малу дозу літературного смаку у д. Єфремова, але річ не в тому. Річ в тому, що д. Єфремов сказав свідому неправду, заявляючи, буцім я найбільш рекомендую і звиваю найкращими обох згаданих поеток. Про порівняння талантів молодих поетів і поеток у мене немає ні одного слова, бо я мав на меті і даю тільки характеристику їх напряду! Коли-ж уже загадують про те, з кого почав би читати російський читач, то певно він обернувся-б до читання поезій Лесі Українки і Самійленка, про яких я й балакаю на самім початку. Та д. Єфремов знає, з чого я починаю і чим кінчу, і його обходить не те! Йому аби хоч неправдою, а треба показати, що такі статті, як моя „більше шкодять, ніж ворожі“ і що такі другі як я „гірш ворогів псують діло рідного слова“. І д. Єфремов жалкує, що російська громада дістає про нашу літературу звістки з „таких каламутних, збаламучених

джерел". Він далі обвинувачує в некомпетентности редакцію „Научного обозрѣнія“ і врешті запитує, „що ми мусимо думати про самого автора, що й на стільки такту не має, аби хоч не давати зброї до рук ворогам українства, коли вже не годен його боронити?“ (Се останнє особливо чудово!)

Я розумію найгострійший метод дискусії, але при тій умові, коли вона робить ся во імя істини, чесно, поважно і зі знанням предмету. Але грання пером для пустословія, а ще гірше — надуживання печатного слова на справу, відрубну від громадського інтересу або не в імя правди, — така ситуація для нас справді шкодлива.

Ів. Стещенко.

ІХ. Право критики і символізм.

Коротенька статейка п-ї К. Гриневичевої (в VI книжці Вістника) п. з. „Нерозумінє яко доказ“ насуває мені знов кілька уваг, які отсе й подаю, гадаючи, що бодай деякі з них заслугували-б і на ширше обговоренє.

П-ї К. Г. пише: „треба читачеві розуміти читанє“. Зовсім справедливо. Се-ж і моя думка. А що-ж, як не розуміє? Чи має зараз думати, що то певно така глибінь, якої звичайним „інтелектом“ і не зміряєш? І чи не сьміє й признати ся до того нерозуміння? І чи не має й права просити у тих, що зрозуміли, щоб йому пояснили те, чого він не розуміє? (Я просив так д-ра В. Коцовського у своїй статі). І чи така просьба — то зараз же й уємна критика твору? — Яким отже правом пише п-ї К. Г.: „Кожний має безперечне право вибирати собі лектуру відповідну до вимог свого інтелекту, але критикувати те, чого не розуміє (підчеркненє п-ї К. Г.), ніхто не має права“? Або: „Темному і найточніший коментарій до барв не поможе“ (Я, Богу дякувати, ще маю добрі очи, може-б прецінь де-що второпав при ласкавім показі; прецінь же навіть сліпорожденні, кажуть, пізнають барви дотиком). Або: „в тій статі (т. зн. в моїй попередній про єство і ціну штуки) властиво річевий тільки один вислов“? Зазначую, що се остатнє реченє є для мене дуже дивною і зовсім незрозумілою інсинуацією, бо особисто я ніколи з п-єю К. Г. не мав жадних ані спільних ані противних інтересів. А що я позволив собі висловити свою думку про дві поезійки п-ї К. Г., то вже ш. авторка дарує

— до того яко член публки, якій вона зеолила предложити твори свого духа, очевидно яко публичну духову страву, я мав поже і нічим необмежене право. Я цікавий, чим п-ї К. Г. зможе оправдати відмову мені сього права.

П-ї К. Г. кінчить свої замітки так: „Вільно розуміючим (підчеркне п-ї К. Г.) читачам ставити нам вимоги що до форми язика, ширости наших ер...кінь і думок, але не сільше“. Отже ані мені, ані певно (гадаю) й д. С. Бфремову й на думку ніколи не приходило диктувати п-ї К. Г. або кому будь із згаданих авторів правила, як вони мають писати свої твори. Тай що би то був за артист „з ласки Бога“, що оглядав би ся на які би там не було „вимоги“ з боку першого ліпшого читача? До нині бодай усе так було, що артисти все йшли вперед під напором власної іскорки божої, а читачі і критики вже за ними скорше чи поволійше штигулькали як до особи та інтелекту. І так було добре мабуть. І мені дивно, що п-ї К. Г. жадає відворотного процесу. А може то вже проява зовсім нового часу, якого я ще не зміг зрозуміти?

П-ї К. Г. очевидно зачислює себе до представителів „символізму“, бо пише в дивною трохи — бодай для мене — емфазою: „що ніякий голос піднесений проти символізму не змете його з лица землі супроти сього, що у нього є своя література, свої достоїнники (і — сей знак оклику п-ї К. Г.) і право всесвітнього горожанства“. Але коли в початку статі читаєш, що моє жадане гармонійної реляції символу до чутя чи ідеї, то — по думці п-ї К. Г. — лише „*primum desiderium*“ — так мимоволі й питаєш себе: що-ж то такий у біса й за символізм, що не хоче знати гармонійної реляції символу до ідеї? І сеї точки мій інтелект справді ніяк не може зрозуміти. Тому й прошу: може-б хто компетентнійший від мене у сій справі забрав голос і пояснив трудність.

Берлін 22/6 1903.

Др. Іван Конач.

Перший з'їзд російських фільологів.

I. Статя проф. В. Ягіча.¹⁾

Росія вже кілька разів приймала гостинно різні інтернаціональні конгреси в одній з обох своїх столиць. Також спеціальні російські потреби в обслуговуванні медицини, природничих наук і технічного поступу були приводом до уряджування краєвчх з'їздів. Лише на полі фільологічно-історичних наук була доси одга сього рода корпорація, регулярно що три роки уряджувачий конгрес російських археологів, добре знавий також і за границею твір графа Уварова, по якого смерті графиня вдова продовжує дати в горячим запалом і мужеською енергією провід і керму тих конгресів. Се товариство (Археологічне в Москві), початого присвячене лиш обмеженому кругови науки, втягало поволи в себе, в браку конкуренції, так багато елементів із посторонніх наук (фільологія, історія, етнографія), що вже давно стратило свій одноділчый, науковий характер. Від цьвітня сього року приняла й ся справа в Росії иньший оборот. Від 10—15 (23—28) того місяця відбував ся в Петербурзі під проводом Імператорської Академії Наук перший раз „тимчасовий конгрес російських фільологів“, про якого почин і роботу коротке, можливо автентичне справозданє може не буде без деякого інтересу й для ширших кругів.

¹⁾ Beilage zur Allgemeinen Zeitung. München, 16 Mai 1903, № 110.

Ініціатива до сього першого з'їзду російських фільологів вийшла властиво в деякій иньшій формі з Праги й Київа. Кружок учених із пражського чеського університету повзяв був намір перед кількома роками довести до діла скликане до Праги конгресу славянських фільологів. Так між иньшими предметами нарад лежало вже тоді на першій місці видане нарису славянської фільології, наукове підприємство, яке я вперше і то ще в 1894 р. мав на оці, і в пайблизших роках підчас поїздок по Австрії, Німеччині, Росії, Польщі і полуднево-славянських краях в особистих розговорах з многими ученими уложив у головних контурах. Та що пунктуальне додержане речинців було неможливе до осягнення з боку намічених мною співробітників, то я мусів з обережності покинути виконане сього плану, або бодай відложити його до догіднійших часів. Та ось заступники славістики в Празі захотіли через скликане конгресу славянської фільології до Праги оживити на ново покинену мною думку і, само собою розумієть ся, обговорити також і иньші завдання науки. Вони висловили свої бажання також у Київі на археологічному конгресі 1899 р. і знайшли загальне одобренє. Але відтак наткнули ся дома на ріжнородні труднощі або сумніви, незвісні мені близше, хоча висловлене в Петербурзі тверденє, що центральне віденське правительство не хотіло згодити ся на урядженє такого конгресу, видаєть ся мені не цілком докладним. Коротко кажучи, ідею першого славянського конгресу в Празі закинено. Та проф. славянської фільології в Київі Фльоринский підняв сю думку на ново і заходив ся оживити її через перенесенє першого славянського з'їзду до Росії, у Петербург. Обговоривши з разу справу устно, він обернув ся з письменним поданєм до другого відділу Імператорської Академії Наук у Петербурзі, в яким просив її взяти ініціативу до скликаня конгресу славянської фільології до Петербурга. Імператорська Академія Наук, в якій у другім відділі для російського язика й літератури, тепер під проводом славного Александра Веселовского, історика порівняної літератури, засідають мужі високо авторитетні в царині російсько-славянської фільології (Фортунатов, Кондаков, Корш, Ламанский, Пипін, Шахматов, Соболевский, надто Голубінский і Ключевский у Москві й підписаний референт у Відні) радо згодила ся на пропозицію Фльоринского, надала одначе сій ідеї нову, обережно і щасливо вибрану форму; вона постановила насамперед

зробити пробу в тіснійшій кружку запрошених на се членів, не обмежуючи ся при тім на вузкий обсяг славістики в російській значіно сього слова, але втягаючи також заступників російського язика, літератури й історії. Крім сього предложила вона вже в своїм запрошеню „тимчасовому конгресови російських фільольогів“ цілий ряд питань, яких обговоренє і передискутованє видало ся позаданим.

Я можу тільки похвалити сей *modus procedendi*. Йому треба завдячити в головному успішний хід першого з'їзду російських фільольогів. Через розширенє запросин до участі в нарадах на заступників російського язика, літератури й історії, увільнено перший раз російську славістику з ненатурального і для неї некорисного відокремлення і введено її в натуральний звязок, у якім усі части повинні творити одну цілість. Свіжі наукові сили, вільні від усякої односторонности й упереджень, приступили до нарад з горячим зацікавленєм і охоронили їх від відскоків. Сформулованє питань уможливило вже тепер, не вичікуючи аж будучого загального конгресу, зайняти становище супроти деяких наукових підприємств, уложити детальні пляни і дати змогу Імп. Академії безпроболочно приступити до виконання деяких праць, прим. до виданя енциклопедії славянської фільольогії.

Так доведено до путя перший російський з'їзд фільольогів, що хоч і називав ся тимчасовим та приготовним, а про те в його нарадах брало участь понад сто членів з великим запалом і рідким посвяченєм; і повзято постанови, яких виконанє вимагати-ме очевидно багато часу й багато коштів. Але навіть у такім разі, коли здійснить ся тільки одна постанова, що більше менше була осередком усіх нарад, себ-то виданє „енциклопедії (сей вираз вибрано замість уживаної тепер в німецькій науці назви „Grundriss“) славянської фільольогії“, як результат сього „тимчасового“ конгресу, можна буде зі спокійним сумлінням сказати, що перший російський з'їзд фільольогів зарепрезентував ся світло.

Перше інавгураційне засіданє відбуло ся 10 (23) цвітня о 2 годині у великій конференційній залі Імператорської Академії. Великий князь Константин Константинович повитав особисто збори і заявив, що отвирає фільольогічний з'їзд. Наступило повитанє з боку голови другого відділу (А. Веселовского), який представив зборови президію (Ягіч, Ламанский, Пипін) і почесну пре-

зідію (Бодуен де Куртене, Дрінов, Фльоринский, Кочубінський, Новакович). В короткій промові, в якою голова збору (Ягіч) звернувся в імени цілої президії до збору, висловив подяку Імп. Академії за доконане скликанє конгресу і поклав йому на серце не вичікувати аж заповідженого будучого конгресу славистів, але тепер уже на тім передвступнім згромадженю взяти ся енергічно до діла, в душі питань порушених Імп. Академією. Виготовлену докладну програму праці роздано вже зібраним надруковану. Побіч спільних засідань, яких число разом із інавгураційним і кінцевим засіданєм обмежено на чотири, головну працю перенесено до секцій, і розділено їх на шість днів нарад так, що кождий учасник міг бути на всіх секціях.

Перша секція мала заняти ся питаннями що до урядженя найблизшого конгресу славистів. В докладній промові старав ся проф. Фльоринский виказати вагу сього будучого конгресу славистів. Друга секція мала завданє всесторонно обговорити найважнійшу справу сього першого з'ївду фільольогів, себ-то виданє енциклопедії славянської фільольогії, і уложити детальні пляни. Короткий та ясний виклад про значіне сеї секції мав талановитий та невтомний у праці академік Шахматов. Третя секція мала взяти на увагу велику потребу докладного критичного словника староцерковного-славянського язика і застановити ся над ним. Потребу сеї секції мотивував академік Соболевский. Четверта секція мала порученє заглибити ся в питанє про виданє бібліографії славистики, що остатніми часами зайвим способом розпочато нараз у двох місцях. Про конечність урегулюваня також сеї справи говорив академік Шахматов. Пята секція мала зайняти ся видаванєм старих памяток язика старо-руського й староцерковно-славянського, а шеста секція піднесенєм книгарської комунікації між Росією й заграницею. На важність сих обох питань звернув увагу короткими словами сам голова. Сим вичерпав ся денний порядок першого, спільного засіданя.

На другім спільнім засіданю що відбуло ся 12 (25) цвітня, обговорювано конечність інтензивнійшого заступленя славянських студій на російських університетах. В дебаті забирано голос богато професорів і ухвалено таку резолюцію, що для повного опанованя славистики (з виключенєм російського язика, літератури й історії) були-б пожадані три професори й кілька лекторів.

Тут мусимо додати для ліпшого зрозуміня, що в Росії зачисляють до славистики не лише мови і літератури славянських на-

родів поза Росією, але також і їх історію. Отже тяжко зрозуміти, як один професор має основно опанувати так багату і розгалужену історію всіх полудневих і західніх Славян. Коли для язика й літератури пожадані дві катедри (при чім я не клав би всіх язиків разом в одну групу, а всі літератури в другу : скорше можна би злучити полуднево-славянські мови й літератури в одну, а північно-західно славянські мови й літератури в другу групу), то треба би також бажати й для історії полудневих Славян осібної катедри, аби від сеї відділити другу катедру для польської і чеської історії. Зрештою все се тільки побожні бажання.

На третім спільнім засіданні 14 (27) цвітня прийшла під наради практично важна тема про піднесене і улєкшене торговельної обміни слав. книжок. Наріканя на труднощі в спроваджуваню російських книжок за границею, і ще більші труднощі при спроваджуваню славянських книжок у Росію такі давні, як взагалі славянська фільольогія. Також й при сій нагоді повторювано їх у всіх тонах, при чім по тихо лаяно також тепер уже специфічно російську інституцію — цензуру. Зпоміж ріжних подаваних пропозицій заслугує на увагу проєкт Соболевского, аби якась велика російська фірма (говорено про Суворіна) дебудь у центрі німецького книжного торгу (вказувано на Відень або Липск) захотіла заложити велику, багато заосмотрену російську книгарню, щоб таким способом положити таму занадто високим цінам у теперішній торгівлі російськими книжками за границею. Інша пропозиція була, аби в самій Німеччині (в Липску) якась фірма, діставши більшу субвенцію (що очевидно могла би йти лише з Росії) мала змогу прийняти на себе зобовязанє — продавати кожду російську книгу по дійсній склеповій ціні. Російські університети і наукові товариства могли би лиш тоді мати якусь користь із сих пропозицій, коли-б намірені склади (у Відні або Липску) захотіли разом з'обовязати ся навпаки заосмотрювати російські інститути славянськими книжками. По довгих бесідах згодили ся на те, щоб полишити сю квестію під дальшу нараду визначеній на рік 1905 славянській промисловій виставі.

Четверте спільне засіданє, що заравом було останнім засіданєм сього в'їзду фільольогів, заповнено ціле рефератами про досягнені результати в поодиноких секциях; потім наступила прощальна промова голови, а заступник президента Академії оповістив закритє

тимчасового з'їзду російських фільологів. Се стало ся 15 (28) цвітня о 4 год. пополудни.

Головна вага нарад лежала одначе на висше згаданих секціях. В першій, що займала ся пляном організації найблизшого конгресу славістів, питане відбутя через рік сього конгресу, вицікуваного многими з великими надіями, побудило до жвавійшої дискусії, в якій по тиху висловили ся два засадничо ріжні погляди. Одні хотіли сей чисто науковий конгрес злучити з проєктованою славянською промисловою виставою і промовляли за роком 1905; иньші відраджували від сього і воліли рік пропонований Імп. Академією 1904. Щастем показала ся значна більшість за пропозицією Академії. В другій секції, що займала ся квестією „енциклопедії славянської фільології“, було одушевлене для сього задуманого діла може дещо більше, чим практичні огляди на можливість його виконання. Я не маловажу великих користий, які випливають для сього діла з щасливої обставини, що Імп. Академія бере його на свій наклад; та ціле підприємство видасть ся мені упланованим на занадто широкій підставі. Розширенє супроти мойого первісного пляну вийде може в пятеро або в шестеро більше. Власне просторе обробленє історії всіх Славян, хоч і як би скупо трактовано її, значно розширить обєм цілости. Секція бажаючи як найсумліннійше вивязати ся зі свого завдання, поділила ся аж на чотири підсекції (граматичну, історичну, літературно-історичну і етнографічну), що застановляли ся з окрема над поодинокими відділами плянованого великого твору і подали пляни. Одна з них ще навіть не скінчила своїх нарад (історична підсекція). Певно се не буде легке завданє Імп. Академії погодити з собою сі еляборати чотирьох підсекцій, винайти співробітників, назначити одного або більше головних редакторів, вийти на чисту воду з обємом цілости.

Мушу згадати тут про один куріоз. Підчас коли Імп. Академія що до наміреного конгресу славістів держить ся цілковито ліберальних принципів що до язикового питаня і допускає всі славянські мови (отже також і малоруську), як також новочасні європейські головні язики (німецький, англійський, французький, італійський), мусіла вона при енциклопедії, що буде вимагати величезних коштів, обстати при однім язичі. Що сим у публікації видаваній відділом для російського язика й літератури може бути лиш російський, се таке зрозуміле, що годі слів тратити на до-

кази. В додатку я заявив виразно, що Вайдманова накладова книгарня, яка видає мою часопись (Archiv für slavische Philologie), вже давно виявила готовість зладити німецьке виданє сеї праці. Імп. Академія додала ще, що не має нічого проти перекладу сеї публікації на яку будь славянську або чужу мову, чи то в часті, чи в цілости. Вона йде ще навіть далі й обов'язуєть ся сі статі, які їй будуть надіслані в иньшій не російській мові для опублікування в її книзі, надрукувати мовою оригіналу яко надбитки на дохід авторів, при чім сі мусіли би зрєкти ся всякого дальшого гонорара. Не вважаючи на такі далекосяглі уступки Академії поставлено два внески, які зрештою оба перепали; один хотів, щоб енциклопедія була видана по латині, а другий по німецьки. Останній був делікатно звернений против мене. Думає дехто, що коли по доконаню російського виданя я візьму в свої руки німецьке, то се буде немов друге і поліпшене виданє. Против сього мушу завважити, що поліпшене виданє ніколи не біда, а по друге, що я ледви чи доживу до укінченя російського виданя, аби брати ся відтак до німецького опрацьованя.

В третій секції було предметом нарад так важне виготовленє нового виданя староцерковно-славянського словаря. Проф. Соболевский хотів обмежити ся на принятє язикового скарбу лиш до кінця 10 столітя. Підписаний і проф. Дрінов промовляли за розширенєм аж до 11, евентуально 12 ст. Більшість склонила ся до сього дальшого обмежованя. Та що Академія зразу мусить докінчити друк староруського словаря Срезневского, заким зможе подумати про виданє нового староцерковно-славянського лексикону, то показало ся зайвим входити вже тепер близше в ріжні дрібниці, які треба буде мати на оці при опрацьовуваню критичного словаря староцерковно-славянської мови.

Четверта секція була призначена для актуальної тепер kwestії „славянської бібліографії“. Імп. Академія знайшла ся в останніх часах в немилім положеню, що мусіла запомагати дві в ґрунті річи однакові, хоч на ріжних основах опрацьовані бібліографічні праці: одно праське, а друге петербурське виданє бібліографії славістики в найширшім зміслі сього слова. Хоча відзивали ся голоси, що змістови праського виданя, яке по двох роках виказало немалий дефіцит, признавали першенство більшої досконалости, то про те з легко зрозумілих причин постановлено на разі уділяти підмогу російській публікації аж до найблизшого конгрєсу сла-

вістів, для продовження бібліографії аж до кінця 1903 р. Є надія, що може в найближшій році доконає ся відповідний поділ праці між Петербургом і Прагою.

В пятій секції прийшла під наради важна справа видання старих памяток язика, передовсім старо-руського, далі також староцерковно-славянського, яку мотивував основним рефератом лектор російської мови в Варшаві А. Михайлов. На превеликий жаль сконстатовано, що навіть церковно-славянська Біблія, особливо старий заповіт, доси ще не був виданий критично з найстарших дохованих текстів. Загально вказувано при сїм на Св'ятїйший Синод як того фактора, від якого належить очікувати моральної й матеріальної підмоги для сповнення сього завдання, хоча строго науковий бік справи належить перед форум Імп. Академії. Натомість повитано з щирою радістю заяву, яку зробили від Академії Шахматов і Соболевський, що другий відділ також на далі обік критично-бібліографічних вступних праць до видання найдавніших російських письменників, які вже розпочато, не перестане так як і доси звертати увагу на найстарші тексти староцерковно-славянської літератури, хоч би заховані навіть і в пізнійших відписах, і дбати про їх виданє

Тему шестої секції обговорено вже висше як предмет спільного засіданя.

Коли б я мав сказати щось про вражінє цілости, то міг би лише повторити свої слова, сказані в прощальній промові: „Сьмію висловити переконанє, що ми (с. є конгрес) можливо найсумліннійше сповнили вложене на нас завданє в повнім його обемі. Ми хотіли сим дати доказ другому відділові Імп. Академії Наук, як високо цїнімо її благородну, мудру ініціативу, як дуже ми їй вдячні за сей перший, піднятий нею крок. Вертаємо домів до свого тихого занятя з дорогою для всіх нас сьвідомістю, що наша наука жива, що в ній чуєть ся спільність наукових інтересів і що ми знайшли в відділі для російського язика й літератури Імп. Академії Наук їх могутнього покровителя. Хочемо сподівати ся, що й вона для себе з предложених їй результатів наших нарад буде черпати моральну заохоту до дальшого веденя своїх благородних замислів.“

Проф. Ягіч кінчить свою статю декількома заявами особистого характеру, які ми тут пропускаємо, подаючи на основі публікова-

ного в Петербурзі бюлетеня нарад з'їзду ще деякі деталі для доповнення його реляції.

II. Доповнене.

Доповняючи статтю проф. Ягіча подаємо тут іще деякі подробиці про наради в секціях, що для неодного з наших читачів будуть неменьше цікаві від постанов і ухвал поданих уже вище.

В першій секції ухвалено отсі справи: скликати з'їзд славистів на кінець серпня або початок вересня 1904 р.; запросити на з'їзд не лише наукові корпорації, але й як найширший круг учених дослідників, звісних із друкованих праць у царині славянознавства; дозволити реферати на славянських і конгресових мовах; організувати роботу відповідно до основних питань з'їзду в визначених референтами, але полишити при тім членам з'їзду свободу в виборі тем та просити референтів, щоби завчасу зголошували теми і прислали тексти рефератів для надрукування; поділити праці з'їзду на сім відділів: язик, етнографія, література, історія, археологія, право, загальні питання; організувати для успішнішого переведення проекту окремі приготівні комітети в Росії і за границею; звернути ся з просьбою до правительства, щоби признало членам з'їзду можливі полекші на залізницях та — коли се покажеть ся можливим — безплатне поміщенє на час їх побуту в Петербурзі.

Як уже згадав проф. Ягіч, бажали деякі члени приготівного комітету, щоби з'їзд відбув ся не 1904, але 1905 р. разом зі все-славянською виставою. Проти сього запротестував сильно представитель варшавських Поляків В. Спасович, і заявив ся за тим, щоби з'їзд назначено на иньшу пору і взагалі не лучено його з виставою, в якій бере визначну участь „Славянское Благотворительное Общество“, яке не тішить ся ширшою симпатією. Проти слів Спасовича запротестували знов члени „С. Б. Об—а“, що були й членами приготівного комітету, і виразили свій жаль, що „обидный отзывъ объ Обществѣ былъ произнесенъ въ одномъ изъ засѣданій собранія ученаго, совершенно устраниющаго всякія подобныя симпатіи и антипатіи и имѣющаго въ виду лишь интересы чистой науки“... Чого то не вимагають нині від тої бідної науки!

В другій секції говорив проф. Шахматов про славянську енциклопедію, яку задумує видати Академія Наук на пропозицію

проф. Ягіча і яка має містити ряд статей з окремих галузей славянознавства: літератури, історії, язика, етнографії й археології Славян. Крім того енциклопедія повинна містити також статі із тих царин, що дотикають якнебудь славянознавства, пр. загальний нарис фізіології звуків, важний для осягнення більшої докладности і означеня в дослідах над фонетикою славянських мов; досліди в лексикології сусідних народів із Славянами, що могли-б вияснити славянські елементи, які перейшли в сусідні мови дорогою запозиченя; нарис про ті твори византийської і середньовічної західно-європейської літератури, що в більшім або меньшім степені мали вплив на славянські літератури або в часом стали їх власністю; нариси румунської літератури, що стояла до початка XVIII ст. майже виключно під славянським впливом і т. н. Крім фізіології в тіснішій розуміню повинні ввійти також до енциклопедії нариси з иньших конечних галузей славянознавства, як: політична історія славянських народів; взаємні політичні і культурні відносини Славян до себе; історія матеріальної культури Славян; славянські юридичні старинности; історія славянських церков.

Другій секції поручено також виробити програму, по якій повинна бути уложена і видана енциклопедія, при тім одначе вияснено, що ся справа незалежна від будучого з'їзду і зовсім самостійна так, що коли-б теперішній з'їзд прийняв програму, то можна би зараз приступити до роботи і до ширшого з'їзду видати бодай один випуск енциклопедії. Сю програму обговорено в чотирьох підсекціях і остаточно збори прийняли її. Вона така: I. Історія і задачі славянознавства. II. Огляд сучасного славянства — географічний, антропологічний і статистичний. III. Історія Славян: 1) вступ або помічні історичні дисципліни, як: історична географія і по части археологія, архівознавство, палеографія, дипломатика, сфрагістика, генеалогія, геральдика, хронологія, метрологія і нумізmatика Славян; 2) старинна історія Славян, а то: походжене, поселене, вандрівки і давній побут Славян; 3) історія окремих славянських народів — в коротких нарисах політичної історії, історії духового і матеріального побуту, права, церковного урядженя і політики славянських народів, із додатком огляду загальної і окремої славянської історіографії; 4) порівняно-історичні нариси славянської культури. IV. Мова: 1) вступ у науку славянських мов, в якій повинні бути вказані методи наукових дослідів над мовою, а надто вияснені: а) становище славянської групи мов

в індоєвропейській родині; б) відносини тих мов між собою; 2) нарис фізіології звуків, як вступ до фонетики славянських мов; 3) нарис граматики загальнославянського праязика (фонетика, морфологія, запозичені слова); 4) словотвірня славянських мов; 5) нарис порівняної синтакси славянських мов; 6) грамика старо-славянської (староболгарської) мови; 7) нарис історичної долі церковно-славянської мови; 8) історія славянських мов: а) російської — в її галузях великоруською, білоруською і малоруською; б) польської; в) кашубської; г) полабської; д) сербо-лужицької — в галузях горішньо- і долішньо-лужицькою; е) чесько-словацької — в галузях чеською і словацькою; ж) словінської; з) сербо-хорватської; і) болгарської; сі мови повинні бути оглянені в їх історії, в грамичнім складі теперішніх літературних мов і в їх сучасній диялектології; 9) славянські елементи в мовах сусідніх зі славянськими; 10) чужоязичні елементи в славянських мовах.

V. Палеографія: 1) кирилівська палеографія; 2) глаголицька палеографія; 3) латинська палеографія в пристосованю до славянського письменства.

VI. Література книжна і устна: 1) діяльність Кирила і Методія і старо-болгарська література; 2) огляд творів византийської літератури, що відбили ся на руськім і полуднево-славянськім письменстві; 3) огляд творів середновічних європейських літератур, що відбили ся на славянських літературах; 4) історія окремих славянських літератур (давніх і нових періодів): а) російської в її галузях; б) польської; в) сербо-лужицької, г) чеської; д) словінської; е) сербо-хорватської; ж) болгарської; при історії окремих славянських літератур повинні бути взяті на увагу: а) народня словесність Славян; б) вплив нових західно-європейських літератур на славянські; в) вплив славянських літератур на літератури сусідних народів; 5) взаїмні впливи славянських літератур; 6) славянська література в Молдавії і Румунії.

VII. Метрика: 1) народніх пісень і 2) штучної поезії Славян.

VIII. Штука у Славян: 1) малярство; 2) архітектура; 3) музика.

IX. Етнографія: 1) датовані памятники славянської археології (могили й городища), як вихідні дані для історії культури Славян; 2) нариси етнографії окремих славянських народів: а) руського; б) Поляків і Кашубів; в) Сербо-Лужичан; г) Чехів і Словаків; д) Словінців; е) Сербів і Хорватів; ж) Болгарів; для тих нарисів уложена секцією подрібна схема основних питань славянської етнографії; 3) порівняно-історичний нарис етнографії славянських пле-

мен. X. Юридичні і соціальні відносини Славян. XI. Історія освіти у Славян.

У третій секції реферував проф. А. Соболевский про потребу нового видання словаря церковно-славянського язика. Він указав на те, що ся потреба незвичайно пекуча раз, що словарі Востокова і Міклошича перестарілі, друге, що вони мають багато недостач. Новий словар, проєктований відділом російської мови і словесности Академії Наук, повинен бути результатом колективної роботи і узгляднювати лише дані старших текстів — до першої половини X ст. включно; притім належить користувати ся давніми списками тих текстів — XI — XII ст. і лише в браку таких старих списків користувати ся й пізнішими. По короткій дискусії постановлено: покористувати ся церковно-славянськими памятками не лише IX і X ст., але й XI і XII ст.; переглянути руські списки житій святих і виділити з них для спеціального розгляду ті, що належать до так званої метафрастівської редакції; переглянути старші й пізніші полуднево-славянські списки євангелія і апостола і визначити з них ті, що містять давній переклад; видати по можности перед з'їздом 1904 р. список церковно-славянських памяток, оригінальних і перекладних, із зазначенем їх найліпших списків і з поясненнями.

В четвертій секції розбираю справу славянської бібліографії, видаваної нині у двох ріжних пунктах — Празі й Петербурзі — і постановлено: питане про те, чи належить продовжати сю працю в двох місцях — відложити і піддати під ухвалу будучого з'їзду; що до пляну при видаваню бібліографії — придержувати ся принципу національности, прийнятого Академією Наук, бо він далеко практичнійший, як принцип наукової дісципліни, прийнятий чеськими ученими, бо така бібліографія повинна передовсім мати не чисто наукові, але практичні, інформаційні цілі; влучити в бібліографію також російський відділ не вважаючи на те, що він занадто обширний, а коли-б се показало ся неможливим задля браку матеріяльних засобів, то обмежити ся тим обємом, що був перше; видати бібліографічний показчик за 1902—1903 перед будучим з'їздом славістів, а коли-б задля яких будь причин не можна було видати його в повнім обемі (з російським відділом), то постарати ся принайменше про видане иньшославянського відділу; признано пожаданим періодичне видане систематичного показчика праць із славяновизнавства; висловлено бажане, щоби будучому з'їздови пред-

ложено під ухвалу питане про правильну організацію славянської бібліографії і щоби до спільної праці в сій справі втягнуто також славянські наукові інституції.

В пятій секції при питаню про видане церковно-славянських памяток з'їзд постановив висловити Академії Наук признане за діяльність в напрямі оголошування памяток, що відносять ся до церковно-славянської літератури. Крім того з'їзд висловив бажане, щоби Академія заняла ся також критичним, зводним виданем старинних списків Біблії, старшого перекладу хроніки Георгія Амартола, а надто так названих зводних історичних памяток, починаючи виданем із ліпших і старших списків грецького та римського літописця. Вкінці висловлено бажане, аби на будучім з'їзді предложено під ухвалу питане про систематичне видаванне всіми славянськими Академіями старших творів окремих славянських літератур.

В шестій і останній секції при питаню над літературно-книжним обміном Росії з західним Славянством по оживленій дискусії постановлено: звернути ся іменем з'їзду до якої будь великої російської фірми з пропозицією отворити за границею, найліпше в Відні, постійну книжну агенцію для російських книг; уложити реєстр славянських наукових інституцій, що могли-б обмінювати ся виданнями і засягнути їх гадки в справі обміни; вставити ся перед російським правительством за облегченем цензурних правил для обміни і торгівлі науковими виданнями з царини славянознавства.

Як бачимо з отсих ухвал і цілої діяльності з'їзду, він не перейшов безкорисно і приніс навіть може більше, як можна було зразу сподівати ся. Маємо тут головно на думці видане славянської енциклопедії, яку вже постановлено видавати і яка безперечно буде фундаментальним ділом, одиноким у своїм роді і таким, що не лише принесе користь і велику поміч кожному славянському ученому, але що вспіє похнути науку славянознавства на нові дороги. Бажаємо тому від серця, щоби сповнене проєкту сього видання наступило як найшвидше.

B.

Хроніка і бібліографія.

I. З літератури і науки.

Ruthenische Revue. Про важність видання, присвяченого українській нації, на німецькій або якій будь иньшій європейській мові нема що й говорити, і тому ідея того кружка руських послів і віденських Русинів, що розпочав з кінцем мая б. р. видавати у Відні отсей місячник, варта всякої похвали й симпатії. Видані доси три випуски свідчать про щире зусилє редакції поставити виданє на висоті того завдання, яке вона визначила собі — інформувати „Європу“ про стан нашого краю і про наші народні змаганя. Правда, можна би було де в чому сперечати ся з редакцією про те, як розуміти наш стан і наші змаганя і чим властиво треба би поперед усього цікавити Європу з нашого культурного надбаня, але така суперечка мабуть не довела-б ні до чого. Важнійше те, як редакція сповняє своє завданє в своїм власнім розуміню діла. Отже тут мусимо вазначити, що найбільше місця в дотеперішніх ну-

мерах займає політика, спеціально галицька політика, а ще спеціальнійше сучасна русько-польська боротьба в Галичині. Про стан иньших частин України були доси в Ruth. Revue дуже скупі інформації: про російську Україну нічого; статя Подоленка загально-теоретична, а редактора Р. Сембратовича про указ із р. 1876; про Буковину одна статя, про Угорську Русь ані одної. Ще скупійше випала інформація „Європи“ що до нашої властивої культурної праці, отже що до літератури, науки та організаційного руху на наших полі. Тут властиво редакція від себе доси не вєпіла сказати нічого. Пос. Романчук подав у ч. 2—3 інформаційну, хоч досить сухо написану статю про важнійші просвітні товариства галицької Руси, головно про „Просьвіту“ та „Наукове Тов. ім. Шевченка“. З літератури була лише в ч. 1 коротенька статя підписаного про Шевченка та в ч. 3 ще коротша статя О. Кобилянської про Марка Вовчка. Про нові укр. книжки, про сучасні течії в укр. літературі

Ruth. Revue не подає нічого. Так само не пробовано доси подати нічого про партійні та соціяльні змагання в нутрі нашої суспільности, про нашу публіцистику, театр, штуку. Взагалі редакція, здасть ся, якось не зовсім уяснила собі, чим властиво можна зацікавити Європу з нашого поля, а коли й знає се, то мабуть уважає все те менше важним супроти полеміки з Поляками. Нам здасть ся, що се дорога не зовсім вірна і що такі річи, як виказуване брехень польської преси про саму Ruth. Revue, хоч може й виглядають в очах редакції на тріумф, але в очах серйозної європейської преси будуть лише вменьшувати повагу видання. Взагалі мусимо бажати новому виданю ширшого погляду на українські справи, менше заглиблення в русько-польську суперечку в Галичині, яка, хоч без сумніву важна для нас, усе таки з погляду загально-українського має лише місцеве і хвилеве значінє, і перенесеня центра тяжкості з політики на культурне й духове житє нашої нації.

Ів. Франко.

Роковини Шевченка у Чернигові. З мая у Чернигові, після кількох літ, святкував пам'ять Шевченка чернигівський музично-драматичний „кружок“. У вечері оркестра і хор виконали кантату „Бють пороги“ Лисенка, оркестра осібно „Малоросійський козачок“ Даргомижского; потім хор „Ой не гаразд, Запорожці“ і „Ой летіла горлиця“. Особливо великий успіх мала Н. Калиновська, яка чудово відспівала кілька українських пісень музики Лисенка. На сцені красував ся портрет Шевченка, завітчаний і прибраний живими

квітками — з кобзою, плахтами і рушничками з низу портрета. Портрети, прибрані живими квітками, навішані були також над входом і на хорах.

Попередній чернигівський губернатор Андрієвський, запеклий ворог усього українського, не давав дозволу не тільки на святкування пам'яті Шевченка, але взагалі забороняв українське слово, українську пісню. Між иньшим ним була видана цілком беззаконна, навіть із погляду російських порядків, заборона яких будь українських театральних вистав у Чернигові. Новий губернатор, здасть ся, не подібний до попереднього.

В. Д.

Проект нової часописи у Києві. Київська міська рада до сього часу видавала неперіодичні „Извѣстія кievской городской думы“, де друкували ся лише постанови засідань ради та справоздання деяких міських інституцій. Обібрана радою комісія для утворення нового програму „Извѣстій“ прийшла до висновку, що „чим більш світла в міській самоуправі — тим легше і ліпше йтиме праця“. Задля сього, на думку комісії, треба утворити періодичне виданнє, більш відповідне потребам і достоїнству такої численної самоуправної одиниці, якою є Київ. Потім визнано бажаним друкувати в „Извѣстіях“ статі та розвідки про місто Київ як з боку статистичного, санітарного, так історичного і т. и. Виданнє має бути припоручене окремому органу ради. Найбільш відповідним у сій справі комісія вважає статистичне бюро. Розмір „Извѣстій“ 10—15 аркушів in 8°, виходитиме що місяця. *В. Д.*

Запитане про кобзарів та лірників. Міністерство внутрішніх справ, яке, як відомо, обіцяло взяти під свою опіку переслідуваних його агентами кобзарів та лірників, звернулось до київського губернатора з просьбою зібрати відомости про них ось по якій програмі: 1) села, де кобзарі та лірники живуть стало; села, куди заходять на час; 2) головні біографічні риси тих і других, себто: коли кобзар чи лірник осліп, чи бував у місті(?), у кого перейняв кобзарську штуку і на яких умовах і т. и.; 3) відносини селян до кобзарів та лірників, їх матеріальний стан, якість і ступінь впливу на окружене; 4) адреси кобзарів і лірників і їх портрети (!), коли такі є, а також і відомости про те, чи існують ще і де власне кобзарські школи. „Сердечное попеченіє“ з боку поліційного уряду... Щось уже за багато його раптом після острих переслідувань! Нині й кобзарі і поліційні урядники не знатимуть, на яку ступити.

В. Д.

II. Нові книжки.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка, виходять у Львові що два місяці під редакцією Михайла Грушевського. Рік XII. Кн. III. Т. LIII. У Львові, 1903. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 192, 8°. Ціна 3 кор. Зміст: 1) XII археологічний з'їзд у Харкові, 1902 р. Замітки д-ра Олексія Маркевича. Ст. 1—18. — 2) Лаврівські пергаминові листки з XII—XIII в., написав др. Олександр Колесса. Ст. 1—26. — 3) Предтеча унії. Критично-історична студія, написав Олександр

Сушко. Ст. 1—73. — 4) *Miscellanea*: а) Незаплачене київське подимне, под. М. Грушевський; б) До руської бібліографії XVIII в., под. І. Франко; в) Керестурська хроніка, под. В. Гнатюк. Ст. 1—9. 5) Наукова хроніка: Огляд часописий за рік 1902 — часописи українсько-руські. Ст. 1—17. — 6) Бібліографія (рецензії й справозданя). Ст. 1—49.

Хроніка українсько-руського Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. Вип. II. Р. 1903. Ч. 14. У Львові, 1903. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 32, 8°. Ціна 30 сот.

Стефан Ковалів. Риболови і иньші оповідання. (Белетристична Бібліотека. Ч. 51.) Львів, 1903. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. Ст. 192, 8°. Ціна 2 кор. Зміст: 1) Риболови. Ст. 3—20. — 2) Совість. Ст. 21—33. — 3) Копокради. Ст. 34—53. — 4) З практичної школи. Ст. 54—58. — 5) Чічі. Ст. 59—78. 6) Заміть. Ст. 79—82. — 7) Шляхотська шапка. Ст. 83—95. — 8) Здрячі. Ст. 96—113. 9) Котюві по заслугі. Ст. 114—131. — 10) Пригістник в Борислава. Ст. 132—186.

Марко Вовчок. Народні оповідання. Том. I. Видане четверте. (Белетристична Бібліотека. Ч. 52.) Львів, 1903. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. Ст. 268, 8°. Ціна в оправі 2 кор. (брошур. 1'60). Зміст: 1) Сестра. Ст. 1—25. — 2) Козачка. Ст. 26—48. — 3) Чумак. Ст. 49—53. — 4) Одарка. Ст. 54—63. — 5) Соц. Ст. 64—74. — 6) Гор-

пина (Панська воля). Ст. 75—80. — 7) Викуп. Ст. 81—93. — 8) Свекруха. Ст. 94—99. — 9) Отець Андрій (Знай, ляше). Ст. 100—105. — 10) Максим Грімач. Ст. 106—113. — 11) Данило Гурч. Ст. 114—123. — 12) Два сини. Ст. 124—132. — 13) Не до пари. Ст. 133—140. — 14) Чари. Ст. 141—151. — 15) Три долі. Ст. 152—262.

Панась Мырний. Кныжка перша творивъ. Оповідання, приповисти та инша дрибныця. У Києви, 1903. Зъ друкарни Петра Барського. Ст. 446, 8^о. Ціна 1.25 карб. Зміст: 1) В дорогу! (замість передмови). Ст. 3—8. — 2) Лихий попутав. Ст. 9—57. — 3) Пяниця. Ст. 59—121. — 4) Лови. Ст. 123—136. — 5) Як ведеть ся — так і живеть ся: I. День на пастівнику. Ст. 139—176. II. Батьки. Ст. 176—249. — 6) Казка про Цравду та Кривду. Ст. 251—286. — 7) Морозенко. Ст. 287—328. — 8) Лихо. Ст. 329—408. — Серед степів. Ст. 409—445.

Др. Іван Копач. Соціалізм, етика і політика. Під розвагу „старшим і молодшим“. У Львові, 1903. Накладом автора. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 54, 8^о. Ціна 50 сот.

М. Левицький. За Коливищани. Оповідання. (За Падалкою). Ч. 27. У Києви, 1903. Зъ друкарни Петра Барського. Ст. 60, 8^о. Ціна 5 коп.

Буря на мори. Оповідання. Ч. 28. У Києви, 1903. Зъ друкарни Петра Барського. Ст. 72, 8^о. Ціна 7 коп.

П. Мырний. Лыхый попутавъ. Оповідання. Ч. 29. У Києви,

1903. Зъ друкарни Петра Барського. Ст. 50, 8^о. Ціна 5 коп.

Олекса Бобикевич. „Настоящі“, комедія в одній дії. (Весь дохід з розпродажи призначений на будову руского театру у Львові). У Львові, 1903. Накладом Л. Лопатинського і Спілки. З друкарні В. А. Шейковського. Ст. 54, 8^о. Ціна 50 сот.

„Салдатики!!“ Малюнок із селянських розрухів. Написав В. Деде. (Наука і розвага. Ч. 5.) Чернівці, 1903. З друкарні „Австрія“. Ст. 16, 16^о. Ціна 10 сот. (Се оповіданє вийшло також окремою книжечкою як ч. 3. Бібліотеки „Селянина“, про що була в нас згадка в попередній книжці).

Новобранчик. Поема Юрія Федьковича. (Наука і розвага. Ч. 6.) Чернівці, 1903. З друкарні Ізідора Віглера. Ст. 16, 16^о. Ціна 10 сот.

Евангелсьна віра в старій Англії. Написав Михайло Драгоманов. (Наука і розвага. Ч. 7.) Чернівці, 1903. З друкарні Ізідора Віглера. Ст. 16, 16^о. Ціна 10 сот.

Дядько Дмитро. Оповіданє про те, куда ідуть мужицькі гроші. (Наука і розвага. Ч. 8—9.) Чернівці, 1903. З друкарні Ізідора Віглера. Ст. 30, 16^о. Ціна 20 сот.

Аграрна програма французької робітничої Партії. Череклав М. Ляшенко. З переднім словом С. В. (Бібліотека „Гасла“. Ч. 1.) Чернівці, 1903. З друкарні „Австрія“. Ст. 48, 16^о. Ціна 24 сот.

Поль Ляфарґ. Селянська посілість і економічна еволюція. (Бібліотека „Гасла“. Ч. 2.) Відбитка із „Гасла“, ч. 2. р. II, 1903

р. Чернівці, 1903. З друкарні „Австрія“. Ст. 16, 16°. Ціна 12 с.

Дума про похід ситого князя Оболенського на голодних селян. (Бібліотека „Селянина“. Ч. 2.) Відбитка із „Селянина“. Чернівці, 1903. З друкарні „Австрія“. Ст. 4, мал. 8°. Ціна 2 сот.

В. Лібкнехт. Павуки та мухи. Промова. (Бібліотека „Селянина“. Ч. 4.) Чернівці, 1903. З друкарні „Австрія“. Ст. 8, мал. 8°. Ціна 4 сот.

„Нова Січ“. Хор мужеский, сольо барітонове і дуєт в супроводі фортепяна. Слова Ю. Федьковича, музика О. Нижанковського. (Видавництво музичне „Станіславівського Бояна“. Ч. 11). Перемішль, 1903. З печатні І. Лавора. Ст. 6 4°. Ціна 1 кор.

Наші звуки, збірник творів хоральних, владив Ярослав Вінцьковський. Лицьк, 1903. Печатня нот Ф. М. Гайндля. Ст. 9, вел. 8°. Ціна 40 сот.

Ruthenisches Sprachbuch. III. Teil. (Satzlehre). Von E. Popowicz u. S. Szproynarowski. Wien, 1903. Druck von Karl Gorischek. Ст. 110, 8°. Ціна в оправі 1 кор.

Кардинал Візман. Фабіоля. Повість з часів переслідування християн в році 302. В скороченню. (Видавництво побожних книжок чина св. Василя В. Кн. XVIII.) Жовква, 1903. Печатня ОО. Василян. Ст. 318, 16°. Ціна 1 кор.

Акакій Акакієвичъ Мочимордовъ, твердий политикъ изъ Шоломы. Накладом Редакції „Хлопської Правди“. Коломия, 1903. З друкарні М. Білоуса. Ст. 8, 16°. Ціна 2 сот.

Prowidnyk жытя Вл. рм. Jeho c. i k. Welyczestwa i Prestolo-

naślidnyka Archykniazia Rudolfa. Ułożyw Mychail Gudz. Peredruk zastereżeno. Lwiw, 1903. Z drukarni Ch. Rohatyna. Ст. 28, 16°.

Нова газетка. Жовківські Василяне почали тепер видавати нову газетку для дітей п. н. „Малый Місіонарчик“. Виходить вона як додаток до популярної їх газети „Місіонар“, а передплата на неї виносить до кінця року 25 сот. **В.**

Переклади з українського. Словацька газета „L'udové Noviny“ подає далі переклади з В. Стефаніка. В ч. 56 надрукований нарис „Deti“; в ч. 59 нарис „Smrt“ (з „Дороги“). Оба переклади владив Ф. V.

У 59 ч. тої самої газети надрукований також переклад оповідання Б. Ленкого п. н. „Starček“. Перекладчик не підписаний.

III. Некрольоги.

В половині червня помер у Станіславові в 63 р. життя професор тамошної реальної школи Остап Левицький. Помер наслідком гангрени, що кинула ся на тіло від надмірного поколення при вживаню морфіни, до якої звертав ся він дуже часто останніми часами. Покійник належав до найстарших наших діячів 60-их років і не покидав своєї діяльності — хоч вона була вже в скромних розмірах — до самої смерті. Найбільший талант виявляв він у журналістиці і ще як університетський студент був співробітником „Dziennika Polskiego“, редагованого тоді Лямом і Добжаньским. На жаль не міг він у ній розвинути ся всесторонно раз, що був вязаний своїм становищем,

друге, що живучи переважно на провінції не мав контакту з усім тим, чого вимагає становище журналіста. Не покидав однак ніколи пера і останніх кілька літ був співробітником львівського тижневика „Monitor“, де під псевдонімом Dr. Turcisco та Antianarchista містив сатиричні вірші і замітки, що нероз були конфісковані прокуратурою. Брав також участь у гумористичних газетах „Зеркало“ та „Комар“ і містив там нероз дуже добрі річи, які були повторювані публікою довго, розуміється, без його імені. Взагалі був він знаний як дуже дотепний чоловік і на сю тему ходило багато анекдотів про нього, особливо в Станіславові, а деякі трагедії його та гумористичні переклади голов-но з латинської мови тішать ся ще й досі славою. Як поет писав він по українськи, польськи й німецьки. Найбільшу славу з'єднала йому сатирично-гумористична поема „Uciekinierzy“, написана в 60-их роках. Він висміває в ній дуже зручно польських повстанців, які в 63-ім році вибирали ся з великим криком на війну, але за-нявши порох із ще більшим криком утікали звідти. Наклад сеї поеми мали викупити Поляки і знищити, через що вона стала давно вже бібліографічною рідкістю. З інших його поетичних праць належить згадати численні імпрровізації, які він виголошував при різних нагодах і урочистих виступах. Деякі будили однак в нашій суспільности несмак, як пр. вірш „Od brata Rusina“, виголошений ним при посвяченню прапора станіславівського „Sokoła“. Було таких іще більше. Коли за-

сновано у нас театр, тоді Левицький зладив для його репертуару кілька перекладів, між иншим із деяких комедій Фредра. На скільки нам відомо, друком не появили ся ніякий з тих перекладів. Зачуваємо, що в його паперах полишив ся цілий ряд праць із поля педагогіки, філософії, історії та багато перекладів. Було-б пожадано, щоб та спадщина не згинула не переглянена компетентним чоловіком. З покійником зійшов у могилу тип, звичайний у 60—70-их роках, який однак тепер вироджується цілковито. В.

Дня 2 червня помер у Львові на 80-ім році життя давній катехит укр.-руської гімназії, Іван Гушалевиц. Покійник був сином селянина і родив ся 1823 р. До гімназії ходив у Бучачи й у Львові, на богослове тутже. В 1848 р. належав до тої інтелігенції, що почала закидати польську мову в розговорі, а звернула ся до руської. В тім самім році написав він також знану пісню „Мир вам, братя“, що довгий час була національним гимном певної частини руських Галичан. Розпочавши нею свою літературну і публіцистичну діяльність, продовжав її мало не 50 літ у різних москвофільських газетах та „изданиях“, що й з'єднали йому між ними славу великого поета й публіциста. На ділі справа була зовсім инакша і Гушалевиц відгравав ролю великого поета, публіциста, а опісля, коли його вибрано послом до сойму і до державної ради, ще й політика лише завдяки тому, що в Галичині не було талановитших і впливовіших людей, а не тому, що він був великий. Те саме добачуємо

зрештою подекуди в нас і доси. А що він справді такий був, се вказують факти: його поезій ніхто нині не читає й не знає навіть у Галичині, не говорячи про ширші круги; на вірцях його публіцистики не виробився ні один публіцист, — а його і його товаришів політика (Гальки, Петрушевича, Павликова, Наумовича і таких інших матадорів) довела до того, що ми нині зі своїм розвитком стоїмо бодай 50 літ узаді, як повинні і не зараз іще й заглядимо ті рани, які нанесли нашому національному організмові політики в під його стяга. Одно треба признати небіщикови, що був роботящий. Він був редактором кількох газеток, які одначе коротко животіли. В 1849 р. видавав він „Новини“ з напрямом політично-літературним, а по їх упадку „Пчелу“ з напрямом літературно-науковим. Один рік (1852) редагував також „Зорю Галицкую“, а в 1863—4 видавав газетку „Домъ и школа“; все те одначе було незвичайно пусте і нині до тих „журналів“ заглядають хіба спеціалісти. Співробітником був усіх москвофільських газет почавши від „Зорі Галицкої“, а скінчивши „Галичаниномъ“; містив у них побіч публіцистичних статей також вірші, з яких багато опісля попередруковував окремо. Найважніші збірки його віршів, се „Поэзиі“, видані свого часу Дідицьким та „Галицкіи отголоски“. Належить при тім завважати, що Гушалеви́ч почав писати досить чистою народньою мовою, але чим далі, тим більше її засмічував, поки вкінці не довів до чудового „язичія“.

Доказом того його пісні: Мир вам, братя; Щасть нам, Боже; Де ест руска отчина; Красна зоре; Бурлак — і иньші, що стали популярними в Галичині не задля ідейного і гарного змісту, задля літературної стійности, лише задля досить чистої народньої мови та задля музики. Нині належать вони вже до тих пісень, які співають ся для „увеселенія“, щоби показати, як „співали наші батьки“. І се вповні належить ся їм, бо вони страшно безідейні і взагалі безталанні. Гушалеви́ч фігурує ще також як драматург (Підгіряни, Сельські пленіпотенти, Знесене панщини, Обман очий), але його драми такі, як і поезії, а що тримали ся деякий час на сцені, то знов завдяки гарній музиці Вербицького та Воробкевича. В 1861 р. видав Гушалеви́ч „Пастырское богословіє“ (два томи), в 1869 р. „Катыхисмъ христ. китолической вѣры“, а ще перед тим, 1850 р. „Слово о полку Игоря Святославича“. Отсе й короткий образ діяльности Гушалеви́ча, що тягла ся цілої півсотки літ; у другій півсотці ніхто її одначе не буде знати. **В.**

Дня 26 мая помер у Дубківцях довголітній тамошній парох Гнат Галька. Уродив ся він 1824 р., як син селянина, ходив до шкіл у Бучачи і Львові. Ви́святи́ний 1850 р. був зразу со-трудником у Тернополі, звідки перейшов по трьох літах на парохію до Дубковець, де й позіставав до смерти. Галька був досить діяльним на літературнім полі і полишив по собі цілий ряд ріжних брошур, які й назвемо тут. З обсягу господарства: Начала

розумного земледілля; Сельская господиня; Гной душа в господарствѣ; Домашній скотъ; в церковної літератури: Духъ Вечерни, Утрени и Литургии гр. кат. церкви; Великій постъ и Свѣтлый день Воскресенія по уставу гр. к. церкви і ин.; далі: О правахъ и повинностяхъ въ державѣ; О правахъ и повинностяхъ въ громадѣ; О радѣ повѣтовой и повѣтовомъ выдѣлѣ, о соймѣ и державной думѣ; О нашихъ школьныхъ дѣлахъ. В 1869 р. вибрано його послом до сойму, а в 1873 до ради державної; там він одначе не виголосив ні одної бесіди, а ціла його посольська діяльність зазначила ся брошурою: Русскіи послы въ краевомъ соймѣ и державной думѣ и тѣхъ же клеветники. Крім того видав він іще „Народныи обычаи и обряды изъ окрестностей надъ Збручемъ“, а в календарі Качковского за 1889 р. надрукував „Народныи притчи“. Уся та літературна діяльність Гальки не має одначе вартости; все, що писав він, се була страшна язикова мішанина, що й до тепер існує в москвофільських виданнях. А що до її ідейности — то вже наголовки говорять самі за себе. Не диво, що його імя як письменника мало звісне ширшій публіці, а тепер буде й зовсім забуте. З Галькою сходить у могилу давній тип галицького „Рутенця“, що чим раз більше вмирає і в недовзі зовсім не буде звісний.

В.

Дня 14-го червня умер у Варшаві др. Ян Карлович, член краківської Академії Наук і предсідатель варшавської „Kasy pomocy dla literatów i dziennika-

gzu“. Покійник уродив ся 1836 р., учив ся в Вільні, Москві, а опісля за границею в Парижі, Гайдельбергу, Брукселі, Дрезні та Празі. Зразу займав ся він історією і докторська дисертація його була історична. Опісля перекинувся на поле фільології та фольклористики і тут видержав уже до кінця життя. До найважніших його праць належить аж три словарі, які він розпочав або сам, або на спілку з иньшими особами, але яких не довів до кінця. Великий „Słownik języka polskiego“, нагороджений краківською академією, дійшов до половини, а „Słownik gwar polskich“ і „Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia, używanych w języku polskim“ доведени оба до букви К. В рукописи одначе доведени вони мабуть до кінця. З иньших його праць можна зазначити важніші: „Systematyka pieśni ludu polskiego“, „Chata polska, studium lingwistyczno-archeologiczne“, „Poradnik dla zbierających rzeczy ludowe“, „O Żydzie wiecznym tułaczem“, „O Madeju“, „Podania i bajki ludowe, zebrane na Litwie“, „Piękna Meluzyna i królewna Wanda“ і ин. Знаний він також як перекладач, особливо з англійської мови, в якій переклав Меколея, Дрепера і ин. Найбільші заслуги з'єднав собі Карлович як фольклорист, що вніс багато нового в сю галузь польської науки, незвичайно занедбану та ведену примітивно; в порівнанню одначе з західно-європейськими фольклористами він займає дуже незначне і підрядне становище. В усякім разі заслугоє він на признане як

чоловік, що працював для свого народу, як міг і знав і на скільки сили йому дозволяли. *В.*

30 цвітня помер у Москві професор Олександр Іванович Кирпичников. Небіжчик родився у Мценську (здається, Орловської губ.) в р. 1845, хоч своїм рідним містом вважав Москву, де виріс і був вихований. Освіту одержав у 1-ій гімназії, а потім на університеті на історично-філософському відділі. В 1871 р. слухав викладів за кордоном у Берліні та Відні, а через 2 роки боронив у Москві дисертації на магістра під заголовком „Поєми льомбардного циклу“, і того самого року, яко приват. доцент, розпочав виклади в загальній літературі на харківському університеті. В 1879 р. боронив він у Петербурзі другу дисертацію на степінь доктора під загол. „Св. Георгій і Єгорій Храбрій“. Незабаром його обібрано екстраординарним професором на кафедрі загальної літератури в Харкові, а 1885 р. він перенісся до Одеського університету, звідки знову його перенесено до Московського, де він і помер, довгий час будучи деканом історично-філологічного відділу. Ще в перші роки своєї педагогічної діяльності він разом з Θ. Гіляровим уложив дуже популярну в російських школах „Етимологію рускаго языка“, яка за короткий час мала коло 30 накладів. Небіжчик написав чимало журнальних статей та заміток. *В. Д.*

У цвітню помер у Петербурзі молодий талановитий поет Петро Хведорович Порфіров, один з найліпших перекладчиків Гора-

ція. Небіжчик родився в Петербурзі в 1870 р., де і одержав вищу освіту на правничому факультеті університета. Літературна діяльність його почалася в 1889 р. в журналах „Живописное Обозрѣніе“ та „Русское Богатство“. Цікавіше друкував він свої праці в „Ниві“, „Всемирной Иллюстрації“, „Севері“, „Жизні“, „Северному Вестнику“, „Росії“, „Художнику“, „Новому Времени“ і багатьох інших. Оригінальні поезії П. Х. Порфірова визначались завжди задушевністю та мелодійністю. Він дуже добре володів віршем і напрямком своїх поезій належав до поетів пушкінської школи. З часом можна було сподіватися із нього видатного поета-лірика. Вихований на класичних зразках поезії, він і в своїх перекладах, дуже цінних, викавав тонкий художничий смак. Духова близькість із оригіналом, влучність вірша і знання мови оригінала надають його „Одам Горация“ значну перевагу перед іншими перекладами, не виключаючи й Фета. Оригінальні поезії П. Порфірова ще не були видані окремою книжкою, чим і пояснюється маловідомість публіки про нього. Окрім перекладів з Горация він видав був невеличку ліричну поему „Перша любов“, та уложений ним збірник зразків російської поезії під заголовком „Лирика и антологія русских поэтов“, якого вичерпано вже два видання. Хоча талант небіжчика і не встиг ще виявити ся у повному цвіті, але безперечно сучасна російська поезія втратила в особі Порфірова літературну силу, що подавала великі надії. *В. Д.*

В початку мая в Неаполі помер відомий російський письменник Константин Михайлович Станюкович. Родився в 1844 р. в сім'ї моряка (адмірала), вчився спочатку в пажецькому а потім морському корпусі і почав службу також на морі. Але захоплений рухом 60-тих років, залишив (в р. 1864) службу і пішов в сільські вчителі. Через рік вернув ся одначе в Петербург і почав заробляти почасти приватною службою, почасти літературною працею. Почав він писати дуже рано, коли було йому 17 років. В 60-их роках К. М. брав участь в „Искрі“, „Будильнику“, „Епохі“, газеті „Гласность“, але перші більші його белетристичні твори появили ся в 70-их рр. в журналі „Дѣло“ і визначались тенденційністю, відбиваючи на собі переконання і захоплення того часу. Ставши нарешті властителем „Дѣла“, К. М. містив там сатиричні нариси під загол. „Малюнки суспільного життя“ і „Листи знатних чужинців“. Окрім того брав участь, яко фелетоніст, в газетах „Молва“, „Порядок“, „Новости“. В р. 1885 „Дѣло“ завішено, а К. М. відіслано на 3 роки в Томську губернію. Там він почав писати свої морські оповідання, які згодом і дали йому найбільше популярности. Вернувши ся з Сибіру, К. М. розпочав знов „Листи знатних чужинців“ в журналі „Русская Мысль“. З кінцем 90-х рр. вийшла повна збірка його творів (12 томів). Найбільший художничий талант виявив К. М. у своїх „Морських оповіданнях“: ся сфера була йому добре знана з дитинства і в часи служби в флоті.

В. Д.

IV. 3 громадського життя.

Гімнастичні товариства в Росії. Від одного петербурзького земляка, д. Г. Н—ча, одержуємо письмо, яке подаємо тут тим раднійше, що воно як раз прийшло по закінченю великого з'їзду польських і иньших славянських гімнастичних товариств („Соколів“) у Львові. Д. Н—ач пише: „Дуже гарно було-б, як би Ви підняли мову про наші національні гімнастичні громади чи товариства, бо тепер, як бачимо, у кожного люду є свої гімнастичні товариства, тільки у нас на Україні не чути щось про їх. Фінляндці мають своє гімнастичне товариство в самім Петербурзі, фінські патріоти вчать ся тепер не тільки гімнастики, але й стріляти з магазинних скорострільних рушниць. В Петербурзі окрім фінського товариства гімнастичного є естонське і багато иньших. Чому-ж нам не спробувати заснувати таке-ж українське товариство в Петербурзі, де живе стільки тисяч Українців? Коли подивимось на Чехів, то аж серце болить. Чехи, нарід 4- чи 5-мільоновий, мають отсе свою культурно-національну армію, своїх „Соколів“, а Україна, в якій живе 25 мільонів чи більше Українців, не має, здається, ані одної гімнастичної громади.¹⁾ На мій

¹⁾ Що до Галичини шан. автор помиляється. У Львові існує вже від кількох літ гімнастичне товариство „Сокол“ і розвивається досить гарно: при галицьких гімназіях, в тім числі й українсько-руських, гімнастика належить до напів обовязкових предметів, а остатніми роками, головно заходом д-ра К. Трильовського в Коломиї, почав ся на Покуттю й по селах досить оживлений рух до завязування гімнастичних товариств п. н. Січ. Ред.

погляд спочатку треба заснувати таку громаду коло львівського та черновецького університету, потім уже повідчиняти такі громади у самому Львові та по всіх повітових городах галицьких, буковинських та угорсько-руських. Заснування таких громад в рівень з сим треба домагати ся у Петербурзі, Києві, Харкові, Полтаві, Одесі, Катеринославі, Чернигові, Житомирі та інших великих центрах українських. Перешкоди в сьому з боку уряду, надійсь, не буде, а хоч і буде, то не така, щоб не можна було перемогти її.

Страх перед селянськими розрухами. Нам доносять із Києва, що в д. 1 ст. ст. липця уряд заводить по всій Київщині по селах цілу поліційно-воєнну армію, а власне настановлено тут 202 кінних урядників і 1251 піших. Майже рівночасно з сею звісткою до нас доходять телеґрами про вибух грізних селянських розрухів на півдні Росії — де? не знати ще напевно, але здаєть ся, не в Київщині.

Відкрите памятника Котляревського. Д. 30 серпня ст. ст. буде нарешті в Полтаві відкритий памятник Котляревського. Наш кореспондент висловляє наївну надію, що чейже й галицькі Поляки захочуть забути на хвилю партійні свари з Русинами і вишлють свою депутацію до Полта-

ви на се сьвято. А ми раді се бачити.

III-й загальний з'їзд Латишських співацьких товариств. Міністер внутр. справ дозволив у 1904 р. літом скликати в Ризі III-й загальний з'їзд співацьких латишських товариств. Досі записалось у комітеті, що займаєть ся складанем програми і закликанем до участі, коло 300 співацьких товариств із більше ніж 7000 співаками. Чекають на концерти з'їзду чимало гостей, Латишів-емігрантів з Америки. Програма майже уложена. Складаєть ся вона з народніх пісень і духовних співів. Тим що литишська духовна музика не богата, прийшлось чимало позичитись у Німців. Ю. О.

Від Редакції.

Впорядчики задуманого літературно-наукового збірника „Нова Рада“ в Києві обертають ся отсим до всіх галицько-руських письменників із проханням, надсилати для сеї збірки свої беллетристичні й наукові праці, писані українською мовою. Редакція має надію провести через цензуру не лише беллетристичний а й науковий матеріал. Праці треба слати на адрес: Київ, Городская управа. Ивану Матв. Стешенку.